

**Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра економіки та бізнесу**

Т.Ю. Білоусько

**ЕКОНОМІКА ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
ТВАРИННИЦТВА ТА БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК**

Курс лекцій

**для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної
(заочної) форми навчання за спеціальністю 204
«Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»**

Харків – 2023

Міністерство освіти і науки України
ДЕРЖАВНИЙ БІОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет економічних відносин та фінансів
Кафедра економіки та бізнесу

Т.Ю. Білоусько

ЕКОНОМІКА ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ ТВАРИННИЦТВА ТА БУХГАЛТЕРСЬКИЙ ОБЛІК

Курс лекцій

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної
(заочної) форми навчання за спеціальністю 204
«Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва»

Затверджено рішенням Науково –
методичної ради факультету
економічних відносин та фінансів
Протокол № 6 від 23.02.2023 р.

Харків – 2023

УДК: 338.43.+657:637(073)

Схвалено
на засіданні кафедри економіки та бізнесу
Протокол № 7 від 7.02.2023 р.

Рецензенти:

І.В. Кошкарда, доктор. екон. наук, проф. Державного біотехнологічного університету
А.І. Литвинов, доктор екон. наук, доц. Державного біотехнологічного університету

Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерській облік: курс лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти денної (заочної) форми навчання за спеціальністю 204 «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» / Т.Ю. Білоусько/ - Електрон. дані. - Х.: ДБТУ, 2023. -110 с.

Курс лекцій з дисципліни «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерській облік» викладений відповідно до програми навчальної дисципліни. У курсі лекцій висвітлені теоретичні аспекти економіки виробництва продукції тваринництва, визначено економічні засади функціонування основних галузей тваринництва, формування попиту і пропозиції на продукцію тваринництва, формування витрат, визначення і оцінка функціонування авансованого і власного капіталу в галузі, формування інтенсивного типу її розвитку, ринкове ціноутворення і проблеми цінової конкурентоспроможності продукції тваринництва, питання вимірювання та аналізу ефективності виробництва відповідно до вимог нових Стандартів бухгалтерського обліку в Україні тощо. Призначено для здобувачів закладів вищої освіти, аспірантів, викладачів, наукових і практичних працівників.

УДК: 338.43.+657:637(073)

Відповідальний за випуск: Т.Ю. Білоусько, кандидат економічних наук, доцент

© Білоусько Т.Ю.,2023

© ДБТУ, 2023

ЗМІСТ

Вступ		5
Розділ 1.	Ресурсний потенціал галузі тваринництва та ефективність його використання	7
Тема 1.	Предмет, методи та завдання курсу	7
1.1.	Роль і значення галузі тваринництва в сільськогосподарському виробництві	7
1.2.	Предмет, об'єкт та завдання науки	8
1.3.	Методи науки і прийоми дослідження	10
Тема 2.	Земельні ресурси та їх використання в сільському господарстві	12
2.1.	Характеристика земельних ресурсів України	12
2.2.	Ринок землі	16
2.3.	Ефективність використання земельних ресурсів	17
Тема 3.	Трудові ресурси і продуктивність праці в сільському господарстві	19
3.1.	Трудові ресурси і показники їх використання	19
3.2.	Визначення потреби в затратах праці	20
3.3.	Продуктивність праці та шляхи її підвищення	21
Тема 4.	Матеріальні ресурси сільського господарства	22
4.1.	Виробничі фонди як складова ресурсного потенціалу	22
4.2.	Механізація і автоматизація сільськогосподарського виробництва	27
4.3.	Показники використання виробничих приміщень, споруд, транспортних засобів, доріг, продуктивної і робочої худоби	28
Тема 5.	Ціни та ціноутворення	29
5.1.	Ціна в ринковій економіці та її види	29
5.2.	Методи визначення ціни	32
5.3.	Цінова конкуренція і цінова конкурентоспроможність	34
Тема 6.	Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва	36
6.1.	Сутність ефективності як економічної категорії	36
6.2.	Прибуток та рентабельність, методика визначення	39
6.3.	Визначення беззбиткового обсягу виробництва	44
Розділ 2.	Економіка виробництва продукції тваринництва	47
Тема 7.	Економіка виробництва продукції скотарства	47
7.1.	Розвиток і розміщення скотарства	47
7.2.	Організація скотарства	48
7.3.	Економічна ефективність галузі скотарства	51

Тема 8.	Економіка виробництва продукції свинарства	53
8.1.	Розвиток і розміщення галузі	53
8.2.	Організація свинарства	54
8.3.	Економічна ефективність свинарства	56
Тема 9.	Економіка виробництва продукції вівчарства	57
9.1.	Розвиток і розміщення галузі	57
9.2.	Організація вівчарства	59
9.3.	Економічна ефективність вівчарства	62
Тема 10.	Економіка виробництва продукції птахівництва	64
10.1.	Розвиток і розміщення галузі	64
10.2.	Організація птахівництва	66
10.3.	Економічна ефективність птахівництва	70
Тема 11.	Економіка бджільництва	71
11.1.	Значення і розвиток галузі	71
11.2.	Організація бджільництва	74
11.3.	Економічна ефективність виробництва продукції бджільництва.	77
Розділ 3.	Основи бухгалтерського обліку в тваринництві	79
Тема 12.	Методи бухгалтерського обліку, баланс та система рахунків	79
12.1.	Значення бухгалтерського обліку, його принципи та методи	79
12.2.	Бухгалтерський баланс та основи його складання	82
12.3.	Оборотні відомості, план рахунків	84
Тема 13.	Облік запасів, готової продукції та біологічних активів	87
13.1.	Економічний зміст запасів та їх оцінка	87
13.2.	Облік виробничих запасів	88
13.3.	Облік готової продукції та поточних біологічних активів	90
Тема 14.	Облік оплати праці і розрахунків з працівниками	95
14.1.	Економічний зміст і завдання обліку праці	95
14.2.	Трудові відносини на підприємстві, форми і види оплати праці	96
14.3.	Первинний облік праці та її оплати	99
Тема 15.	Облік витрат, виходу продукції тваринництва та методи її	
	калькулювання	100
15.1.	Економічний зміст виробничих витрат та їх класифікація	100
15.2.	Обчислення собівартості робіт і послуг допоміжних виробництв	103
15.3.	Обчислення собівартості продукції тваринництва	104
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	109

Вступ

Розвиток галузі тваринництва відповідає державним пріоритетам, оскільки забезпечує досягнення низки важливих завдань: забезпечення продовольчої безпеки країни; поліпшення забезпеченості населення якісними продуктами харчування; підвищення рівня зайнятості у сільській місцевості та доходів сільських жителів, зайнятих переважно у сільськогосподарському виробництві; стримування негативних процесів знелюднення сіл, сприяння розвитку сільських територій та їх соціальної інфраструктури.

Основним напрямом розвитку галузі є суттєве збільшення обсягів виробництва всіх видів тваринницької продукції, особливо молока, яловичини, свинини, м'яса птиці. Додатковим резервом економічної ефективності галузі має бути підвищення якості вироблених продуктів та їх екологічна безпечність. У цьому контексті галузь тваринництва повинна перебувати під пильною увагою держави, оскільки потребує оперативної державної підтримки, обсяги якої залежать від поточної ситуації в галузі.

Розвиток тваринницьких галузей дає змогу впродовж всього року забезпечувати рівномірне виробництво продукції, надходження коштів від її реалізації, більш повне використання основних виробничих фондів і трудових ресурсів.

Розвиток тваринництва відбувається в надзвичайно складних економічних умовах, зумовлених, з одного боку, низькою купівельною спроможністю населення, а з іншого – значним зростанням вартості кормів та інших статей витрат. Це потребує від виробників тваринницької продукції раціонального використання наявних матеріальних, грошових і фінансових ресурсів для того, щоб вироблена продукція була вищою за якість, нижчою за собівартість і зберігала при цьому свою конкурентоспроможність.

Ефективність господарської діяльності залежить також від компетентності управлінських кадрів, їх знання економіки галузі, організації виробництва, бухгалтерського обліку, законодавчого поля, в якому треба діяти, та соціальних аспектів господарювання. Вивчення сучасної економіки - це оволодіння цивілізованими формами економічної діяльності, які розраховані на незалежних і бажаючих економічної самостійності людей, ладних своїми зусиллями будувати свій матеріальний добробут.

Важливою складовою комплексу навчальних дисциплін, що формують відповідний рівень професійної майстерності у здобувачів, які навчаються за спеціальністю «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва» є навчальна дисципліна «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік».

Вивчення студентами основних тем нормативної навчальної дисципліни дасть змогу: засвоїти ключові поняття та терміни; знати економічні закономірності економічних процесів у галузі тваринництва; сформувати економічне мислення; вміти концептуально і організаційно охоплювати базові аспекти галузевої економіки, визначати й оцінювати ринкову позицію підприємства, попит і пропозицію на продукцію тваринництва (вплив зміни цих чинників), проблеми цінової конкурентоспроможності тваринницької продукції, калькулювати собівартість продукції, знаходити напрями підвищення продуктивності праці, якості продукції і визначати рівень впливу її на прибутковість виробництва, кваліфіковано вирішувати питання визначення економічної ефективності виробництва у галузі, функціонування залученого і власного капіталу.

У процесі вивчення основних тем курсу здобувач повинен засвоїти ключові поняття економіки; володіти методами і принципами економіки; навчитися самостійно вирішувати завдання з оцінки економічних показників; засвоїти методичні засади економіки виробництва продукції тваринництва.

Курс лекцій розроблено відповідно до програми навчальної дисципліни «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерській облік» для підготовки фахівців освітнього рівня «Бакалавр» зі спеціальності «Технологія виробництва і переробки продукції тваринництва».

РОЗДІЛ 1. Ресурсний потенціал галузі тваринництва та ефективність його використання

Тема 1. Предмет, методи та завдання науки «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік»

1.1. Роль і значення галузі тваринництва в сільськогосподарському виробництві.

Тваринництво - важлива галузь сільського господарства, що дає майже половину його валової продукції. Значення галузі тваринництва визначається його значним впливом на економіку сільського господарства, на рівень забезпечення необхідними продуктами харчування.

Найпоширенішими напрямками спеціалізації тваринницьких господарств України є: у скотарстві – молочне, м'ясне, молочно-м'ясне; у свинарстві – м'ясне, сальне, напівсальне, шкіряне; у птахівництві – яєчне, м'ясне, бройлерне та змішане. М'ясо, молоко і яйця є основними продуктами харчування населення, що характеризуються високими поживними властивостями, без яких неможливо забезпечити нормальний рівень харчування. У галузях тваринництва використовують відходи рослинництва, утворюються цінні органічні добрива – гній і гнойова рідина. Тваринництво також постачає цінні види сировини для промисловості (вовну, шкіру, смушки та ін.).

Розвиток тваринницьких галузей дає можливість продуктивно використати трудові й матеріальні ресурси в сільському господарстві протягом року. В Україні тваринництво поширене по всій території, однак, окремі галузі тяжіють до певних географічних умов.

Розвиток тваринництва в Україні гальмується через відсутність стабільності та державної підтримки сільгоспвиробників, непрогнозованість цінової політики, нерозвиненість експортного потенціалу і, як наслідок, відсутність ринків збуту. Усе це негативно позначається на галузі. Інвестори бояться вкладати кошти, бо немає впевненості у завтрашньому дні. Якщо птахівництво і свинарство з урахуванням специфіки виробництва є більш-менш привабливими для інвестицій, тому що за досить короткий час можна не лише повернути вкладені заощадження, а й одержати прибутки, то скотарством займатися беруться не всі. Експерти і навіть самі виробники відносять цю галузь до так званих «довгих грошей», оскільки на те, щоб отримати повноцінну корову, потрібно витратити значні фінанси і багато часу (6-7 років). А це у нашій країні справді ризиковано.

1.2. Предмет, об'єкт та завдання науки

Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік – складова частина економічних наук, яка на основі об'єктивних законів природи і розвитку суспільства вивчає закономірності раціональної побудови й ефективного ведення господарства у підприємствах та об'єднаннях з метою найбільш повного використання виробничого потенціалу, забезпечення максимального виходу високоякісної продукції та надання послуг, які б відповідали попиту споживачів і забезпечували отримання прибутку.

Об'єктом її дослідження є виробничі відносини й економічні закони та закономірності, що виникають і діють в аграрних підприємствах і враховують особливості сільськогосподарського виробництва в цілому. Таким чином, предмет цієї науки звужується до вивчення процесу розширеного відтворення в галузі тваринництва й організаційних формах його функціонування – відповідних підприємствах.

Рушійною силою будь якого виробництва є потреби суспільства. Щоб їх задовольнити, потрібні ресурси – матеріальні та людські. Лише з їхньою допомогою можна виробити необхідні товари і задовольнити потреби людей. Ресурси – це продуктивні сили, які є в тісній взаємодії з виробничими відносинами і в цій єдності створюють спосіб виробництва.

Зазначимо, ресурси обмежені, тому важливо досягти максимально можливого задоволення потреб за наявних обмежених ресурсів. Звідси стає очевидною необхідність раціонального використання їх як важливої умови збільшення виробництва товарів. Вивчення цієї проблеми, обґрунтування можливостей для кращого використання наявного виробничого потенціалу підприємств в умовах ринкових відносин – важливий сегмент предмета дослідження цієї науки.

Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік як наука, по своїй сутності, залишається постійною на всіх етапах розвитку продуктивних сил стосовно до особливості кожної суспільної формації. В той же час з розвитком продуктивних сил та зміною виробничих відносин значно поширюється її масштабність.

Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік виступає в якості первісної, формуючої безпосередньо процес виробництва й основи для таких економічних наук, як управління, організація, аналіз та ін.

При вивченні й обґрунтуванні тих чи інших процесів наука використовує складні закономірності і, насамперед, системний підхід при вирішенні організаційно-економічних завдань, здійснених організаційно-технологічних процесів, пов'язує всі сторони виробництва, переробки і реалізації продукції стосовно до ринкових умов.

Теоретичні та практичні напрацювання її ґрунтуються на пізнанні механізму дії об'єктивних законів розвитку природи та суспільства, врахуванні досягнень біологічних, економічних, технічних та технологічних наук. Всі явища і процеси розглядаються в динаміці, відповідності продуктивних сил характеру виробничих відносин в умовах розвитку багатокладності економіки.

Предметом науки «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік» є вивчення конкретних форм прояву економічних законів і механізмів їх дії в специфічних умовах виробництва з метою одержання найбільшої кількості продукції при найменших затратах праці і коштів на одиницю продукції. Предметом науки є також дослідження причин зміни обсягу виробництва продукції та її впливу на ціни і доходи підприємств. Вона вивчає якість продукції галузі тваринництва, обґрунтовує можливі напрями її підвищення і ступінь впливу на прибутковість виробництва, дає відповідь на запитання, що таке інтенсивність виробництва, як визначити економічний тип розвитку підприємств і які існують в сучасних умовах фактори формування інтенсивного типу, що забезпечує істотне підвищення ефективності виробництва.

Наука «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік» орієнтує на прийняття правильних рішень щодо економічної оцінки і вибору інновацій, зокрема здійснення нових капітальних проектів, впровадження нової технології, техніки і обладнання тощо.

Тому, *завданням науки є:* обґрунтовувати шляхи організаційно-господарського зміцнення галузі тваринництва, узагальнювати нові явища в організації і плануванні виробництва продукції тваринництва, відшукувати шляхи найбільш ефективного використання трудових і матеріально-технічних ресурсів, найкращі методи аналізу, планування, організації і управління виробництвом продукції тваринництва.

1.3. Методи науки і прийоми дослідження

Методологією науки «Економіка виробництва продукції тваринництва та бухгалтерський облік» є діалектика. Вона передбачає вивчення явищ, фактів в їх тісному зв'язку і взаємозв'язку, в постійному розвитку від нижчого до вищого, в переході кількості до нової якості і, зрештою, в єдності і боротьбі протилежностей. Неможливо пізнати істину, якщо явища, факти розглядати ізольовано, статично, без протиріч, внутрішньо їм притаманних.

Інструментарієм діалектики є її загальні методи дослідження - індукція і дедукція.

Індуктивний метод передбачає збирання, систематизацію і узагальнення фактів, що причетні до проблеми, яка вимагає вирішення. Індукція йде від окремого (часткового) до загального, в результаті чого викристалізовується все спільне, що є характерним для даних фактів (явищ), їх економічна поведінка, закономірності розвитку.

При запровадженні дедуктивного методу вирішення проблеми починають не зі збирання фактів, а з теоретичного, абстрактного осмислення її, спираючись при цьому на логіку мислення, випадкові спостереження, інтуїцію. У процесі такого пошуку висунуті гіпотези уточнюються і за умови підтвердження їх стрижневих ідей фактами, практикою стають економічними теоріями, які виявляють загальні принципи економічної поведінки.

Індуктивний і дедуктивний (гіпотетичний) методи доповнюють один одного. Результати їх застосування – теорії, економічні принципи й узагальнення, методики, рекомендації – використовуються для вироблення економічної політики.

Крім описаних загальних методів пізнання, кожній галузі знань, у тому числі й економіці виробництва продукції тваринництва та бухгалтерському обліку, притаманні специфічні методи і прийоми дослідження. Найбільш широкого практичного використання набули такі:

Економіко-статистичний метод застосовується при **вивченні** масових явищ, процесів, фактів **і виявленні** тенденцій і закономірностей їхнього розвитку. Він також дає змогу встановити кількісний вплив окремих факторів на досліджуваний результат, виявити головні чинники, що зумовили зміни в перебігу економічних процесів.

Монографічний метод використовується для всебічного й глибокого вивчення окремих явищ, процесів, та виявлення причинно-наслідкових зв'язків їхнього розвитку. Він є незамінним при детальному дослідженні окремих спостережень, вибраних як об'єкт спеціального дослідження.

Розрахунково-конструктивний метод широко застосовують при прогнозуванні і плануванні виробництва й економічних процесів розвитку. Він передбачає розробку кількох варіантів вирішення певної економічної проблеми, їхню оцінку з наступним вибором найкращого з них. Цей метод включає багато прийомів, що забезпечують відносну точність економічних прогнозів і планових показників.

Балансовий метод використовується при плануванні і аналізі економіки на різних рівнях з метою встановлення пропорційності в її розвитку і своєчасного виявлення диспропорцій у ході досягнення поставленої мети. За його допомогою оцінюються темпи і пропорції відтворення на підприємствах, галузях.

Нормативний метод передбачає розробку різних економічних нормативів витрат матеріальних ресурсів, праці, капіталовкладень, що використовуються при плануванні і прогнозуванні виробництва, аналізі його фактичного стану.

Економіко-математичний метод застосовується при оптимізації виробництва в цілому, а також окремих складових агрегованих систем, при прогнозуванні важливих параметрів економічного розвитку і кількісній оцінці впливу тих або інших факторів на результат за наявності кореляційних зв'язків і взаємозалежностей.

Експериментальний метод передбачає постановку експериментів, що розглядаються як практичний крок до перевірки теоретично осмислених проблем. Експерименти повинні базуватися на точних розрахунках і реальних передбаченнях. Функція експериментів — підтвердити правильність теоретичних розробок, уточнити їх або ж спростувати.

Абстрактно-логічний метод використовується на всіх стадіях вирішення економічних проблем. За його допомогою формулюються категорії, поняття, економічні теорії і гіпотези, висновки та рекомендації.

В процесі застосування розглянутих методів дослідження, зокрема економіко-статистичного, розрахунково-конструктивного та монографічного, визначаються і аналізуються економічні показники виробництва продукції.

Економічні показники – це інформаційний носій певних кількісних та якісних характеристик економічних явищ та процесів. На основі аналізу рівня таких показників, їх динаміки та взаємозв'язку робляться відповідні узагальнення, висновки, обґрунтовуються рекомендації, здійснюється оцінка стану економіки підприємства чи її окремих виробництв, виявляються невикористані резерви господарської діяльності, приймаються виважені управлінські рішення.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Що є об'єктом та предметом науки?
2. Що є завданням науки?
3. Назвіть основні методи та прийоми дослідження.
4. Що передбачає діалектичний метод пізнання?

Тема 2. Земельні ресурси та їх використання в сільському господарстві

2.1. Характеристика земельних ресурсів України

Від характеру і рівня ефективності використання землі залежить розвиток продуктивних сил, масштаби виробництва і матеріальне благополуччя народу. Земля як *головний засіб виробництва* в сільському господарстві, має ряд особливостей, які потрібно обов'язково враховувати в процесі її використання для виробництва продукції. Так, земля як продукт природи не має вартості, не переносить її, як звичайні засоби праці, на продукцію, в створенні якої вони брали участь. У процесі виробництва земля, за правильного її використання, підвищує свою родючість, а тому є вічним засобом виробництва. Однак вона обмежена в просторі і штучно не відновлюється. Як матеріальну основу розвитку сільськогосподарського виробництва землю не можна замінити жодними іншими засобами праці.

Крім того, в сільському господарстві земля водночас є і *предметом праці*. В процесі обробітку землю піддають різним формам впливу. Завдання полягає в тому, щоб цей вплив не руйнував структуру ґрунту, зберігав його властивості, створював умови для підвищення родючості земельних ділянок. Але оскільки її рівень на різних за якістю землях не однаковий, то це призводить і до неоднакової віддачі вкладених у землю коштів.

Розглянуті особливості землі потрібно враховувати комплексно, у тісному взаємозв'язку, що дасть можливість підвищувати її продуктивну здатність відповідно до досягнутою рівня розвитку продуктивних сил.

Загальна земельна територія України становить 60,3 млн га. Серед усіх земельних угідь найбільшу господарську цінність мають сільськогосподарські угіддя, площа яких на початок 2021 р. становила 41,31 млн га або 68,5 % усієї території країни. Сюди включено рілля, багаторічні насадження, перелоги, сіножаті і пасовища.

Перехід одних земельних угідь в інші називають *трансформацією земельного фонду*. Завдання підприємств – забезпечити переведення менш продуктивних угідь у більш продуктивні, наприклад, заліснення ярів і балок, залуження деградованих земель, переведення природних пасовищ у сіножаті тощо.

Важливим народногосподарським показником є *землезабезпеченість*. Його визначають як відношення площі відповідних угідь до наявного населення країни (області, району, підприємства). Цей показник становив по Україні на початок 2020 р. 99,1 га сільськогосподарських угідь і 79,2 га ріллі

на 100 жителів. Це досить високий рівень землезабезпечення порівняно з іншими країнами світу. За кількістю ріллі на 100 жителів попереду України лише Австралія (153 га) та Канада (167,5 га), тоді як у країнах Європейського Союзу він в середньому 44 га, в Англії – 11 га, Японії – 3 га.

Відповідно, зі зростанням населення показник землезабезпечення знижується, тому необхідно постійно поліпшувати земельні ресурси, бережливо використовувати їх, не допускаючи не виправданого вилучення сільськогосподарських угідь для потреб інших галузей народного господарства.

Крім землезабезпечення, не менш важливим народногосподарським показником є якість земельних угідь. Сільськогосподарські угіддя України представлені різноманітними ґрунтами, але більшість з них мають високу родючість. Так, в структурі генетичних типів ґрунтів України, що зайняті під орними землями, чорноземи і лучно-чорноземні ґрунти як найбільш родючі займають близько 73 %, сірі опідзолені ґрунти та чорноземи опідзолені – понад 12 %, каштанові – близько 4 %.

Основним документом земельного законодавства, яким регулюються земельні відносини з метою створення необхідних умов для раціонального використання й охорони земель, рівноправного розвитку усіх форм власності на землю і форм господарювання є *Земельний кодекс України*.

Він відкриває широкі можливості для формування класичних загальноприйнятих в цивілізованому світі *земельних відносин*, під якими розуміють суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження землею.

Земельним кодексом передбачається три рівноправні форми власності: приватна, комунальна і державна. Суб'єктами права власності на землі приватної власності є громадяни і юридичні особи, на землі державної власності – держава, яка реалізує це право через відповідні органи державної влади (Кабінет Міністрів України, Державні адміністрації усіх рівнів в межах наданих їм повноважень) і землі комунальної власності – територіальні громади сіл, селищ і міст, які реалізують це право безпосередньо або через органи місцевого самоврядування (у комунальній власності перебувають усі землі в межах населених пунктів, крім земель державної і приватної власності, а також земельні ділянки за їх межами, на яких розташовані суб'єкти комунальної власності).

Землі сільськогосподарського призначення істотно відрізняються за своєю родючістю, що безпосередньо позначається на результатах господарської діяльності підприємств та інших землекористувачів. Ці відмінності є об'єктивними, тому виникає необхідність у порівняльній оцінці різних видів ґрунтів, яка б відбивала їх кількісну диференціацію щодо

економічної родючості. Крім того, Радам народних депутатів, підприємствам, організаціям і установам, орендарям, власникам присадибних ділянок необхідні повні відомості про землю з метою організації її раціонального використання та охорони і регулювання земельних відносин. Вирішення цих питань досягається за допомогою Державного земельного кадастру.

Земельний кадастр – це система необхідних відомостей і документів про місце розташування та правовий режим земельних ділянок, їх розподіл поміж власниками землі і землекористувачами за категоріями земель, їх оцінку, класифікацію, кількісну та якісну характеристику і народногосподарську цінність. Основними складовими частинами державною земельного кадастру є:

- кадастрове зонування (передбачає встановлення меж кадастрових зон, та кварталів, мети оціночних районів та зон, місця розташування обмежень щодо використання земель);
- кадастрові зйомки (комплекс робіт, виконуваних для визначення меж земельних ділянок);
- державна реєстрація земельних ділянок (системне ведення й оновлення інформаційних даних, які характеризують кожен земельну ділянку за площею та складом угідь);
- облік кількості та якості земель (відображає відомості, які характеризують земельні угіддя за природними властивостями та набутими властивостями, що впливають на їх родючість);
- бонітування або якісна оцінка землі (здійснюється за даними обліку якості землі. Здійснюється відносна оцінка видів ґрунтів як природного тіла за сумою відповідних властивостей (вміст гумусу, поживних елементів, температурний і водний режими, конфігурація й особливості рельєфу тощо) і оцінюється в балах (показник бонітету) за 100 бальною шкалою;
- економічна оцінка (характеризує продуктивну здатність землі як засобу виробництва. Відмінність її від бонітування полягає в тому, що земля оцінюється не як природне тіло, а як засіб виробництва в нерозривному зв'язку з економічними умовами виробництва).

Дані економічної оцінки землі мають велике значення для обґрунтованого регулювання земельних відносин, зокрема, вони є основою для грошової оцінки земельної ділянки різного цільового призначення. Така оцінка визначається на рентній основі. Залежно від призначення та порядку проведення грошова оцінка земельних ділянок може бути нормативною і ринковою (експертною).

Нормативна грошова оцінка земельних ділянок здійснюється для визначення розміру земельного податку, орендної плати, втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва, економічного стимулювання раціонального використання та охорони земель тощо.

Дані економічної оцінки землі використовуються для визначення розміру земельного податку й орендної плати з 1 га відповідних сільськогосподарських угідь і для визначення ціни на землю.

Грошова оцінка землі – це розрахункова величина і її не можна ототожнювати з поняттям ціни землі. Остання (ціна) визначається в процесі купівлі-продажу земельних ділянок з урахуванням на них попиту і пропозиції, місцеположення, бонітету тощо. В світовій практиці зустрічаються різні підходи до грошової оцінки землі. В більшості така оцінка зводиться до капіталізації земельної ренти.

В цілому по Україні на початок 2022р. грошова оцінка 1 га складала 27500 грн., в тому числі 1 га ріллі – 21 806 грн/га, багаторічних насаджень – 41 349,74 грн/га, сіножатей – 6039,19 грн/га і сінокосів – 4479,47 грн/га.

Найвищу грошову оцінку мають орні землі Черкаської області (33646 грн/га.), а найнижчу – Житомирської області (21411 грн/га).

Оренда землі – це передача її власником у тимчасове (строкове) володіння та користування іншим фізичним або юридичним особам за відповідну плату, яку називають орендною.

Об'єктом оренди є земельні ділянки, що перебувають у власності громадян та юридичних осіб України, територіальних громад (комунальна власність), а також держави. Зазначені власники земельних ділянок водночас є і орендодавцями.

Право на оренду землі мають громадяни і юридичні особи України та її релігійні і громадські організації, іноземні держави, іноземні юридичні і фізичні особи, особи без громадянства. Законом передбачено, що орендарями земельних ділянок сільськогосподарського призначення для ведення товарного сільськогосподарського виробництва можуть бути лише ті юридичні особи, установчими документами яких передбачено здійснення цього виду діяльності, а також фізичні особи, які мають відповідну кваліфікацію або досвід роботи в сільському господарстві.

Орендні відносини між орендодавцями земельних ділянок і орендарями регулюються договором оренди, який укладається у письмовій формі. Невід'ємною його складовою є план (схема) земельної ділянки. Істотними умовами договору оренди земельних ділянок є місце розташування та розмір земельної ділянки ; термін договору оренди; орендна плата; цільове призначення та умови використання і збереження якості землі; умови повернення земельної ділянки; існуючі обмеження і обтяження щодо її використання; сторона, що несе ризик випадкового пошкодження або знищення об'єкта оренди чи його частину; відповідальність сторін.

Одним з найпринциповіших питань орендних відносин є визначення орендної плати. Її рівень залежить від ряду факторів: якості (родючості) земельної ділянки, її місцеположення, цін на сільськогосподарську продукцію, що виробляється на орендованій землі, попиту на цей ресурс та пропозиції його у відповідному географічному регіоні.

Орендна плата за земельну ділянку це платіж, який орендар сплачує орендодавцеві за володіння і користування земельною ділянкою. Розмір, форма і строки внесення орендної плати встановлюються за згодою сторін і зазначаються в договорі оренди.

Орендна плата може встановлюватися в різних формах: грошовій, натуральній (за визначеною кількістю чи часткою врожаю, що одержується з орендованої землі); відробіткової (надання різних послуг орендодавцю) і змішаних, в якій можуть бути поєднані у певних співвідношеннях зазначені раніше форми орендної плати.

2.2. Ринок землі

В ринковій економіці усі фактори виробництва: земля, праці і капітал – повинні функціонувати як товар. В іншому разі, коли той чи інший ресурс, в даному випадку земля, виключається із повноцінного товарного обігу, це призводить до звуження дії законів товарного виробництва і унеможливорює досягнення повного ефекту від створення нових форм господарювання на селі ринкового типу.

Ринок землі можна визначити як сукупність юридично–правових і економічних відносин, що виникають між суб'єктами такого ринку в процесі обігу земельних ділянок: їх оренди, обміну, купівлі–продажу, застави, дарування і спадкування.

Найважливішою умовою становлення повноцінного ринку землі є утвердження приватної власності на землю, яке дає право володіти, користуватися і розпоряджатися нею. Водночас мають бути створені умови для практичної реалізації цього права. Скажімо, власник земельної ділянки повинен мати можливість вільно в межах чинного законодавства використовувати право розпорядження землею шляхом її продажу, дарування, міни, передачі в заставу, спадщину та оренду. Має також бути економічна мотивація виходу на земельний ринок продавців земельних ділянок і їх покупців. При цьому покупці повинні мати відповідну платоспроможність і можливість отримувати прийнятний для них дохід від підприємницької діяльності в сфері сільськогосподарського виробництва. В свою чергу це вимагає створення сприятливого економічного середовища та інфраструктури земельного ринку.

Реалізація права власності на землю дає змогу здійснювати пошук більш ефективного господаря через купівлю–продаж землі та її оренду, залучати додаткові кредитні ресурси через заставу землі і одержувати додаткові інвестиції завдяки так званому зв'язаному продажу земельних ділянок.

1 липня 2021 р. в Україні було відкрито *ринок землі*. Згідно із Законом України №552-ІХ:

До 1 січня 2024 р. купувати землю зможуть лише фізичні особи-громадяни України. Після цього купувати землю дозволять українським юридичним особам не більше ніж по 10 тис. га. Граничні розміри володіння землею для фізичних осіб – до 100 га, для юридичних осіб (з 2024 р.) – 10 тис. га.

2.3. Ефективність використання земельних ресурсів

Рівень інтенсивності використання земельних ресурсів визначають за такими показниками:

1. Ступінь господарського використання землі, яка розраховується діленням площі сільськогосподарських угідь на всю земельну площу господарства.

2. Ступінь розорюваності, що визначається як частка від ділення площі ріллі і багаторічних культурних насаджень на площу сільськогосподарських угідь.

3. Ступінь меліорованості, або відношення площі меліорованих земель (зрошуваних, осушених) до загальної площі сільськогосподарських угідь.

4. Питома вага інтенсивних культур (цукрових буряків, льону, картоплі, овочів, соняшнику, зернової кукурудзи, коноплі) у загальній посівній площі підприємства.

5. Коефіцієнт повторного використання землі, який визначається відношенням посівної площі разом з площею повторних посівів до посівної площі господарства.

При аналізі і оцінці цих показників слід пам'ятати, що завдяки трансформації земельних угідь і вдосконаленню їхньої структури, підвищенню (зниженню) частки ріллі, багаторічних культурних насаджень і меліорованих земель у загальній площі сільськогосподарських угідь, інтенсивних культур в структурі посівів, підвищенню коефіцієнта повторного використання землі до оптимальних рівнів можливості підприємства щодо збільшення обсягу виробництва продукції (за інших однакових умов) зростатимуть. Але тут важливо не вийти за раціональні межі кожного з названих показників, оскільки це може призвести до погіршення використання землі, втрати її родючості.

Про економічну ефективність використання землі судять на основі системи натуральних і вартісних показників.

До натуральних показників відносять: урожайність сільськогосподарських культур; виробництво окремих видів тваринницької продукції на 100 та відповідних земельних угідь (продукцію скотарства і вівчарства розраховують на 100 га сільськогосподарських угідь, свинарства — на ріллю, птахівництва на площу зернових).

До вартісних показників відносять: виробництво валової продукції в порівнянних цінах, товарної продукції в поточних цінах реалізації, чистої продукції і прибутку в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь.

Натуральні показники характеризують продуктивність лише певної частини сільськогосподарських угідь, а вартісні — всієї їхньої площі. Ці дві групи показників (за винятком останнього) доцільно розраховувати як на 1 га фізичної площі, так і з врахуванням грошової оцінки 1 га сільськогосподарських угідь, в якій відображена їх економічна родючістю. В першому випадку можна судити про фактично досягнутий рівень використання землі без врахування її якості, а в другому — об'єктивно оцінити результати господарювання.

Досягнутий у сільськогосподарських підприємствах рівень ефективності використання землі нині ще низький. У багатьох з них знижується родючість землі. Великі площі піддаються вітровій і водній ерозії, не зменшується площа засолених і кислих ґрунтів. Тому зараз важливо в кожному підприємстві запровадити науково обґрунтовану систему землеробства, що відіграватиме вирішальну роль у підвищенні родючості ґрунтів.

Основною ознакою високої родючості й окультуреності ґрунту є вміст в ньому гумусу і перегною. Доведено, цю підвищити вміст гумусу в ґрунті можна двома основними шляхами:

- а) щорічним внесенням гною і торфоносних компостів;
- б) розширенням посівів люцерни і конюшини за рахунок скорочення площі кормових культур, що у великих кількостях споживають (мінералізують) гумус.

Удосконалення структури посівних площ треба поєднувати з правильним чергуванням сільськогосподарських культур. Правильно побудовані і освоєні сівозміни підвищують урожайність на 30–40% і забезпечують краще використання техніки і робочої сили.

У підвищенні економічної родючості ґрунту велика роль належить також прогресивним системам обробітку ґрунту, системам насінництва, полезахисним смугам.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Які особливості землі треба враховувати при сільськогосподарському використанні?
2. Які показники використання землі відносяться до натуральних?
3. Які показники використання землі відносяться до вартісних?
4. Які відомості містить земельний кадастр?
5. Назвіть основні принципи ринку землі в Україні.

Тема 3. Трудові ресурси і продуктивність праці в сільському господарстві

3.1. Трудові ресурси і показники їх використання

Праця - доцільна діяльність людей, в процесі якої створюються матеріальні блага та послуги. В сільському господарстві праця має свої особливості. Предметами праці тут є живі організми (рослини, тварини), яким притаманні біологічні закони розвитку. Для праці характерна сезонність, особливо в рослинництві. Вона більш складна. Результати залежать не тільки від працівника, а й від природних та економічних умов, розміщення підприємства.

Трудові ресурси - це частина працездатного населення, яка має необхідний фізичний розвиток, знання та досвід для роботи в сільському господарстві. Це чоловіки віком від 16 до 60 років та жінки віком від 16 до 55 років. В сільськогосподарських роботах також приймають участь пенсіонери (за контрактом) та підлітки від 12 до 16 років.

Економічний зміст трудових ресурсів відображує поняття "робоча сила", яке означає здатність людей до праці і реалізовується в процесі виробництва.

Основними показниками використання трудових ресурсів є:

1. Кількість вироблених людино-годин за рік одним працездатним (T_1). ,

$$T_1 = \frac{T_f}{\bar{ч}}$$

де T_f - фактична кількість відпрацьованих в господарстві людино-годин. $\bar{ч}$ - середня чисельність працівників.

2. Коефіцієнт використання трудових ресурсів

$$(КВ) КВ = \frac{T\phi}{Tн} ,$$

де $Tн$ - можливий фонд робочого часу (норматив) людино-годин.

3. Коефіцієнт використання робочого часу дня (Кд),

$$Кд = \frac{t\phi_{сер}}{tн}$$

де $t\phi_{сер}$ - середня фактична довжина робочого дня, год.

$tн$ - нормативна довжина дня в господарстві, год.

4. Коефіцієнт сезонності використання трудових ресурсів.

$$К_{сез} = \frac{t_{max}}{t_{сер}}$$

де t_{max} витрати праці в місяці максимальної зайнятості працівників;

$t_{сер}$ - середньомісячні витрати праці.

5. Коефіцієнт розмаху сезонності

$$К_{розм} = \frac{t_{max}}{t_{min}}$$

де t_{min} - мінімальні місячні витрати праці.

3.2. Визначення потреби в затратах праці

Щоб визначити забезпеченість господарства трудовими ресурсами складають баланс робочої сили. Потреби в витратах праці визначаються згідно технологічних карт по кожній культурі і виду тварин.

В тваринництві розрахунки проводять також відповідно до навантаження худоби та птиці на одного працівника.

Фонд робочого часу по господарству за рік (Φ) визначається в залежності від кількості працездатних (\mathcal{C}), річного фонду робочого часу одного працездатного (t) та часу, фактично відробленому в минулому році пенсіонерами та підлітками ($t_{підл.}$)

$$\Phi = \mathcal{C} * t + t_{підл.}$$

Порівнюючи потребу з наявністю визначають рівень забезпеченості господарства трудовими ресурсами.

3.3. Продуктивність праці та шляхи її підвищення

Продуктивність праці - це здатність живої праці створювати певну кількість продукції за одиницю робочого часу. Рівень продуктивності праці визначається співвідношенням обсягу виробленої продукції до витрат праці. Обсяг продукції може обчислюватись як в натуральній формі, так і в вартісній, розрахованій в порівняних цінах.

Продуктивність праці в сільському господарстві обчислюється з допомогою системи прямих і непрямих показників.

Прямі показники розраховуються в натуральній або вартісній формі. Це виробіток та трудомісткість продукції.

Виробіток - кількість продукції, виробленої за одиницю робочого часу або з розрахунку на одного середньорічного працівника.

$$B = \frac{O}{Ч}$$

де B – виробіток на одного середньорічного працівника.

O – обсяг робіт за рік в натуральних показниках.

$Ч$ – середньорічна чисельність робітників, чол.

$$B = \frac{ВП}{T}$$

де $ВП$ – валова продукція, вироблена за рік, в порівняних цінах, грн.

T – витрати праці на виробництво продукції, людино-годин.

Трудомісткість одиниці продукції - витрати праці на виробництво одиниці продукції.

$$t = \frac{T}{ВП}$$

де T - витрати праці на виробництво всієї продукції, людино-годин.

t - витрати праці на виробництво одиниці продукції, людино-годин.

Непрямі показники:

1. Витрати праці на вирощування 1 га посіву окремої культури або окремого виду худоби (людино-годин).

2. Навантаження посівних площ або поголів'я худоби на одного працівника. Непрямі показники оцінюють продуктивність праці приблизно, але дають можливість постійно визначати динаміку виробництва для контролю і аналізу.

На продуктивність праці впливають різні фактори: природні, технічні, організаційно-економічні, соціально-економічні.

Шляхи підвищення продуктивності праці:

1. Підвищення урожайності сільгоспкультур за рахунок використання більш продуктивних сортів та гібридів, добрив, меліорації і т.п.
2. Підвищення продуктивності тварин за рахунок покращення якостей, повноцінної годівлі, ліквідації яловості і т.ін.
3. Впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва.
4. Впровадження інтенсивних технологій.
5. Застосування прогресивних форм організації та оплати праці.
6. Раціоналізація розміщення сільського господарства, обґрунтування спеціалізації та концентрації виробництва.
7. Інші шляхи, пов'язані з підвищенням кваліфікації кадрів, виконанням всіх вимог технологічного процесу, зміцненням матеріально-технічної бази господарства.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Що таке трудові ресурси?
2. Яка різниця між поняттями "трудові ресурси" і "робоча сила"?
3. Дайте визначення показників використання трудових ресурсів.
4. Як визначити потребу в трудових ресурсах?
5. Що таке продуктивність праці, та як вона вимірюється?

Тема 4. Матеріальні ресурси сільського господарства

4.1. Виробничі фонди як складова ресурсного потенціалу

Матеріально-технічна база сільського господарства - це всі засоби і предмети праці, які використовуються в сільгоспвиробництві. До них відноситься земля, трактори, автомобілі, стаціонарні двигуни, електросилові установки, робоча худоба, сільгоспмашини, робочі машини, електромережі, водопроводи, виробничі приміщення, будівлі, транспортні засоби, шляхи, продуктивна худоба та птиця, корми, насіння, добрива, засоби хімічного захисту та інше.

Особливості матеріально-технічної бази пов'язані з особливостями сільського господарства як галузі: найважливішою складовою є земля; розвиток враховує сезонність виробництва; залежить від природно-кліматичних умов; складовою частиною є живі організми – тварини, рослини; частина бази створюється в самому господарстві.

Засоби виробництва (засоби праці та предмети праці), виражені в грошовій формі, становлять **виробничі фонди** сільського господарства.

Залежно від економічного значення в процесі виробництва, характеру обороту і способу перенесення вартості на створюваний продукт вони поділяються на **основні** та **оборотні**.

Засоби праці набувають економічної форми основних фондів, а предмети праці – оборотних.

Різниця між основними та оборотними фондами

Основні фонди	Оборотні фонди
1.Багато разів беруть участь у процесі виробництва	Один раз
2.Переносять свою вартість на створюваний продукт	Повністю, відразу
3.Зберігають свій натуральний вигляд	Не зберігають

Грошова оцінка сукупності взаємопов'язаних ресурсів (землі, основних і оборотних фондів, трудових ресурсів), які використовуються для виробництва сільгосппродукції, є ресурсним потенціалом підприємства.

Основні фонди складаються з виробничих та невиробничих.

Виробничі фонди в свою чергу поділяються на:

1. *Основні виробничі фонди сільськогосподарського призначення, що включають:*

- *будівлі, споруди, передавальне устаткування;*
- *силові машини та обладнання;*
- *робочі машини та устаткування;*
- *транспортні засоби;*
- *вимірювальні прилади, лабораторне обладнання;*
- *обчислювальна техніка;*
- *інвентар, інструмент строком служби більше року певної вартості;*
- *робоча та продуктивна худоба;*
- *багаторічні плодові насадження та інші.*

2. *Основні виробничі фонди несільськогосподарського призначення:*

- *промислово-виробничі фонди;*
- *будівництва;*
- *торгівлі та громадського харчування.*

Невиробничі основні фонди складаються із таких фондів:

- *фонди житлово-комунального господарства і побутового обслуговування ;*
- *фонди охорони здоров'я;*
- *фонди освіти.*

Питома вага кожної групи основних фондів у їх загальній вартості називається структурою основних фондів.

Основні фонди оцінюють за початковою, залишковою та відновною вартістю.

Початкова (балансова) вартість (ОФ_{початк.}) складається з фактичних витрат на придбання і доставку основних фондів у господарство

$$\text{ОФ}_{\text{початк}} = \text{В}_{\text{прид}} + \text{В}_{\text{тр.}},$$

де В_{прид.} - фактичні витрати на придбання основних фондів;

В_{тр.} - втрати на їх транспортування та монтаж.

Залишкова вартість визначається як різниця між їх початковою вартістю та зносом

$$\text{ОФ}_{\text{зал}} = \text{ОФ}_{\text{початк}} - \text{З},$$

де ОФ_{зал} - залишкова вартість основних фондів;

З - сума зносу за період експлуатації.

Відновна вартість відображає вартість відтворення основних фондів на час переоцінки.

Знос основних фондів поділяється на фізичний (поломки, розкришування, стирання) та моральний (втрата вартості в результаті вдосконалення техніки та здешевлення її виробництва.)

Щорічний знос основних виробничих фондів входить складовою частиною в собівартість продукції в вигляді амортизаційних відрахувань і відшкодовується при її реалізації. Сума амортизаційних відрахувань утворює амортизаційний фонд.

Амортизація - це економічний процес поступової втрати основними фондами своєї вартості і перенесення її на створювану продукцію, або виконану роботу. Норма амортизації (На) розраховується за формулою:

$$\text{На} = \frac{\text{ОФ}_{\text{б-л}}}{\text{ОФ}_{\text{б}} * \text{Тел}} * 100;$$

де $O\Phi_b$ - балансова вартість основних фондів, грн
 L - ліквідна вартість (вартість металобрухту), грн.
 $T_{ел}$ - амортизаційний період (термін служби), років.

Сума амортизації (A) дорівнює:

$$A = \frac{N_a \cdot O\Phi_{сер}}{100};$$

де $O\Phi_{сер}$ - середньорічна вартість основних виробничих фондів.

Економічна ефективність використання основних виробничих фондів характеризується показниками: Фондовіддачі:

$$F_B = \frac{B\Pi}{O\Phi};$$

Фондомісткості продукції:

$$F_M = \frac{O\Phi}{B\Pi};$$

Норми прибутку:

$$H\Pi = \frac{\Pi}{O\Phi + \Phi_o};$$

де $O\Phi$ - основні фонди, грн;
 $B\Pi$ - валова продукція, грн;
 Π - прибуток, грн;
 Φ_o - оборотні фонди, грн.

Забезпеченість виробничими фондами визначається показниками:
Фондозабезпеченості:

$$F_{заб} = \frac{O\Phi}{S_{сгу}};$$

Фондоозброєності праці:

$$F_{озб} = \frac{O\Phi}{r};$$

де $S_{сгу}$ - площа сільгоспугідь, га;
 r - середня чисельність робітників, чол.

Склад оборотних засобів.

Оборотні засоби поділяються на оборотні фонди та фонди обігу.

Оборотні фонди включають:

- Виробничі запаси (насіння, добрива, корми, засоби захистку рослин, запчастини, пальне – мастильні матеріали, дрібний інвентар та ін.);
- Незавершене виробництво (молодняк тварин, тварини на відгодівлі, витрати на урожай майбутнього року, незакінчена інкубація яєць, перехідний мед у вуликах та ін.)

Фонди обігу – це гроші в касі, кошти в незавершених розрахунках, готова продукція на складах та ін.

Основними показниками, які характеризують економічну ефективність використання оборотних засобів є коефіцієнт обороту оборотних засобів (K_o) і тривалість одного обороту в днях (D_o)

$$K_o = \frac{B_p + M + B_c}{O_3};$$

де B_p - виручка від реалізації продукції, грн;

M - вартість молодняка, переведеного в основне стадо, грн;

B_c - виручка від реалізації основного стада;

O_3 - середньорічні залишки оборотних засобів, грн.

$$D_o = \frac{360}{K_o};$$

де D_o - тривалість одного обороту, днів.

Енергетичні ресурси - найбільш активна частина матеріально - технічної бази. До неї відносяться механічні двигуни, електромотори та електроустановки, робоча худоба.

Енергетичні потужності визначаються в кінських силах.

Розраховують:

- енергозабезпеченість сільського господарства (E_3):

$$E_3 = \frac{Nk.c.}{S} * 100;$$

- енергоозброєність праці ($E_{озб}$):

$$E_{озб} = \frac{Nk.c.}{r};$$

де $Nk.c.$ - енергетичні потужності, к.с

S - площа сільгоспугідь, га

r - середньорічна чисельність працівників, чол.

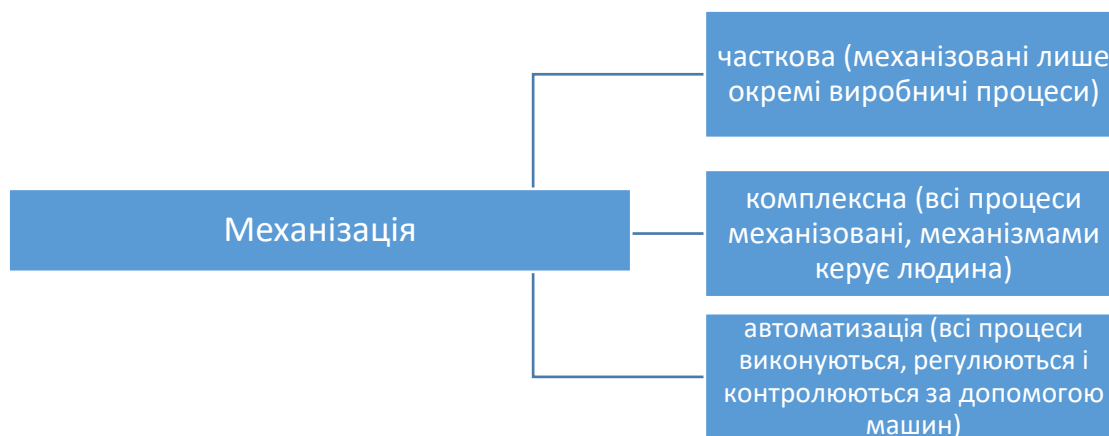
- електроозброєність праці (Ел):

$$Eл = \frac{E}{r};$$

де E - кількість електроенергії, використаної на виробничі потреби.

4.2. Механізація і автоматизація сільгоспвиробництва

Механізація - це процес заміни ручної праці машиною, окремих машин - системою машин, впровадження автоматизованих систем.

Основою впровадження комплексної механізації та автоматизації виробництва є система машин.

Система машин - це сукупність техніки, яка забезпечує послідовне і безперервне виконання робіт у виробництві.

Розраховують:

- рівень механізації (P_M)
- рівень комплексної механізації ($P_{к.м.}$),

$$P_M = \frac{O_M}{O_{заг}} * 100;$$

$$P_{к.м.} = \frac{O_{к.м.}}{O_{заг}} * 100;$$

де $O_m, O_{к.м}$ - обсяг механізованих та комплексно механізованих робіт;
 $O_{заг}$ - загальний обсяг робіт.

У складі техніки в господарствах переважає **машинно-тракторний парк**.
 Обсяг механізованих робіт обчислюється в умовних еталонних гектарах.

Показники ефективності використання машинно-тракторного парку:

– річний, денний і змінний виробіток на 1 трактор:

$$V_p = \frac{O}{n}; \quad V_g = \frac{O}{M_g}; \quad V_z = \frac{O}{M_z};$$

де V_p, V_g, V_z - річний, денний та змінний виробіток на один трактор;

O - річний обсяг робіт в у.е. га.

n - середньорічна кількість тракторів, шт.;

M_g, M_z - кількість відроблених за рік машино-днів, машино-змін.

- Коефіцієнт змінності (K_z):

$$K_z = \frac{M_z}{M_g};$$

- Коефіцієнт виконання змінних норм виробітку (K_v):

$$K_v = \frac{O_f}{O_n};$$

де O_f, O_n - фактичний та нормативний обсяг робіт.

- Собівартість одного еталонного гектара механізованих робіт (C):

$$C = \frac{Z}{O_f};$$

де Z – затрати на механізовані роботи, грн.

4.3. Показники використання виробничих приміщень, споруд, транспортних засобів, доріг, продуктивної і робочої худоби

Виробничі приміщення - це свинарники, корівники, кормокухні, зерносховища, гаражі, ремонтні майстерні та інше.

Споруди - силосні, картопле- та овочесховища, теплиці, водонапірні башти, електромережі, дороги з твердим покриттям та інше.

Економічна ефективність використання виробничих будівель та споруд визначається показниками:

- вартість валової продукції, чистого доходу, прибутку з розрахунку на 1000 грн балансової вартості будівель (споруд);

- затрати праці на обслуговування однієї голови худоби і виробництво 1ц продукції;

- вартість будівель і споруд з розрахунку на 1 голову худоби, на 1т продукції, яка зберігається в сховищах;

- собівартість 1ц продукції.

Перевезення вантажів здійснюється в основному автомобільним транспортом. Використовуються також трактори і гужовий транспорт.

Важливе місце в складі матеріально-технічної бази посідає продуктивна і робоча худоба. Від раціонального використання продуктивної худоби залежить ефективність функціонування всіх інших засобів виробництва в тваринництві.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Що таке ресурсний потенціал господарства
2. З чого складається матеріально-технічна база сільського господарства?
3. Назвіть склад основних фондів в тваринництві.
4. Назвіть показники використання основних фондів.
5. Як розрахувати показник енергоозброєності праці?

Тема 5. Ціни та ціноутворення

5.1. Ціна в ринковій економіці та її види

Ціна – це перетворена форма вартості, її грошовий вираз. Згідно з теорією трудової вартості остання визначається витратами суспільно-необхідного робочого часу на виробництво товару.

Ринкова ціна – це домінуюча на ринку у відповідному часовому відрізку ціна на товар (послуги, роботи), що виплачується за нього в процесі купівлі-продажу незалежно від індивідуальних витрат виробників на його виробництво і реалізацію.

Зміна ціни відбувається під дією ряду ціноутворювальних факторів:

- суспільна ціна виробництва;

- співвідношення попиту і пропозиції;
- темпи інфляції;
- купівельна спроможність грошей;
- ступінь державного адміністративного і економічного регулювання цін;
- стан цінової й нецінової конкуренції;
- ступінь монополізації виробництва.

Крім названих, на рівень цін впливають й такі ціноутворювальні фактори, які діють лише на окремих етапах розвитку товарно-грошових відносин, як наприклад, умови поставок товару, взаємовідносини між продавцем і покупцем, спосіб руху продукції від виробника до споживача (нульовий рівень, коли продукція реалізується виробником через власну торговельну мережу, однорівневий – через посередника роздрібного торговця, дворівневий – через оптового і роздрібного торговця і трирівневий – коли продукція реалізується трьома посередниками – оптовим, дрібнооптовим і роздрібним), а також франкування ціни. Тобто включення до її складу на певних умовах витрат на страхування і доставку товару.

На внутрішньому вітчизняному ринку прийнято розрізняти ціни "франко-станція відправлення" і "франко-станція призначення". В першому випадку витрати на доставку продукції від станції відправлення до місця призначення бере на себе покупець товару, а в другому - виробник продукції чи постачальницька фірма.

У ринковій економіці функціонують кілька видів ринкових цін.

Головними з них є оптові й роздрібні ціни, що можуть набувати різної форми від умов їх застосування в процесі купівлі-продажу.

Оптові – це такі ціни, за якими підприємства реалізують свою продукцію великими партіями всім категоріям споживачів, крім населення.

Роздрібні – це ціни, за якими населення купує товари в роздрібній торгівлі для задоволення власних потреб.

Якщо товари купуються з одночасною виплатою (перерахунком) грошей, роздрібні і оптові ціни набувають форми **готівкових**, а якщо з відстроченням виплати – то **кредитних**.

Біржові котирування – це ціни за контрактами купівлі-продажу, що укладаються на товар стандартної якості в офіційні часи роботи біржі протягом дня.

Розрізняють також **трансфертні** ціни, що обслуговують операції між монополією і її філіалами. На підставі цих цін визначається внутрішньофірмовий (внутрішньогосподарський) товарооборот.

У ринковій економіці використовується і таке поняття, як конкурентна ціна. Вона формується за умови, коли один і той самий товар виробляється багатьма товаровиробниками.

Конкурентна – це така ціна, за якою продають свій товар головні товаровиробники-конкуренти. Тому кожне підприємство, що виробляє ідентичний товар, встановлюючи на нього ціну, повинне обов'язково враховувати конкурентну ціну і тим самим визначити свою стратегічну лінію поведінки на ринку. При встановленні ціни підприємство обов'язково враховує виграти на виробництво одиниці продукції. Чим менші вони, тим вища, за інших однакових умов, цінова конкурентоспроможність товару, отже, тим більше підприємство може знизити свою ціну порівняно з конкуруючою ціною з метою реалізації стратегії проникнення на ринок.

Особливістю ціноутворення і цін на сільськогосподарську продукцію є те, що по більшості її видів проявляється сезонне коливання цін.

На окремі види тваринницької продукції, наприклад, молоко, яйця, сезонне коливання цін пов'язане зі зміною обсягу виробництва і пропозиції продукції протягом року. Скажімо, з настанням осені зменшується надій на корову і знижується несучість курей, а отже, зменшується пропозиція молока і яєць на аграрному ринку, і як наслідок - зростають ціни на ці види продукції. З настанням весни і в літню пору, коли зростає продуктивність тварин, ціни на цю продукцію знижуються.

Наявність цієї обставини вимагає прийняття спеціальних організаційно-економічних заходів на макро- і мікрорівнях з метою зменшення сезонного коливання цін, від якого часто потерпають аграрні підприємства. В подальшому ми ще повернемося до цієї проблеми.

У країнах з розвинутою ринковою економікою існують **підтримуючі ціни** на сільськогосподарську продукцію, тобто такі ціни, що встановлюються державою для досягнення паритетності сільського господарства з галузями промисловості, а також для забезпечення нормального рівня доходності фермам з середнім і вище середнім рівнем господарювання в роки з несприятливою ринковою кон'юнктурою.

Існують також **світові ціни** - це ціни угод на великі партії товарів, укладених в основних центрах світової торгівлі на умовах платежу у вільноконвертованій валюті.

Ціна в ринковій економіці є важливим регулятором її розвитку. Для виробників і споживачів вона – це той орієнтир, який дає змогу їм приймати правильні рішення: що саме виробляти, коли виробляти і скільки, що і скільки купувати.

Ціни в умовах ринку повинні бути адаптивними, тобто оперативно реагувати на зміни в попиті й пропозиції, конкурентному середовищі, у витратах самих виробників. Адаптація може здійснюватися різними способами залежно від конкретної ситуації, що склалася на ринку: встановленням різних надбавок і знижок, зниженням або підвищенням рівня ціни, виплатою компенсацій тощо.

5.2. Методи визначення ціни

Існування договірних та вільних ринкових цін вимагає застосування аграрними підприємствами певних методів визначення їх рівня з врахуванням економічних інтересів цих підприємств. Мова йде про визначення **оптової ціни підприємства**, яку можна назвати **ціною пропозиції**, оскільки вона береться як орієнтир в переговорах з потенційними покупцями при укладанні з ними угод купівлі-продажу або ж при реалізації продукції через власну торговельну мережу. При цьому слід пам'ятати, що успіху досягають ті підприємства, продукція яких поставляється на ринок в потрібному місці, в потрібний час і за прийнятною для себе і для покупців ціною.

В практиці маркетингової діяльності застосовується декілька методів встановлення ціни пропозиції. Так, підприємства можуть встановлювати ціну з орієнтацією на рівень ціни на аналогічну продукцію конкурентів; метод встановлення ціни за допомогою пробного продажу в різних сегментах ринку, метод визначення ціни на підставі результатів закритих торгів з метою одержання замовлення на виробництво певного виду продукції та ін.

Все ж основним методом визначення оптової ціни підприємства є метод "середні витрати плюс прибуток". Цей метод передбачає визначення повної собівартості продукції (виробнича собівартість плюс витрати на реалізацію продукції) з врахуванням усіх статей витрат, а також обґрунтування оптимального рівня рентабельності галузі, за якого вона може нормально розвиватися. При цьому доцільно в ціні враховувати і виплати підприємства у позабюджетні фонди. Тоді ціну пропозиції можна визначити за формулою

$$Ц_n = \frac{ПС \cdot K_p}{1 - Kn.ф}$$

де: K_p - коефіцієнт, що забезпечує оптимальний рівень рентабельності галузі. (наприклад, економісти-менеджери встановили, що оптимальний рівень рентабельності становить 50%, то даний коефіцієнт дорівнюватиме 1,5);

$Kn.ф$ - коефіцієнт, що характеризує відносну величину відрахувань в позабюджетні фонди. (наприклад, підприємство здійснює відрахування в інноваційний фонд в розмірі 2% від одержаної грошової виручки, то вказаний коефіцієнт буде становити $2 : 100 = 0,02$).

Слід зазначити, що даний метод має ряд модифікацій. Наприклад, якщо підприємство бере на себе витрати на доставку продукції до пункту кінцевого призначення, то ці витрати повинні бути враховані в складі витрат на збут (метод встановлення цін із прийняттям на себе витрат на поставку). Або ж, визначивши ціну пропозиції, підприємство може встановити на неї певну знижку (метод встановлення цін зі знижками).

Визначення ціни пропозиції (оптової ціни підприємства) є базовим але не єдиним елементом цінової стратегії підприємства. Зі зміною зовнішнього середовища (кон'юнктури ринку, прийняттям відповідних державних нормативних актів тощо) підприємства повинні вносити необхідні корективи в механізм ціноутворення з тим, щоб забезпечити цінову конкурентоспроможність своєї продукції.

Ціна є важливим інструментом аналізу виробничих та економічних параметрів діяльності підприємства. Так, за її допомогою можна визначити такий рівень урожайності окремих культур чи продуктивності тварин, за якого досягається беззбитковість виробництва. Вказаний розрахунок здійснюється на етапі складання виробничої програми і визначення планових виробничих витрат на одиницю площі посіву або на одну голову тварин. Якщо рівень такої урожайності культур чи продуктивності тварин позначити через U_x , а сукупні витрати (постійні і змінні) через $СВ$, то формула визначення вказаного параметру набуває вигляду

$$U_x = СВ : Цп,$$

де $Цп$ - прогнозована ціна за 1 ц продукції.

Водночас менеджери підприємства мають змогу визначити ступінь ризикованості виробництва залежно від коливання цін на ринку. Для цього потрібно знати мінімальну ціну реалізації, за якої досягається беззбитковість виробництва. Такою ціною, як нам відомо, є повна собівартість 1 ц продукції.

$$МЦ = СВ : U_z,$$

де U_z - планова продуктивність однієї голови тварин.

Перед менеджерами підприємства нерідко виникає проблема, що вимагає обґрунтованого рішення: чи доцільно продавати певну продукцію в кращі для споживача строки за підвищеною ціною з врахуванням тієї обставини, що така продукція, як правило, має вищу собівартість.

Наприклад, реалізація картоплі врожаю поточного року в наступному році вимагає від підприємства додаткових витрат на її зберігання і одночасно врахування втрат картоплі в процесі такого зберігання. Все це здорожує даний вид продукції. Отже, потрібно визначити граничну межу зростання собівартості 1 ц продукції, за якою зберігається уже досягнутий рівень рентабельності її виробництва.

5.3. Цінова конкуренція і цінова конкурентоспроможність

В умовах ринкової економіки суб'єкти підприємницької діяльності наділені правом самостійного визначення ціни на продукцію, яку вони виробляють. Наявність цього права зумовлює виникнення цінової конкуренції між виробниками. Кожен з них намагається продати вироблений товар, зберегти, а при можливості і розширити свою нішу в ринку і тим самим зміцнити на ньому своє становище.

Це намагання реалізується підприємствами за двома напрямками:

- 1) раціональним використанням факторів нецінової конкуренції;
- 2) регулюванням рівня цін на товари власного виробництва.

Якщо товар виробника не має кращих властивостей порівняно з ідентичним товаром конкурентів, в цьому разі боротьба за ринок збуту зосереджується на ціні. Підприємство-виробник може знизити її рівень порівняно з конкурентною ціною і завдяки цьому, як нам уже відомо, досягти переваг над своїми конкурентами. Адже чим нижча ціна, тим більший, за інших однакових умов, попит на продукцію, тим більше виробник може її реалізувати. І якщо ціновий попит на даний товар еластичний, підприємство за рахунок додаткового доходу від розширення обсягу продажу з надлишком компенсує втрати від зниження ціни. Аналогічний ефект досягається на продукцію з нееластичним ціновим попитом в умовах її дефіциту.

Цінова конкуренція проявляється в намаганні товаровиробників використати ціну як важіль утримання і зміцнення своєї позиції на ринку. Проте, знижуючи ціну для завоювання ринку збуту, товаровиробник повинен обов'язково брати до уваги такі обставини:

1. Зниження ціни не повинне бути надто великим, оскільки це може спричинити зворотню психологічну реакцію покупців – вони можуть перестати купувати цей товар, боячись, що його низька ціна зумовлена низькою якістю.

2. Завдяки зниженню ціни товаровиробником досягаються тимчасові переваги над конкурентами, оскільки останні спроможні легко скопіювати цей захід, також знизивши ціну на свої товари. Тим самим вони позбавляють такого товаровиробника можливості збільшувати збут свого товару за рахунок цінового фактора. Проте товаровиробник може на цьому не спинитися і прийняти рішення про подальше зниження ціни. Такий захід нерідко зумовлює аналогічні дії конкурентів. Це призводить до виникнення так званих "цінових воєн", які стають причиною одержання конкурентами низьких прибутків і навіть збитків. Тут слід зауважити, що такі війни можуть виникати тоді, коли кількість виробників-конкурентів одного і того самого товару невелика, а покупці добре поінформовані про схожість цього товару за споживчими властивостями.

3. В умовах цінової конкуренції зміцнюють своє становище на ринку ті підприємства, які виробляють товари з високою ціновою конкурентоспроможністю, під якою розуміють ступінь можливого зниження товаровиробником ціни на свій товар порівняно з ринковою ціною, за якого забезпечується беззбитковість його виробництва.

Цінову конкурентоспроможність визначають за формулою

$$\text{ЦК} = (\text{Ц} - \text{ПС}) : \text{Ц},$$

Де: Ц - ціна продажу 1 ц продукції; ПС - повна собівартість 1 ц продукції (виробнича собівартість плюс витрати на реалізацію продукції).

Вищу цінову конкурентоспроможність мають підприємства, які економічно спроможні продавати свою продукцію за цінами, нижчими від мінімальної ціни конкурентів, і одержувати при цьому прибуток.

Мінімальна ціна - це індивідуальна ціна, що формується на кожному підприємстві, за якої воно отримує нульовий прибуток. Отже, мінімальна ціна визначається витратами на виробництво одиниці товару, понесеними тим чи іншим товаровиробником.

Якщо фактична ціна реалізації буде нижчою за мінімальну ціну, підприємство зазнаватиме збиток, а якщо вищою – одержувати прибуток. Отже, чим нижча собівартість виробництва продукції, тим меншою буде її мінімальна ціна порівняно з мінімальною ціною підприємств, собівартість продукції яких є вищою, і навпаки.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Перерахуйте види цін, що існують в ринкових умовах?
2. Які фактори впливають на рівень цін?
3. Як сезонність виробництва продукції тваринництва впливає на рівень цін на продукцію?
4. Які існують методи ціноутворення?
5. Як визначається конкурентна ціна?

Тема 6. Економічна ефективність сільськогосподарського виробництва

6.1. Сутність ефективності як економічної категорії

Сільськогосподарське виробництво вимагає органічного поєднання взаємодії чотирьох факторів - робочої сили, основних засобів, предметів праці і землі. В процесі виробництва здійснюється виробниче споживання вказаних ресурсів з метою отримання певних споживчих вартостей, спроможних задовольнити відповідні потреби людей.

Розрізняють такі поняття, як ефект і економічна ефективність.

Ефект - це результат заходів, здійснених у сільгоспвиробництві (збільшення урожайності, приріст продуктивності худоби).

Економічна ефективність визначається відношенням одержаних результатів до витрат на їх виробництво і означає одержання максимальної кількості продукції з одного гектара земельної площі, від однієї голови худоби при найменших затратах праці і коштів на виробництво одиниці продукції.

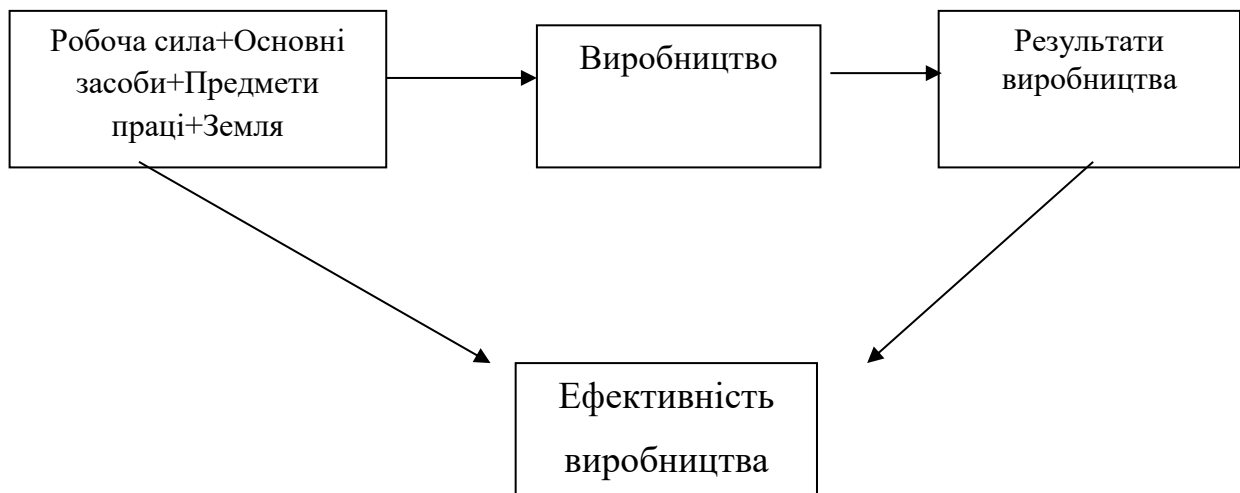

Рис. 6.1. Формування ефективності виробництва

Тобто, ефективність - це економічна категорія, що відображає співвідношення між одержаними результатами і витраченими на їх досягнення ресурсами.

Враховуючи специфіку сільськогосподарського виробництва, доцільно розрізнити такі види ефективності: технологічну, економічну і соціальну.

Технологічна ефективність - це такий результат взаємодії факторів виробництва, що характеризує досягнуту продуктивність живих організмів, які використовуються в сільському господарстві як засоби виробництва.

В рослинництві показниками технологічної ефективності є урожайність культур з одиниці посівної площі та основні параметри якості рослинницької продукції (вміст цукру в цукрових буряках, олії в насінні соняшнику, білка в зерні тощо).

В тваринництві технологічними показниками ефективності є продуктивність худоби і птиці, а також основні параметри якості тваринницької продукції (надій молока на одну корову, вихід приплоду на 100 корів основного стада, середньодобовий приріст живої маси молодняка тварин і тварин на відгодівлі, а показники якості - вміст білка і жиру в молоці, категорія вгодованості тварин (вища, середня, нижчесередня, худа та ін.).

Економічна ефективність - це таке співвідношення між ресурсами і результатами виробництва, за якого отримують вартісні показники ефективності виробництва. Для оцінки ефективності діяльності аграрних підприємств використовують показники ефективності використання капіталу, показники собівартості продукції і продуктивності праці, фондівіддачі виробничих фондів та показники рентабельності.

Соціальна ефективність - поняття, що відображає поліпшення соціальних умов життя людей (покращення умов праці і побуту, поліпшення зовнішнього довкілля, підвищення рівня зайнятості і безпеки життя людей, скорочення тривалості робочого тижня без зменшення заробітної плати, ліквідація важкої фізичної праці тощо).

Для визначення ефективності використовують показники валової та товарної продукції.

Валова продукція - це вся продукція рослинництва і тваринництва, вироблена на підприємстві за рік. Вона складається з товарної (реалізованої) і нетоварної частини.

Показник валової продукції використовується для різних розрахунків – для визначення загального обсягу продукції, його зміни в динаміці по роках, для обчислення рівня продуктивності праці, фондівіддачі та інших цілей валову продукцію оцінюють у порівнянних цінах, помноживши обсяг виробництва на порівняну ціну.

Оцінку валової продукції в поточних цінах використовують для визначення чистого доходу, а по собівартості - валового доходу підприємства. Валова продукція в поточних цінах визначається як сума двох частин: товарної продукції, помноженої на поточну ціну та нетоварної, помноженої на собівартість.

У процесі виробництва валової продукції використовується праця минула, уречевлена в засобах виробництва, і праця жива, яка витрачається в господарстві. Тому валова продукція розділяється на дві частини: вартість спожитих засобів виробництва (фонд відшкодування) і новостворена вартість, (валовий дохід сільгоспприємства, або чиста продукція).

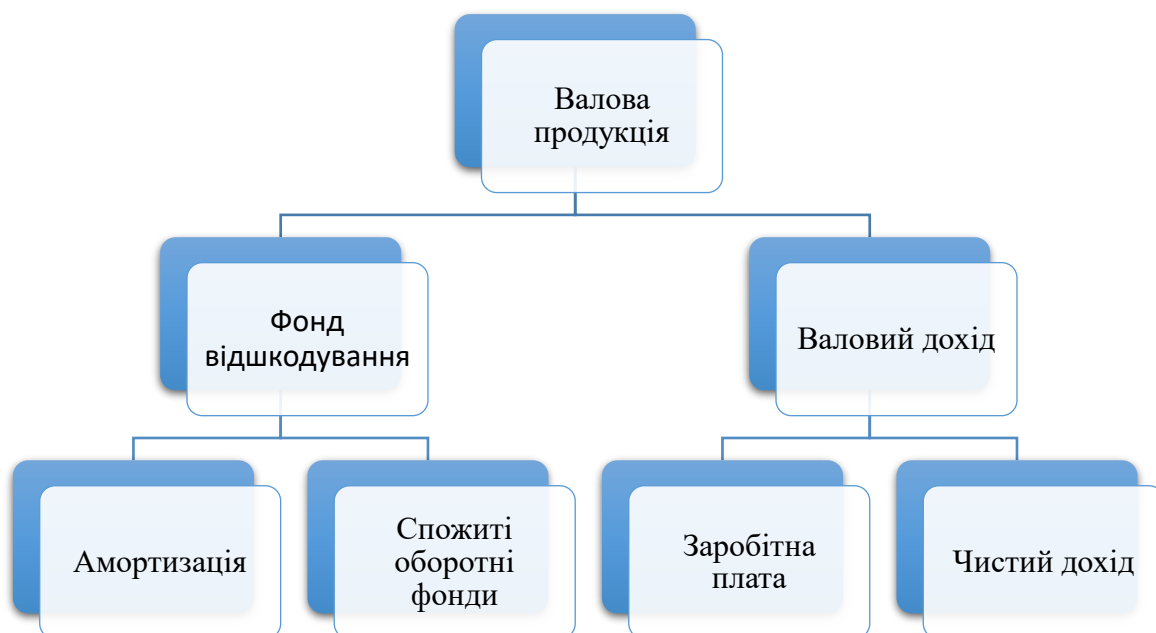

Рис. 6.2 Розподіл валової продукції

$$\mathbf{ВД = ВП - М}$$

де: *ВД* – валовий дохід сільгоспприємства;

ВП – валова продукція;

М – матеріальні витрати.

$$\mathbf{ЧД = ВП - В}$$

де: *ЧД* – чистий дохід;

В – всі витрати на виробництво.

Чистий дохід в сільському господарстві - це вартість продукції, створеної додатковою працею. Маса чистого доходу розподіляється на дві частини. Одна

через податок і ціни надходить в державний бюджет, друга використовується самим підприємством. За рахунок чистого доходу формується фонд нагромадження - частина чистого доходу, яка використовується для розширеного відтворення (приросту основних і оборотних фондів, створення запасів та ін.)

Кожне аграрне підприємство, виходячи із власних потреб, виробленої стратегії і взятих на себе зобов'язань (укладених угод) розподіляє вироблену продукцію. В певних пропорціях воно спрямовує її на виробничі потреби для наступного циклу розширеного відтворення (корми, насіння, посадковий матеріал, відтворення стада тощо), на громадське харчування і забезпечення продуктами дитячих ясел і садків, на оплату праці натурою і, нарешті, на продаж.

Товарна продукція – це продукція, що продана підприємством заготівельним організаціям, переробним підприємствам, на біржах, на експорт, на сільських ринках, безпосередньо своїм працівникам та іншим громадянам, а також використана на обмін за бартерними угодами.

Вона визначається в натуральній і вартісній (грошовій) формах.

Вартість товарної продукції розраховується за поточними цінами реалізації, рівень яких залежить від каналу і строків реалізації продукції, її якості, кон'юнктури ринку та інших факторів. Грошові надходження від продажу товарної продукції називають грошовим доходом або грошовою виручкою підприємства.

Це важливий показник господарської діяльності, на основі якого визначають прибуток по кожній галузі і підприємству в цілому.

6.2. Прибуток та рентабельність, методика визначення

Прибуток – це додаткова вартість, що створюється в процесі виробництва, або іншими словами – це вартість, створена в процесі господарської діяльності понад вартість виробничо спожитих ресурсів і робочої сили.

В аграрних підприємствах визначають прибуток на різних стадіях його формування, а саме: валовий прибуток, операційний прибуток, прибуток від звичайної діяльності до оподаткування, прибуток від звичайної діяльності після оподаткування і чистий прибуток.

Валовий прибуток – це економічний результат діяльності суб'єктів господарської діяльності, що визначається як різниця між чистою виручкою від реалізації продукції, робіт. послуг і виробничою собівартістю.

Під чистою виручкою розуміють різновид кінцевого результату, що визначається вирахуванням із загальної виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) наданих знижок, податку на додану вартість, акцизного збору. Якщо виробнича собівартість перевищує чисту виручку, то це означає, що підприємство замість валового прибутку отримує валовий збиток.

Операційний прибуток являє собою фінансовий результат від операційної діяльності, що визначається відніманням від валового прибутку операційних витрат і додаванням до одержаного результату інших операційних доходів.

До операційних витрат відносять адміністративні (загальногосподарські) витрати, витрати на збут, собівартість реалізованих виробничих запасів, визнані економічні санкції, втрати від операційних курсових різниць, безнадійні борги тощо. Джерелом інших операційних доходів можуть бути доходи від операційної оренди активів, дохід від реалізації оборотних активів, відшкодування раніше списаних активів тощо.

За економічним змістом валовий прибуток і операційний прибуток істотно відрізняються між собою. Якщо перший з них характеризує ефективність на стадії виробництва продукції, то другий дає змогу судити про ефективність використання усіх витрат. Чим менша різниця між сумою валового і операційного прибутку, тим вищою буде ефективність діяльності підприємства за інших однакових умов господарювання в даний звітний період.

Прибуток або збиток від звичайної діяльності до оподаткування представляє собою результат від фінансової діяльності, що визначається додаванням до операційного прибутку доходу від участі в капіталі, фінансових доходів у формі дивідендів, відсотків, отриманих від фінансових інвестицій та інших доходів (від реалізації фінансових інвестицій, необоротних активів і майнових комплексів, доходу від неопераційних курсових різниць), і відніманням від одержаного результату фінансових витрат у форму процентів та інших витрат, пов'язаних із залученням позичкового капіталу, втрат (збитків) від участі в капіталі та інших витрат (собівартість фінансових інвестицій, необоротних активів і майнових комплексів, втрат від неопераційних курсових різниць, втрати від уцінки фінансових інвестицій і необоротних активів).

Прибуток (збиток) від звичайної діяльності після оподаткування розраховують як різницю між прибутком від звичайної діяльності до оподаткування та сумою податків на прибуток. Що стосується аграрних підприємств, то вони звільнені від сплати цього податку, що дало змогу істотно зменшити на них податковий тиск.

Чистий прибуток (збиток) визначають як алгебраїчну суму прибутку (збитку) від звичайної діяльності після оподаткування та надзвичайного

прибутку, надзвичайного збитку і податків з надзвичайного прибутку. Надзвичайний прибуток (збиток) може бути отриманий від операції (події), яка не є характерною для звичайної діяльності і яка не очікується, що буде повторюватися періодично або в кожному наступному звітному періоді.

Чистий прибуток повністю залишається в розпорядженні підприємства. Цим і зумовлюється його велике значення.

Чим краще працює підприємство, тим більший воно одержує прибуток, тим міцніший його економічний стан і положення на ринку. Лише маючи достатню суму прибутку, підприємство може своєчасно, з врахуванням вимог ринку, переорієнтувати виробництво, реконструювати його, придбати нові, більш продуктивні засоби виробництва, передові технології і завдяки цьому забезпечити істотне зростання обсягу виробництва продукції, значно поліпшити її якість, скоротити витрати і цим самим досягти високої конкурентоспроможності.

Водночас потрібно пам'ятати, що в ринковій економіці не всі організаційні форми господарювання використовують прибуток як головний критерій ефективності їх діяльності. Це насамперед стосується тих фермерських господарств, які функціонують лише на праці фермера і членів його сім'ї. В США, наприклад, такі ферми займають майже 50% загальної кількості фермерських господарств цієї країни. В них категорія заробітної плати, по суті, не використовується. Пояснюється це специфічним розподілом грошової виручки від реалізації продукції. З одержаної суми фермер відшкодовує матеріальні витрати на товарну продукцію, забезпечуючи, таким чином, наступний цикл виробничого процесу. Решта грошової виручки за економічним змістом є не що інше, як чиста продукція, яку фермер використовує для особистого споживання і на нагромадження. Співвідношення між цими частинами чистої продукції встановлюється кожним фермером залежно від конкретної ситуації. При необхідності він може зменшити фонд споживання і більшу частку чистої продукції спрямувати у фонд нагромадження, і навпаки.

Рентабельність - поняття, що характеризує економічну ефективність виробництва, за якої підприємство за рахунок грошової виручки від реалізації продукції (робіт, послуг) повністю відшкодовує витрати на її виробництво і одержує прибуток як головне джерело розширеного відтворення.

Відтворення в сільському господарстві - це постійне і безперервне повторення і відновлення процесу сільськогосподарського виробництва. Розрізняють просте і розширене відтворення. При простому матеріальні блага виробляються в попередніх розмірах, при розширеному - безперервно зростають.

Розширене відтворення може відбуватись в двох формах: екстенсивній та інтенсивній. При *екстенсивній* формі збільшення виробництва продукції відбувається за рахунок збільшення використання землі, основних фондів, поголів'я худоби, праці. При *інтенсивній* формі збільшення виробництва продукції досягається зростанням продуктивності праці, використанням нової техніки, технології, організації виробництва, використанням досягнень науково-технічного прогресу.

Розширене відтворення характеризують показники збільшення виробництва валової продукції. Вони визначаються підвищенням урожайності сільгоспкультур та продуктивності худоби та птиці, а також збільшенням обсягів виробництва окремих видів сільгосппродукції.

Крім натуральних використовуються вартісні показники (збільшення вартості валової і товарної продукції, зростання валового, чистого доходу і прибутку підприємства).

Для кількісного виміру рентабельності в цілому по аграрних підприємствах використовують такі три традиційні показники: рівень рентабельності, норма прибутку і приведена до земельної площі маса прибутку.

Рівень рентабельності:

$$P = \frac{П \cdot 100}{Вв}$$

де $П$ — валовий прибуток від реалізації (робіт, послуг);

$Вв$ — витрати виробництва на реалізовану продукцію (її виробнича собівартість).

У тих випадках, коли грошова виручка від реалізації продукції не покриває витрат на її виробництво, визначають показник "**рівня збитковості**" як процентне відношення суми збитку до собівартості цієї продукції.

Рівень рентабельності в цілому по підприємству характеризує ефективність лише спожитих виробничих ресурсів і не відображує ефективності використання усіх авансованих витрат, що акумулюються у вигляді застосовуваних основних і оборотних фондів. Тому для визначення ефективності використання виробничих фондів розраховують показник норми прибутку

$$H_n = \frac{П \cdot 100}{\Phi_{oc} + \Phi_{об}}$$

де Φ_{oc} і $\Phi_{об}$ — середньорічна вартість відповідно основних виробничих фондів і оборотних засобів.

Показник норми прибутку показує, скільки грошових одиниць прибутку приносить кожна грошова одиниця функціонуючих виробничій фондів. Зростання цього показника, як і показника рівня рентабельності, свідчить про підвищення ефективності виробництва. Важливо також зазначити, що фактично досягнута норма прибутку використовується як критерій для оцінки ефективності інвестицій за простими (недисконтованими) показниками.

Рентабельність аграрних підприємств безпосередньо залежить від досягнутого рівня ефективності окремих видів виробництв. Щоб знати, які саме галузі в підприємстві найбільш рентабельні, а які низькоєфективні й на основі одержаної інформації розробити заходи щодо дальшого вдосконалення галузевої структури і підвищення прибутковості виробництва, визначають показники рентабельності (крім норми прибутку) в цілому по рослинництву і тваринництву, а також по тих галузях, продукція яких набула товарну форму.

По тваринництву в цілому визначають рівень рентабельності і приведену масу прибутку на 1 га сільськогосподарських угідь. При цьому прибуток від рентабельних тваринницьких галузей зменшується на збитки нерентабельних. По окремих тваринницьких галузях розраховують рівень рентабельності, масу прибутку на одну середньорічну голову і масу прибутку на 1 ц реалізованої продукції.

При оцінці ефективності окремих галузей треба брати до уваги всі показники рентабельності, й особливо приведену масу прибутку. Якщо користуватися лише показником рівня рентабельності, може скластися неправильна уява про економічну ефективність, а значить, і про ступінь вигідності виробництва тієї чи іншої продукції в умовах господарства.

З переходом до ринкової економіки і зростанням конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках дуже важливо для оцінки економічної ефективності виробництва визначати такий показник, як **рентабельність продажу**. Він розраховується за формулою

$$P_{\Pi} = \frac{\Pi}{ТП} \cdot 100, \text{ тобто } \frac{ТП - Вв}{ТП} \cdot 100.$$

Цей показник показує, яка питома вага прибутку в загальній сумі грошової виручки від реалізації продукції. Він також характеризує цінову конкурентоспроможність товару. Якщо, наприклад, показник рентабельності продажу становить 50%, це означає, що ціна, за якою реалізується продукція, може бути знижена навіть на 50% і при цьому підприємство не нестиме збитків, досягаючи нульової рентабельності.

6.3. Визначення беззбиткового обсягу виробництва

Для кожного підприємства важливо знати за якого обсягу реалізації того чи іншого виду продукції (обсяг продажу) досягається беззбитковість виробництва (нульова рентабельність, точка беззбитковості). Такий обсяг реалізації (продажу) називають критичним, оскільки при його зменшенні підприємство починає зазнавати збитків. Водночас при збільшенні продажу над його критичним обсягом забезпечується прибутковість виробництва.

Визначення критичного обсягу реалізації (точки беззбитковості), а також аналіз беззбитковості виробництва та прогнозування прибутку ґрунтується на використанні принципу класифікації витрат залежно від їх зв'язку з обсягом виробництва. Так, залежно від характеру такого зв'язку витрати виробництві поділяють на постійні і змінні.

Постійні – це такі витрати, що безпосередньо не змінюються при збільшенні або зменшенні масштабів виробництва. До постійних витрат у тваринництві відносять амортизацію приміщень і техніки, що використовується в цій сфері виробництва, ремонт цих приміщень, амортизацію робочої і продуктивної худоби, податок на майно, витрати на підтримуючий корм, страхові платежі, оплату праці постійних працівників, рівень якої безпосередньо не пов'язується з обсягом виробленої продукції, загальновиробничі витрати в галузі, орендну плату.

Змінними називають такі витрати, величина яких безпосередню залежить від масштабів виробництва продукції. У тваринництві до змінних витрат відносять оплату праці постійних працівників, рівень якої (оплати) безпосередньо пов'язується з обсягом виробленої продукції, оплату праці найманих працівників, продуктивні корми, витрати на ветеринарне обслуговування і племінну справу, технічний догляд і ремонт машин та обладнання галузі, витрати на електроенергію, воду, на молоко на впоювання телят, транспортні витрати тощо.

Беззбитковий об'єм діяльності (точка беззбитковості) – це натуральна або грошова величина виробництва (товарної продукції), надання послуг, яка забезпечує покриття всіх витрат основної діяльності за рахунок грошової виручки від неї (прибуток = 0).

$$\text{Точка беззбитковості} = \frac{\text{Постійні витрати}}{\text{Маржинальний дохід}} = \frac{\text{Постійні витрати}}{\text{Ціна} - \text{Змінні витрати}}$$

Найбільш прийнятним для обґрунтування беззбиткового обсягу виробництва є застосування графічного способу, який наявно показує всі залежності між витратами і отриманим прибутком чи збитком від обсягів реалізованої продукції.

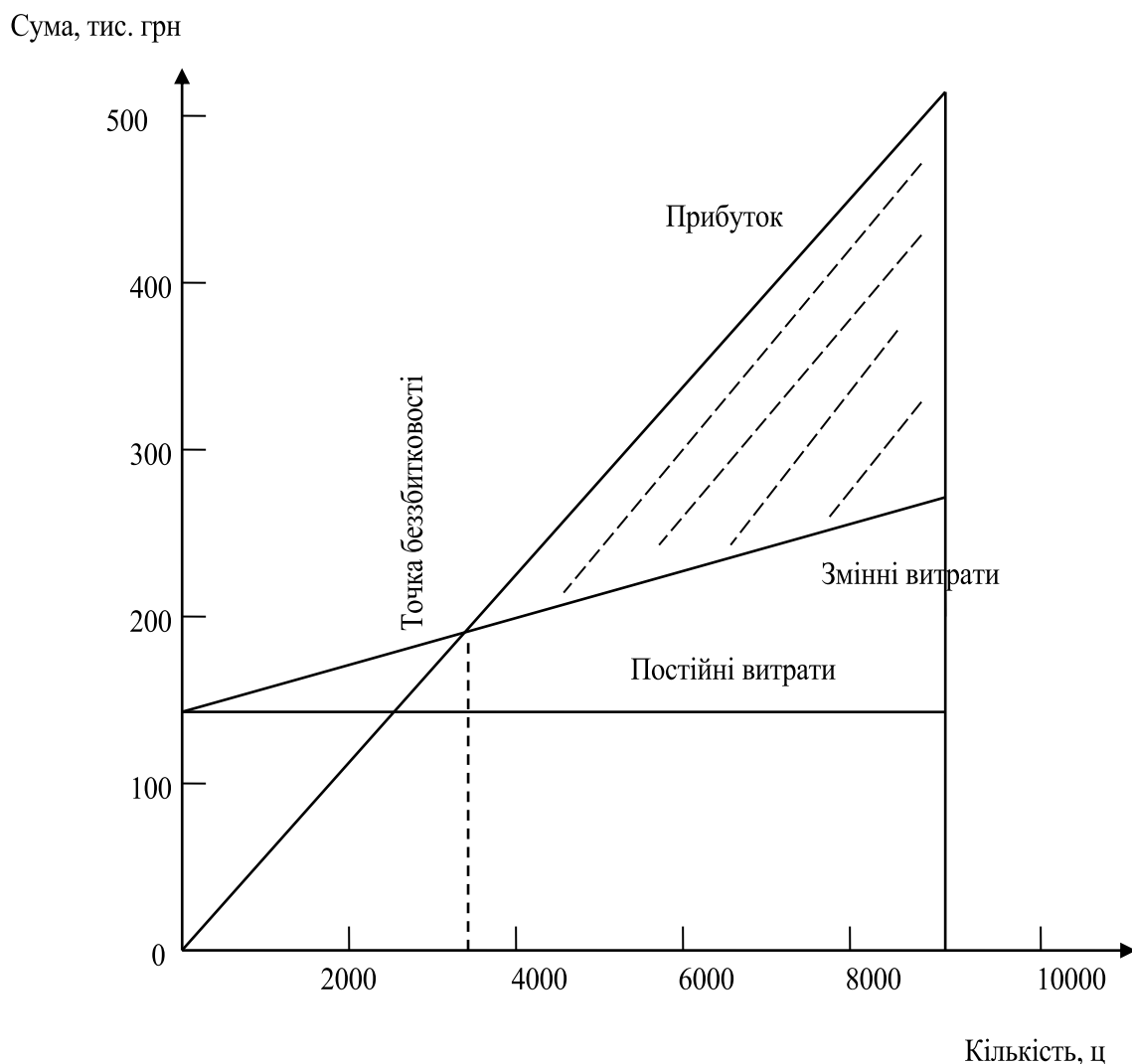

Рис. 6.3. Графічний метод визначення точки беззбитковості виробництва та реалізації продукції

На основі аналізу беззбитковості можна визначити запас (фінансової) міцності господарської діяльності. Чим меншим є запас міцності, тим вищим буде ризик зазнати збитку при зниженні обсягу реалізації. Запас (фінансової) міцності дорівнює різниці прогнозованого або фактичного обсягу виробництва

і безбиткового обсягу виробництва. У процентному відношенні даний показник має вигляд:

$$\text{Запас міцності} = \frac{\text{Виробництво} - \text{Точка безбитковості}}{\text{Виробництво}} * 100\%$$

де: *Виробництво* - фактичний обсяг виробництва у натуральних показниках.

Господарська діяльність вважається досить ризикованою, якщо запас міцності становить менше 25%.

Якщо на підприємстві поставлена мета досягнення певного рівня (величини) валового прибутку від виробництва та реалізації продукції, можна застосувати наступний підхід до його визначення:

$$\text{Необхідний обсяг} = \frac{\text{Прибуток} + \text{Постійні витрати}}{\text{Маржинальний дохід}}$$

Також, ми можемо здійснити аналіз безбитковості виробництва і прибутковості галузі за допомогою показника норми безбитковості, який розраховується за формулою:

Для зручності такого аналізу формулу норми безбитковості зобразимо у вигляді

$$\text{Норма безбитковості} = \frac{\text{Постійні витрати}}{\text{Маржинальний дохід} * \text{обсяг реалізації}} * 100$$

На норму безбитковості й доходність галузі в цілому впливають чотири фактори: сума постійних витрат, змінні витрати на 1 ц продукції, ціна реалізації й рівень продуктивності. Ступінь впливу цих факторів дуже нерівнозначний. Ця обставина є дуже важливою для прийняття менеджерами обґрунтованих рішень при визначенні тактики і стратегії розвитку галузі.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Як визначається ефективність виробництва?
2. В чому полягає різниця між ефектом та ефективністю?
3. Перерахуйте види ефективності.
4. Як розрахувати прибуток?
5. Що означає рентабельність виробництва?
6. Як розрахувати безбитковість виробництва та який економічний зміст цього показника?

Розділ 2. Економіка виробництва продукції тваринництва

Тема 7. Економіка виробництва продукції скотарства

7.1. Розвиток і розміщення скотарства

Скотарство - одна з провідних галузей тваринництва України, призначення якої - забезпечення виробництва молочних та м'ясних продуктів в обсягах, які відповідають нормам державної продовольчої безпеки, та розширення експортного потенціалу вітчизняної економіки.

За оцінкою НДІ Міністерства охорони здоров'я України, фізіологічна потреба людини становить від 353 до 380 кг молока та молокопродуктів на рік. В Україні цей показник значно нижче в порівнянні з іншими країнами. Так, виробництво молока на 1 особу в 2000 р. складало 257,4 кг а в 2021 р. – 210,6 кг. Виробництво яловичини та телятини (у забійній масі) в цілому по країні зменшилось за цей період на 58,9% - з 754,3 тис. т у 2000 р. до 310,5 тис.т. у 2021р.

Скотарство постачає незамінні продукти харчування населенню та цінну сировину для харчової і переробної промисловості.

Скотарство - основний постачальник органічних добрив для рослинництва, що в значній мірі обумовлює урожайність сільськогосподарських культур.

Розвиток скотарства характеризується системою показників:

- збільшенням поголів'я голів великої рогатої худоби, в тому числі корів;
- щільністю поголів'я худоби і корів з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь;
- зростанням продуктивності скотарства, валового виробництва молока і яловичини;
- підвищенням рівня виробництва молока і яловичини з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь і на душу населення.

Скотарство розвивається в усіх природно-економічних зонах України. Поголів'я великої рогатої худоби в країні в 2021 році зменшилось в порівнянні з 1991 р. в 9 разів. А в порівнянні із 2000р. – в 4 рази. Поголів'я корів також зазнало відповідного зменшення – у 5 разів в 2021р. у порівнянні із 1990р. та у 3 рази у порівнянні із 2000р. На кінець 2021 року поголів'я великої рогатої худоби складає 2644 тис. гол, у тому числі корів – 1544 тис. гол.

Молочне скотарство розвивається досить нерівномірно, його доцільно розміщувати поблизу міст та промислових центрів, де концентруються підприємства харчової та переробної промисловості.

Для скотарства велике значення має наявність природних кормових угідь. Функціонування тваринницьких комплексів погіршує навколишнє природне середовище, тому відгодівельні комплекси розміщують за межами приміських зон.

В Україні склалося кілька напрямків спеціалізації скотарства: молочна, молочно-м'ясна, м'ясо-молочна, м'ясна.

Серед загального поголів'я найбільша кількість корів червоної степової, чорно-рябої, симентальської, голштинської, чорно-рябої породи.

7.2. Організація скотарства

Способи організації виробничих процесів і виконання окремих операцій зумовлюється прийнятими системами ведення тваринництва, способами утримання худоби, рівнем механізації робіт, біологічними особливостями окремих видів і груп тварин, які у свою чергу зумовлюють відмінності в технології і організації виробництва.

В аграрних формуваннях, що виробляють тваринницьку продукцію, необхідно здійснювати постійне відтворення стада з метою забезпечення чисельності поголів'я і ритмічного виробництва продукції тваринництва. Мова йде про організацію своєчасної заміни вибулих тварин внаслідок старіння, захворювань або з інших причин.

Відтворення стада - це регулярна заміна вибулих тварин того ж самого призначення молодшими і більш високопродуктивними. Розрізняють просте, розширене і звужене відтворення стада. Якщо заміну тварин проводять такою самою кількістю тварин, то таке відтворення називають *простим*, при поповненні стада більшою або меншою кількістю тварин - відповідно *розширеним* або *звуженим* відтворенням. Необхідно добиватись, щоб тварини замінювали більш якісними, тобто з кращими породними і племінними якостями, більш продуктивними. Це *інтенсивний тип* відтворення стада, при *екстенсивному* - якісних змін немає.

Стадо тварин поділяється на дві частини - доросле поголів'я і молодняк різного віку. В даному випадку доросле маточне поголів'я відноситься до основних засобів, а молодняк - до оборотних.

Заміну тварин проводять внаслідок їх старіння, захворювань чи з інших причин. Замінюють тих тварин, строк служби яких минув.

Строк служби тварин - це період, протягом якого від тварин одержують продукцію. Строк служби відлічують з часу одержання від тварин продукції (молоко, приплід тощо). Так, у корів строк служби починається з 27-30 місяців і більше.

Вибуття із стада дорослих тварин внаслідок старіння, захворювання, зниження продуктивності і з інших причин називають **вибракуванням**, а поповнення стада - **ремонт**.

Організацію відтворення стада визначає ряд природних (біологічних) і організаційно-економічних умов.

Біологічні умови - вік першого парування маток, період їх вагітності, циклічність охоти маток і строк її настання після родів, плодовитість і швидкостиглість тварин, тривалість їх життя і господарського використання.

Організаційно-економічні умови - це: замовлення споживачів на виробництво і реалізацію продукції, строки її реалізації, передача тварин за внутрі- і міжгосподарською кооперацією, ліквідація яловості маточного поголів'я і підвищення його плодовитості, своєчасне вибракування низько породних і малопродуктивних тварин, поліпшення племінних якостей, забезпечення капітальними приміщеннями, матеріально-технічними і трудовими ресурсами.

Період використання тварин залежить від їх продуктивності та оплати корму. Наприклад, корови дають найвищий надій протягом 5-7 років (лактацій), в цей період забезпечується найвища оплата корму, тобто найбільший вихід молока на одиницю спожитих кормових засобів. За продуктивністю та оплатою корму і визначають найбільш доцільний строк використання поголів'я основного стада, який становить для корів 5-7 років, бугаїв 4-5 років. Відповідно встановлюють відсоток щорічного вибракування цих тварин за віком. Так, для корів він становить 14-20%, бугаїв-плідників 20-25%. Окремі тварини, залежно від їх стану, можуть бути вибракувані раніше або пізніше цих середніх строків.

Рух та зміни у складі статевих-вікових груп худоби і птиці протягом певного періоду відображаються в обороті стада. Складання обороту стада є важливим елементом планування тваринництва. Його мета -забезпечити формування структури стада, відповідно до напряму розвитку галузі, організаційно-господарських умов аграрних формувань та біологічних особливостей окремих видів тварин.

Основними видами продукції скотарства є молоко, яловичина та телятина, шкіра та інші побічні продукти. Галузь забезпечує основну частку білку в раціоні харчування людини.

У відповідності до репродукційно-виробничого критерію виробничі процеси у скотарстві можна поділити на селекційно-племінні та товарні. А їх, у свою чергу, можна поділити на так звані первинні виробничі процеси: виробництво молока; вирощування нетелів; вирощування молодняка; відгодівля худоби.

Селекційні виробничі процеси спрямовані на виявлення і вирощування биків і телиць з високим рівнем продуктивності.

Товарні виробничі процеси націлені на виробництво молока, яловичини або молодняка худоби (нетелі, телиці, телята).

Організація скотарства в аграрних формуваннях включає наступне:

- спеціалізація і розміщення ферм великої рогатої худоби на території господарства;
- розмір ферм та поділ худоби на виробничі групи; способи утримання худоби і відтворення стада;
- забезпечення худоби приміщеннями; організація праці і виробничих процесів.

Розмір ферм ВРХ має забезпечувати оптимальні умови для застосування сучасної техніки, запровадження прогресивних форм і способів організації праці. Розміри ферм в залежності від їх спеціалізації у різних природно-економічних зонах різні.

Поділ худоби на виробничі групи та гурти передбачає створення найкращих умов для утримання та годівлі тварин.

Великі за поголів'ям групи тварин розбивають на гурти. Розмір гурту встановлюють залежно від місткості приміщень, доцільності розміщення тварин на пасовищних ділянках та зручності обслуговування.

Способи утримання тварин. Важливим є вибір способу утримання тварин, який має безпосередній вплив на вибір системи машин для механізації виробничих процесів, організацію праці та економічну ефективність розвитку галузі. Залежно від природних умов і, особливо, від характеру і структури кормовиробництва застосовують в основному три способи утримання молочного стада: прив'язний, безприв'язний із вільно-вигульним утриманням на глибокій підстилці і безприв'язно-боксовий.

При прив'язному способі утримання, особливо при нестачі кормів, здійснюють нормовану годівлю тварин, а це сприяє підвищенню продуктивності тварин і терміну їх господарського використання. Поряд з цим, прив'язне утримання має певні недоліки:

- великі затрати праці і загальні витрати, зумовлені збільшенням обсягу ручної праці під час годівлі, догляду за тваринами, виконання основних виробничих процесів;
- збільшення витрат на транспортування кормів з місця їх вирощування і заготівлі, приготування до розміщення в годівницях;
- велика кількість поголів'я худоби у приміщеннях, що є причиною поширення хвороб;
- обмежена рухомість тварин, що приводить до більш швидкого їх зносу, передчасної втрати продуктивності і вибракування;
- збільшення кількості підстилки, щодобове видалення гною.

При безприв'язному способі із вільно-вигульним утриманням на глибокій незмінній підстилці тварини перебувають без прив'язі у приміщеннях і на вигульно-кормових майданчиках. У приміщеннях немає стійл, прив'язі, індивідуальних напувалок, підвісних доріг та іншого обладнання. Тварини на вигульних майданчиках мають вільний доступ до грубих кормів і силосу. В годівниці, які розміщують навколо вигульних майданчиків, з кормоцеху подається спеціально приготований комбінований корм. Годівлю корів концентрованими кормами здійснюють зі спеціальних годівниць під час доїння. Напувають тварин з групових напувалок. У приміщеннях тварини утримуються на глибокій підстилці, яку щодня поповнюють з розрахунку 2,5-3 кг на одну голову худоби. Гній прибирають 1-2 рази на рік з допомогою бульдозера.

У скотарстві *основною формою організації праці* є постійна виробнича спеціалізована бригада.

При наявності в господарстві великої кількості худоби організовують окремі спеціалізовані бригади для обслуговування молочного стада, молодняку, тварин на відгодівлі та нагулі.

На молочних фермах основною категорією працівників є доярки або оператори машинного доїння. При ручному доїнні доярка обслуговує 12-15 корів, а за скотарем закріплюють 40-50 корів. Бригаду в кількості 16-20 осіб створюють на 150-200 корів, розміщених в одному корівнику.

При механізованому доїнні за дояркою закріплюють 40-50 і більше корів. До складу бригади входять доярки, скотарі і механізатори. За такою бригадою закріплюють 200-400 корів. За телятницями і скотарями, які обслуговують молодняк у звичайних умовах закріплюють по 30-35 телят підсисного віку і 80-100 голів молодняку старше року. З підвищенням рівня механізації виробничих процесів навантаження збільшують.

7.3. Економічна ефективність галузі скотарства

Економічна ефективність молочного скотарства визначається системою показників:

- продуктивністю корів;
- затратами праці і кормів на 1 центнер молока;
- собівартістю і ціною реалізації 1ц молока;
- прибутком з розрахунку на 1ц молока і на одну середньорічну корову;
- рівнем рентабельності молока.

Середньорічний удій молока від однієї корови на початок 2022 р. в Україні склав 5155 кг. Рентабельність виробництва молока на початку 2022 року в цілому по Україні склала 20,4%.

На рівень економічної ефективності молочного скотарства впливає рівень годівлі, породні і племінні якості тварин, способи їх утримання, використання потоково-цехової системи виробництва молока, якість продукції.

Ефективність виробництва яловичини характеризується системою показників:

- продуктивністю тварин (середньодобовим і річним приростом молодняка, живою масою однієї голови при реалізації);
- затратами праці і кормів на 1 ц приросту живої маси;
- собівартістю 1 ц приросту і 1ц живої маси молодняку;
- ціною реалізації 1 ц живої маси; прибутком з розрахунку на 1ц живої маси;
- рівнем рентабельності виробництва яловичини.

Економічна ефективність виробництва яловичини в господарствах знизилась. В зв'язку з невисокою продуктивністю тварин зросли витрати праці і кормів на 1ц приросту, збільшилась собівартість 1ц. Рівень збитковості м'яса великої рогатої худоби на початок 2022 року складав 24,2%.

На економічну ефективність виробництва яловичини впливає рівень годівлі та збалансованість кормів, породні якості тварин, строки відгодівлі та вік молодняка, що реалізується при досягненні оптимальних кондицій, поділ праці в тваринництві.

Основним напрямком подальшого розвитку скотарства і підвищення його економічної ефективності є інтенсифікація виробництва молока і яловичини, яка передбачає:

- Зміцнення кормової бази, підвищення рівня годівлі.
- Використання високопродуктивних порід тварин, пристосованих до машинної потокової технології. Покращення якості молока.
- Підвищення якості стада, спеціалізація порід по м'ясному і молочному напрямкам. Профілактика яловості корів.
- Покращення організації і відтворення стада.
- Підвищення агропромислової інтеграції виробництва.
- Удосконалення організації та оплати праці.
- Покращення санітарно - гігієнічного стану молочнотоварних ферм.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні тенденції розвитку галузі скотарства в Україні.
2. Які основні проблеми розвитку галузі, та як їх можна вирішити?
3. Які способи утримання ВРХ є найбільш ефективними?
4. Які критерії якості молока, та як її можна покращити?
5. Які породи худоби є найбільш продуктивними в скотарстві?

Тема 8. Економіка виробництва продукції свиначарства

8.1. Розвиток і розміщення галузі

Свинарство – це галузь сільськогосподарського виробництва, що забезпечує населення багатьох країн світу цінними продуктами харчування. За статистичними даними зараз у світі виробляється понад 220 млн. т м'яса, з яких близько 41 % припадає на свинину. Свинина відзначається високим вмістом повноцінного і легкоперетравного білка, а також незамінних амінокислот. Усупереч поширеному твердженню вона не підвищує вмісту холестерину в крові і не сприяє захворюванню людей на атеросклероз. В 1 кг свинини міститься 600 мг холестерину, в такій же кількості курятини – 1130, яловичини – 670, вершкового масла – 2240, маргарину – 1860, яєчного жовтка – 1560 мг. Що ж до свинячого сала, то в ньому холестерину майже немає.

У різних регіонах нашої країни свинарство з давніх часів було традиційною галуззю тваринництва. Цінні господарське корисні ознаки свиней – висока відтворна здатність, скороспілість та оплата корму, високий забійний вихід і енергетичність продуктів забою – гарантують їх перевагу у виробництві м'яса порівняно з іншими видами сільськогосподарських тварин.

Свині відзначаються великою плодючістю, скороспілістю, невибагливістю до кормів, кращою оплатою корму (на 1кг приросту живої маси в свинарстві витрачаються 4 - 5 кормових одиниць, а молодняка великої рогатої худоби - 8-9 кормових одиниць). Свині порівняно з іншими сільськогосподарськими тваринами значно скороспіліші. У результаті високої плодючості і доброї скороспілості свиней від кожної свиноматки шляхом відгодівлі її приплоду можна мати 2-2,5 т свинини на рік, тоді як від приплоду однієї корови за той же період одержують лише 2,5-3,5 ц м'яса.

Статистика свідчить про те, що в Україні є тенденція до скорочення свинарства. Так, на початок 2001 року їх було 8369,5 тис. гол., а на початок 2022 року – 5608,8 тис. гол. Скорочення склало 33%.

В той же час збільшилась продукція вирощування в галузі свинарства – з 675,9 тис. т у забійній масі у 2000 році до 724,0 тис. т у 2021 році.

Свинарство розвивається в усіх областях України, але найбільше поголів'я утримується у Київській, Львівській, Донецькій, Тернопільській та Хмельницькій областях. За останні роки суттєво змінилась структура виробництва продукції свинарства за господарствами. У 2000 році більшість поголів'я утримувалась у господарствах населення (68,4%), а у 2021 році більшість поголів'я вже знаходиться на підприємствах (63,8%).

В поголів'ї переважають такі породи як велика біла, українська степова біла, миргородська,

Спеціалізація в свинарстві проходить по типу відгодівлі свиней: м'ясний, беконний, сальний. За характером внутрішньогалузевої спеціалізації господарства поділяються на товарні і племінні. Товарні в свою чергу поділяються на репродукторні, відгодівельні і господарства з закінченим циклом виробництва.

8.2. Організація свинарства

Організація свинарства включає спеціалізацію і розміри свиноферм, систему опоросів, поділ на виробничі групи, способи утримання свиней, відтворення стада, організацію виробничих процесів і праці.

У свинарстві застосовують м'ясний, беконний, напівсальний і сальний типи відгодівлі.

Для **м'ясної** відгодівлі використовують молодняк скороспілих порід, який реалізують у віці 7-8 місяців при масі 100-110 кг.

Для **беконної** відгодівлі використовують відлучений молодняк ранньоспілих і спеціальних беконних порід свиней та їх помісей, яких відгодовують до 6-7 місячного віку і реалізують живою масою 80-100 кг. При беконній відгодівлі виробляють так зване "мармурове м'ясо", у якому чергуються шари м'яса і сала, але з переважанням м'яса. За 1-1,5 місяці до закінчення відгодівлі тваринам згодовують спеціальні комбікорми (ячмінь, горох, сочевицю, моркву, молочні відвійки), які забезпечують виробництво продукції високої якості. Кукурудзу, яка сприяє відкладанню жиру, в цей період з раціону виключають. У тушах беконних свиней м'ясо становить 55-65%, а товщина шпику не перевищує 4 см.

Для **напівсальної** відгодівлі використовують переважно разових маток і кастрованих кнурів, яких відгодовують до маси 130-150 кг. Товщина шпику становить 4-7 см, а маса сала 40-45% маси туші.

Для **сальної** відгодівлі використовуються спеціальні сальні породи свиней, а також вибракуваних основних маток і кнурів-плідників. Маток відгодовують до маси 160-200 кг, а кнурів 250-300 кг. Питома маса сала в туші становить не менше 50%.

Розмір свиноферм має забезпечувати умови для ефективного використання сучасної техніки, застосування передових способів ведення галузі та організації праці.

Способи утримання свиней. В залежності від природно-економічних умов, напрямку ферми, структури стада і типу годівлі розрізняють різні способи утримання свиней:

- групове вільновигульне (маток перших 3-місяців супоросності, поросят 2-4 міс., ремонтного і відгодівельного молодняку);
- станково-вигульне групове та індивідуальне (кнурів-виробників, маток 3-4 міс. супоросності і підсисних свиноматок з поросятами);
- безвигульне (відгодівельного поголів'я).

При **вільно-вигульному** способі тварини, що знаходяться в секціях групами, можуть виходити на вигул у вигульні двори. Свиней розміщують в будівлях для відпочинку, а годівлю організують в іншому приміщенні - "їдальні".

Станково-вигульне утримання відрізняється тим, що тварини розміщуються не на великій площі для однієї чи декількох голів тварин, годують їх в станках або в окремому приміщенні («їдальні»), на вигул виходять у спеціальні двори.

При **безвигульному** способі утримання тварин утримують в закритих утеплених приміщеннях. Годують їх з годівниць, які безпосередньо встановлені в кормо-гноєвих проходах.

В літній період для свиней в багатьох господарствах обладнують майданчики із легкими будівлями. Для годівлі і напування встановлюють годівниці і напувалки на вигульних майданчиках.

Організація відгодівлі свиней. На корми припадає до 70% всіх затрат у свинарстві. Застосовують в основному два типи годівлі: концентратний і картопляно-концентратний (коренеплідно-концентратний, силосно-концентратний).

Для кожного з них характерні і відповідні співвідношення кормових компонентів. Кратність годівлі залежить в основному від живої маси свиней і складу раціонів. Якщо в раціоні значну питому масу займають об'ємні корми, годівлю необхідно проводити три рази на день. Приготування кормів проводять в спеціальних приміщеннях - кормоцехах, обладнаних відповідною технікою, яка встановлена у відповідній технологічній послідовності. Для транспортування кормів із кормоцехів, а також їх роздавання у свинарниках використовують різні механізми і пристрої. Напування тварин здійснюють за допомогою здвоєних та групових автонапувалок, а також соскових напувалок.

Для прибирання гною на фермах, де застосовують подрібнену підстилку використовують транспортери, які забезпечують вивантаження гною безпосередньо в прифермське гноєсховище або на тракторні причеми з послідуочим транспортуванням його у гноєсховище або на поле.

На великих свинарських фермах використовують комплекти обладнання КНУС, пневматичний спосіб прибирання гною, гідравлічний та інші.

Організація праці в свинарстві. На великих свинарських фермах створюють спеціалізовані бригади для догляду: за свиноматками та кнурами - на кожні 100-150 свиноматок; ремонтним та відгодівельним молодняком - на кожні 800-1000 голів. При досить високому рівні механізації такі бригади створюють на кожні 200-300 свиноматок та на 2000-3000 голів молодняку і більше.

Навантаження свиней на одного свинаря (оператора) залежить від системи утримання та рівня механізації виробничих процесів. Перспективною формою організації праці у свинарстві є механізовані свинарські бригади і ланки, які виробляють продукцію з високою економічною ефективністю.

8.3. Економічна ефективність свинарства

Економічна ефективність свинарства визначається системою показників:

- продуктивність тварин (середньодобовий приріст живої маси, вихід поросят у двомісячному віці, приріст живої маси з розрахунку на початок року, тривалість вирощування і відгодівлі молодняка до певної живої маси);
- витрати кормів на 1 ц приросту живої маси;
- продуктивність праці;
- собівартість та середня ціна реалізації 1ц живої маси;
- прибуток з розрахунку на 1ц живої маси;
- рівень рентабельності виробництва свинини.

У більшості господарств невисокий рівень інтенсивності свинарства, в результаті чого продуктивність тварин та ефективність використання кормів низька, а трудомісткість 1 ц свинини висока. В цілому по Україні на початок 2022 року рівень рентабельності продукції свинарства складав (2,6%).

Свинарство дає можливість інтенсивно вирішувати м'ясну проблему в країні. Проте одним з основних факторів, який стримує збільшення виробництва свинини, є недостатня кількість кормів, низька їх якість та постійний дефіцит в раціонах протеїну, а наявні приміщення багатьох спеціалізованих по свинарству господарств, а також малих і середніх свиноферм не повною мірою відповідають оптимальним вимогам утримання різних виробничих груп тварин.

Інтенсифікацію галузі стримує велика різниця між продуктивністю племінного і товарного свинарства. У товарних господарствах відмічаються значні упущення щодо ремонту маточного поголів'я. У системі якісного поліпшення маточного поголів'я, товарних господарств недоліком слід вважати безсистемне використання вирощеного молодняка в племгоспах, близько 70% продукції реалізуються на м'ясокомбінати.

Таким чином, подальше збільшення виробництва продукції свинарства повинно відбуватися за рахунок зростання поголів'я свиней та підвищення їх продуктивності. Головним напрямком економічної ефективності свинарства безперечно є інтенсифікація галузі за наступними напрямками:

- Зміцнення кормової бази, збалансованість годівлі.
- Удосконалення племінних продуктивних якостей поголів'я.
- Підвищення інтенсивності використання свиноматок.
- Впровадження індустріальної технології виробництва.
- Використання міжпородного схрещування.
- Поглиблення спеціалізації, концентрації, агропромислової інтеграції.
- Прогресивна організація праці та її оплата.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні тенденції розвитку галузі свинарства в Україні.
2. Які основні проблеми розвитку галузі, та як їх можна вирішити?
3. Які способи утримання свиней є найбільш ефективними?
4. Які породи свиней є найбільш продуктивними?
5. Які особливості годівлі свиней існують в залежності від напрямку відгодівлі?

Тема 9. Економіка виробництва продукції вівчарства

9.1. Розвиток і розміщення галузі

Вівчарство - найбільш стародавня галузь, яка забезпечує народне господарство країни такими важливими продуктами, як вовна, овчина, смушки, баранина та молоко.

Дуже цінним продуктом вівчарства є вовна. З неї виробляють тканини, сукна, ковдри, килими тощо. З овчини і смушки шиють кожухи, шуби, шапки, коміри. Баранина - високопоживне смачне м'ясо з низьким змістом холестерину, а з овечого молока виготовляють тверді сири високої якості й бринзу. На товари, виготовлені з продукції вівчарства, завжди високий попит.

Вівці невибагливі до умов утримання та годівлі, їх можна утримувати безпосередньо на пасовищах, під легкими і недорогими навісами або у звичайних загорожах. Вони використовують на корм понад 80 % видів рослин, а велика рогата худоба - лише 10-12 %. Це дає змогу не лише використовувати малопродуктивні природні угіддя, найдешевші грубі та соковиті корми, а й сприяє підвищенню ефективності використання всіх сільськогосподарських угідь, зокрема в степових і гірських районах країни.

Вівчарством займаються всюди в Україні, середня щільність поголів'я овець складає близько 19 голів з розрахунку на 100 га сільгоспугідь. Найбільшу кількість овець утримують господарства Херсонської, Миколаївської, Одеської, Запорізької, Дніпропетровської областей та Карпат.

На початок 2001 року в Україні утримувалося поголів'я овець в кількості 1025 тис. гол. На початок 2022 року відмічаємо скорочення до 607,1 тис. гол. Скоротилося за даний час й виробництво м'яса овець (у забійній вазі) - з 17,2 тис. т до 14,2 тис. т. статистичні дані свідчать про збитковість виробництва мяса овець. Рівень збитковості склав у 2021 році 39,4%. Переважна більшість поголів'я утримується у господарствах населення – від 22% у 2000 році до 15,4% у 2021 році.

Серед порід овець переважають асканійська тонкорунна, прекос, цигайська.

Спеціалізація вівчарства проходить за напрямками продуктивності:

- тонкорунне, напівтонкорунне, грубоване вівчарство розміщується в більшості господарств Степу і Лісостепу (асканійська порода, прекос);
- напівтонкорунне - в господарствах Криму, Донецької та Одеської областей (цигайська порода);
- напівгрубоване - в передгірних і гірських районах Карпат (гірсько-карпатські вівці);
- грубоване вівчарство - в Одеській, Чернівецькій, Полтавській, Дніпропетровській областях (каракульська, сокільська порода).

Для утримання овець використовують пасовищну, пасовищно-стійлову і стійлово-пасовищну системи.

9.2. Організація вівчарства

Організація відтворення стада овець. Раціональна система відтворення стада у вівчарстві передбачає проведення таких заходів:

1. досягнення встановленої структури стада, яка відповідає спеціалізації галузі;
2. правильного формування отар і закріплення їх за чабанськими бригадами;
3. ліквідації яловості маток;
4. широкого впровадження штучного осіменіння у потрібні строки;
5. своєчасного вибракування низькопродуктивного поголів'я та поповнення маточного стада більш якісним молодняком;
6. забезпечення повноцінної та безперебійної годівлі тварин;
7. організації раціонального утримання овець за високого рівня механізації виробничих процесів;
8. збереження одержаного приплоду.

Термін використання маток в звичайних господарствах не повинен перевищувати 6 років, а в умовах інтенсивних технологій – 5 років. До розплоду і вирощування ягнят з стада виключають, відгодовують і реалізують на м'ясо. У зв'язку з цим щорічна вибракування маток повинна складати 17-20%. Замість них в отари (групи) вводять таку ж кількість 1,5-річних ярочок, придатних для спаровування.

У тонкоруннім вівчарстві слід мати на стаді 55-60% маток і 15-20% валухів. При подальшій інтенсифікації необхідно скорочення частки валухів і збільшення частки маток (за умови реалізації молодняку в перший рік життя).

У напівтонкорунне вівчарстві частка маток в стаді повинна досягати 65-70%, що дозволяє отримувати більше молодняку для відгодівлі та забою на м'ясо у віці 6-8 міс.

У шубному вівчарстві в залежності від кратності і термінів ягнення частка маток в стаді коливається від 60 до 70% (валахів цього напрямку не вирощують).

У смушевих підприємствах, в яких забивають 50-55% ягнят, частка маток при розширеному відтворенні стада (з щорічним приростом 10-12%) становить 70-75%, а ремонтного молодняку - 22- 27%.

У м'ясо-сальному вівчарстві матки зазвичай складають 60-70%. При забої молодняку в перший рік життя частку маток доводять до 75%.

При закінченні розрахунків оборотів стада підраховують валовий приріст, живу масу поголів'я по статеві-вікових групах на кінець року та живу масу отриманого приплоду і реалізованого поголів'я.

Приріст живої маси поголів'я овець визначають із врахуванням середньодобового приросту та тривалості періоду.

Валовий настриг вовни планують, виходячи із чисельності поголів'я в розрізі статево-вікових груп, який визначають в масі немитої вовни і в перерахунку на чисте волокно, виходячи з показників попереднього року.

При інтенсивному веденні вівчарства доцільно застосовувати *циклічне осіменіння* маток, мета якого полягає в тому, щоб окіт у всіх отарах проходив у короткі терміни і різниця у віці ягнят не перевищувала декілька днів. Організація циклічного осіменіння вівцематок можлива тільки на великих фермах з однорідною по якості вовною.

Окремі підприємства практикують *ущільнені окоти*. При цьому методі відтворення стада можна отримувати від маток три окоти за два роки, для чого їх запліднюють в серпні-вересні, квітні-травні і в листопаді-грудні. Відповідно окоти проходять в січні-лютому, вересні-жовтні та квітні-травні наступного року. Ущільнені окоти проводять лише при хорошій годівлі вівцематок і ягнят і наявності необхідної кількості теплих вівчарень.

Способи утримання овець. У вівчарстві в залежності від кліматичних і господарських особливостей зон країни використовують слідуєчі основні системи утримання овець: круглорічну стійлову, стійлово-пасовищну, пасовищно-стійлову, пасовищну.

Круглорічна стійлова система застосовується в зонах інтенсивного землеробства з добре розвиненим кормовим виробництвом, при відсутності пасовищ. При цій системі овець зимою утримують і годують в приміщеннях і на вигульно-кормових площадках, а літом тільки на вигульно-кормових площадках.

Стойлово-пасовищна система характеризується перевагою тривалого стійлового періоду. Ця система найраціональніша і відповідає біологічним вимогам організму. При цій системі овець утримують зимою в овчарнях з вигульно-кормовими площадками, а літом на пасовищах.

Пасовищно-стійлова система характеризується тривалим пасовищним періодом. Її застосовують там, де недостатньо розвинене кормове виробництво. У цих районах овець випасають на різних пасовищах. В холодну пору року вівцематок і молодняк утримують у вівчарнях, базах-навісах тощо.

Пасовищну систему практикують там, де є достатньо пасовищ, в тому числі злакових. Це стосується високогірних районів. На період негоди організують підгодівлю овець.

Для окоту вівцематок і перетримання тварин під час негоди будують легкі вівчарні з тепляками для ягнят, а також бази-навіси.

На пасовищах створюють загони, які загорожують та обладнують автопоїлками. В місцях утримання овець розкладають сіль-лизунець. Для профілактики гельмінтозних захворювань на певній ділянці тварин випасають не більше 6 днів. Площу пасовища використовують поступово, переводячи отари з одних ділянок на інші.

Отари є основними організаційно-виробничими одиницями у вівчарстві. Їх створюють за ознаками однорідності статі, віку, породності, класності, призначення тварин. Це – отари маток, ярк, валухів, ремонтного і нагульного молодняку, баранів-плідників. Звідси, розмір та спосіб формування отар визначають поголів'я овець на фермі, породою.

При формуванні отар дотримуються такі вимоги:

1. вони мають бути однорідними за статтю, віком і в міру можливості за породою тварин;
2. формуватися після відлучення ягнят, як правило, восени на строк не менше одного року;
3. протягом року не рекомендується переформування отар, щоб не допустити знеособлення і зниження відповідальності чабанів;
4. розміри отар повинні забезпечити найкраще обслуговування овець у певних умовах при максимальній економії робочої сили і засобів виробництва.

Для утримання овець і виконання технологічних процесів формують чабанську бригаду з 3–4 чабанів, за якою закріплюють отару маток або молодняку, або валахів, або овець на відгодівлі і нагулі, або баранів-плідників.

Організація відгодівлі і нагулу овець. Важливим заходом у вівчарстві є правильна організація відгодівлі та нагулу, що дає змогу збільшити виробництво баранини.

Повноцінна годівля і хороше утримання є важливою умовою поліпшення породності овець. Навіть найдосконаліші методи племінної роботи без правильної годівлі та утримання не дадуть бажаних результатів.

Під нагулом розуміють випасання тварин на добрих пасовищах з використанням мінеральної підгодівлі і доброго напування.

У зимовий період на відгодівлю, а в літній - на нагул ставлять вибракуваних дорослих овець і понадремонтний молодник.

Для нагулу овець виділяють природні й багаторічні культурні пасовища, стерню після збирання зернових культур, пожнивні посіви та підгодовують їх концентратами з розрахунку 200 - 400 г на одну голову за добу. В жаркі періоди овець випасають уночі. Напувають овець не менше двох разів за добу, а в більш прохолодні дні – один раз.

У районах з високою розораністю землі застосовують стійлово-пасовищне утримання овець і використовують корми зеленого конвеєра протягом усього пасовищного періоду.

Високу ефективність вівчарства забезпечує організація інтенсивного нагулу і відгодівлі, особливо при створенні механізованих укрупнених чабанських бригад. При цьому молодняк відгодовують 80–100 днів до 6–8-місячного віку і до живої маси однієї голови 35–40 кг і більше. Дорослих овець ставлять на інтенсивну відгодівлю на 50–80 днів.

Організація стриження овець. Заключним процесом у виробництві вовни є стриження овець, яке проводять в тонкорунному і напівтонкорунному вівчарстві 1 раз на рік, весною, а молодняк весняного ягніння стрижуть весною наступного року, зимового ягніння - на початку вересня, коли довжина вовни досягає 4-5 см.

Перед стриженням перевіряють вгодованість тварин та стан їх вовнового покриву. З урахуванням названих факторів та часу ягніння складають план-графік, в якому визначається порядок і терміни проведення стриження, для здійснення якою організують спеціальні стригальні пункти, які можуть бути внутрішньогосподарськими, що створюються окремими підприємствами і міжгосподарськими, що створюються декількома суміжними підприємствами.

Стригальні пункти можуть бути як стаціонарні, так і пересувні. Стригальні пункти облаштовують у приміщеннях, що з'єднані або прилаштовані до вівчарні та під навісами при умові теплої сонячної погоди.

Розмір стригального пункту визначається кількістю робочих місць. У великих стригальних пунктах (на 36-60 машинок) організують декілька самостійних технологічних ліній, що дозволяє одночасно проводити стриження поголів'я двох і більше отар овець та виключає можливість змішування від них вовни.

Стриження починають з отар, поголів'я яких має менш цінну вовну. В першу чергу стрижуть валухів та молодняк, потім маток і баранів, що дозволяє навчити менш досвідчених стригалів роботі на менш цінних тваринах.

9.3. Економічна ефективність вівчарства

Економічна ефективність вівчарства визначається системою показників:

- продуктивність (середній настриг вовни від однієї вівці, кг; середньодобовий приріст однієї голови, г.);
- затрати праці люд.-год. (на 1 ц вовни; на 1 ц приросту);

- повна собівартість, грн. (1 ц вовни; 1 ц приросту овець; живої маси);
- ціна реалізації, грн. (1 ц вовни; 1 ц живої маси);
- прибуток, грн. (на 1 ц вовни; на 1 ц живої маси);
- рівень рентабельності %: (вовни, баранини).

Галузь вівчарства може мати перспективу, адже якщо говорити про м'ясний або молочний напрям, то Україна вже зробила перші кроки. Ввезені з Баварії вовново-м'яса порода маріноландшафт, з Франції – молочна порода лаконе, з Австрії – гірська м'ясна багатоплідна бергшафт. Є вже в наших господарствах французька шароле, голландська ексель, канадська олібс. З Канадою укладена угода по постачанню сперми, ембріонів і живих тварин. Олібс непогано себе показала в схрещуванні з нашими вітчизняними породами.

Дальший розвиток вівчарства в Україні повинен здійснюватися на основі збільшення поголів'я овець і підвищення їх продуктивності. В умовах ринку вівчарство може бути конкурентоспроможною галуззю тваринництва, оскільки забезпечує одержання різноманітної продукції: вовни, баранини, молока, смушків. Однак неврегульованість і некерованість економічних процесів, відсутність паритету цін на продукцію вівчарства, особливо вовну (за її реалізацію товаровиробник отримує кошти в межах 1-2% вартості готових виробів з неї) зумовили занепад галузі.

Отже, підвищення економічної ефективності вівчарства потребує збільшення виробництва продукції на основі зростання поголів'я овець та їх вовнової і м'ясної продуктивності.

Враховуючи сучасний стан розвитку вівчарства та потребу промисловості у вовновій продукції, основним на перспективу залишається тонкорунне і напівтонкорунне вівчарство, представлене на 35% вівцями асканійської породи, на 25% прекосами і на 25% цигайськими вівцями.

Значні перспективи має розведення гірськокарпатських овець з білою килимовою вовною та смушкове вівчарство, представлене каракульською та сокільською породами.

Таким чином, підвищення економічної ефективності вівчарства передбачає збільшення виробництва продукції на основі зростання поголів'я овець та їх вовнової та м'ясної продуктивності. Головним напрямком розвитку вівчарства є інтенсифікація галузі із такими складовими:

- Зміцнення кормової бази, підвищення рівня і якості годівлі.
- Удосконалення існуючих і нових високопродуктивних, скоростиглих порід.
- Удосконалення структури стада.
- Зміцнення матеріально-технічної бази.

- Спеціалізація та концентрація виробництва.
- Удосконалення технології виробництва.
- Підвищення якості реалізуємої продукції: класність вовни, сортність смушок, вгодованість овець.
- Прогресивна організація праці та її оплата.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні тенденції розвитку галузі вівчарства в Україні.
2. Які основні проблеми розвитку галузі, та як їх можна вирішити?
3. Які способи утримання овець є найбільш ефективними?
4. Які породи овець є найбільш продуктивними?
5. Які особливості утримання та годівлі овець потрібно враховувати при плануванні галузі?

Тема 10. Економіка виробництва продукції птахівництва

10.1. Розвиток і розміщення галузі

Птахівництво - це найскоростигліша й економічно вигідна галузь тваринництва, що забезпечує населення високопоживним дієтичним м'ясом та яйцями, що за поживністю переважають більшість продуктів харчування, а легку промисловість - цінною сировиною. Воно має ряд переваг порівняно з іншими продуктами тваринництва, а саме: скороспілість, нижчу у 2–5 разів порівняно з м'ясом свиней і великої рогатої худоби енергоємність, швидше обертання грошових коштів від реалізації тощо.

Курячі яйця містять близько 12 % повноцінних білків і 12 % жирів від власної маси, вітаміни та мінеральні речовини, куди входять кальцій, фосфор, залізо і йод. Через це вони є висококалорійними і добре засвоюються організмом людини. Науково обґрунтована норма споживання яєць на одну людину на рік становить 280 шт. В Україні виробництво на 1 особу складало у 2000 році 170 шт., а в 2021 році – вже 340 шт. Споживання за роками складало відповідно 124 та 272 шт.

Цінною супутньою продукцією птахівництва є пух і перо, з яких виготовляють подушки, ковдри, галантерейні вироби, а пташиний послід - цінне добриво для сільськогосподарських культур. Відходи інкубації та забою птиці використовують для виготовлення кормової муки.

Птиця невибаглива до кліматичних умов, тому її розводять на всій території України. Вона не вимагає для утримання капітальних будівель (якщо утримується в невеликих підприємствах, а не на спеціалізованих птахофермах). Система утримання дає змогу швидко механізувати виробничі процеси. Тому вирощування птиці доступне всім підприємствам.

Розміщення птахівництва залежить від можливостей кормової бази та ринків реалізації продукції.

В Україні за останнє десятиріччя відмічається тенденція до збільшення поголів'я птиці. Так, якщо на початок 2002 року поголів'я птиці складало 136811,0 тис. гол., то на початок 2022 року воно збільшилося на 48% та складало 202243,1 тис. гол. В структурному відношенні 92 % поголів'я - це кури, а 8% - гуси, качки, індиків. Виробництво м'яса птиці (у забійній вазі) збільшилося з 2000 року по 2021 рік в 7,1 рази – з 193,2 тис. т до 1373,5 тис. т.

В останні роки птахівництво розвивається на основі спеціалізації та концентрації виробництва, створення потужних промислових комплексів навколо великих міст і промислових центрів. Якщо у 2000 році на підприємствах утримувалося лише 20,5% поголів'я, а інше – в господарствах населення, то у 2021 році на підприємствах утримувалося вже 56,1% поголів'я птиці. Найбільше поголів'я птиці утримується на підприємствах Вінницької, Черкаської, Київської, Дніпропетровської та Львівської областей.

Спеціалізація птахівництва має тенденцію до поглиблення. Напрями птахівництва:

- яйцеве, де основна продукція - яйце, а побічна - м'ясо, отримане від забою вибракуваного основного поголів'я курей;
- м'ясне - вирощування курей-бройлерів, розведення гусей, качок, індиків;
- племінне, де створюються, вдосконалюються і формуються батьківські форми високопродуктивних гібридів птиці й генетичний матеріал постачається для інших птахофабрик.

Можуть бути також підприємства замкнутого циклу інкубації та вирощування птиці.

Великі спеціалізовані птахофабрики та птахокомбінати займаються не тільки відтворенням, а ще й переробкою птиці. У більшості з них наявні цехи із забою й обробки птиці з використанням конвеєрної лінії.

Особливості птахівництва - скороспілість, висока плодючість птиці, інтенсивний ріст і продуктивність, добра оплата корму. Птахівництво інтенсивне розвивається по всій території України. Птахівничі комплекси створюються навколо великих міст і промислових центрів.

10.2. Організація птахівництва

Організація відтворення стада птиці. Для організації відтворення стада слід обґрунтувати тривалість використання маточного й промислового стада, способи його комплектування, впровадити заходи щодо максимального збереження молодняку, підвищити рівень племінної роботи та ін.

Темпи відтворення визначаються, перш за все, структурою стада і безпосередньо залежать від способу утримання і термінів використання птиці. Кури починають нестись у віці 5 місяців, качки - 8, індички і гуски – 9-10. За рік одна курка дає 180-250 яєць, качка- 80-120, індичка -100-110, гуска - 40-60.

Структура поголів'я птиці в господарствах істотно розрізняється залежно від галузевого спрямування їх спеціалізації. Так, при спеціалізації на виробництві яєць в стаді переважають кури-несучки, а при м'ясному напрямку - молодняк птиці.

У промисловому птахівництві необхідно забезпечити рівномірне протягом року виробництво яєць як для інкубації, так і харчових, чого досягають завдяки багаторазовому комплектуванню стада дорослої птиці.

При замкнутому виробничому циклі на птахофабриках утримують батьківське стадо й вирощують ремонтний молодняк, який у віці 140-150 днів переводять в основне стадо. Деякі птахофабрики закупають ремонтний молодняк на підприємствах-репродукторах або добових курчат на інкубаторно-птахівницьких станціях, яких потім вирощують. Комплектуючи основне стадо, враховують тривалість використання птиці. Так, у промисловому птахівництві яєчного напрямку в тому віці: бройлерів – 55-65 днів, каченят – 45-55, гусенят – 65-70, індиченят – 120 днів.

При організації відтворення стада у племінному птахівництві треба виходити з того, що курей, качок та індиків доцільно використовувати 2-3 роки, гусок 5-6, гусаків – 4-5 років.

Відтворення стада птиці починають з інкубації яєць. Показники роботи інкубаторію є кількість проінкубованих яєць і відсоток виходу добового молодняку. Вихід добового молодняку може ставити 75-90%. Інтенсивність відтворення стада на птахофабриках яйцевого напрямку характеризується коефіцієнтом обороту, який визначається співвідношенням поголів'я молодок, переведених за рік у доросле стадо, до середньорічного поголів'я несучок.

Значно впливає на відтворення стада *організація племінної роботи*. Підприємства комплектують його кросами гібридної птиці несучих і м'ясних порід, які характеризуються високою плодючістю, скоростиглістю і життєздатністю.

Способи утримання птиці. На птахофабриках і фермах птахівничих господарств залежно від природних та економічних умов застосовують різні способи утримання поголів'я: кліткове, підлогове (на глибокій підстилці або на сітчастій підлозі), вигульне, вольєрне або комбіноване.

Кліткове утримання практикується на птахофабриках і в спеціалізованих господарствах, які виробляють харчові яйця при вирощуванні ремонтного молодняку, бройлерів і відгодівлі молодняку. Поголів'я розміщують в одноярусних чи багатоярусних клітках.

При підлоговому утриманні птиця знаходиться в широкогабаритних пташниках без вигулів або з ними. Цей спосіб застосовують для промислового стада курей на невеликих птахофабриках, в спеціалізованих господарствах і на товарних фермах. Птиця утримується на незмінюваній підстилці або на сітчастій чи планчастій підлозі.

Вигульне утримання застосовується переважно в племінних птахівничих господарствах, на птахофабриках, для маточного поголів'я птахівничих господарств і племінних фермах господарств. Птиця на вигулі знаходиться в постійному русі на свіжому повітрі і під дією сонячних променів, що позитивно впливає на її здоров'я, підвищує інкубаційні якості яєць і збереження курчат при їх вирощуванні.

Вольєрне утримання використовують в районах з м'яким кліматом. При цьому способі птиця знаходиться в будівлях легкого типу без фасадної стіни, суміщеної з вольєром – невеликим майданчиком, огороженим сіткою із сітчастою або планчастою підлогою. Для захисту птиці можна опускати поліетиленову плівку, яка розміщена під дахом по довжині будівлі.

Комбіноване утримання застосовується для молодняку в птахівничих господарствах і на крупних товарних фермах, де курчат до 60 днів утримують в клітках, а пізніше в табірних умовах.

Організація виробництва яєць. За технологічним процесом птахівничі господарства яєчного напрямку поділяються на: з повним, закінченим (замкнутим) виробничим циклом; з неповним циклом і спеціалізовані на окремих виробничих процесах.

Птахофабрики яєчного напрямку здебільшого мають закінчений цикл виробництва.

Неповний цикл виробництва характерний для птахофабрик невеликих розмірів, деяких птахівничих господарств і основної маси фермерських господарств. Вони не мають батьківського стада, не займаються інкубацією яєць, забоєм і переробкою птиці.

При яєчному напрямку із закінченим виробничим циклом в птахівничому господарстві створюються цехи: промислового стада курей-несучок,

батьківських форм, інкубації, вирощування молодняку до 60-денного віку, ремонтного молодняку до 150-денного віку, відгодівлі, кормоприготування, сортування і упакування яєць, бойневої переробки птиці з холодильником, утилізації відходів.

Цех промислового стада курей-несучок є основним. Його продукція – товарні яйця. Утримання курей тут кліткове, але в ряді випадків застосовують і підлогове. Пташники і окремі зали цеху промислового стада комплектують одночасно одновіковими партіями поголів'я. Тут кури утримуються в клітках, які з'єднані в одноярусні або багатоярусні батареї.

Цех батьківського стада наявний тільки на тих птахофабриках, де проводиться інкубація яєць і вирощування ремонтних молодок. Основна продукція цеху – інкубаційні яйця. В цеху курей утримують в широкогабаритних пташниках на глибокій незмінюваній підстилці, випускаючи їх на вугули.

Цех інкубації призначений для виводу курчат. При цілорічному комплектуванні промислового стада інкубацію проводять постійно за мінусом одного місяця для проведення профілактики. Виведених курчат передають в добовому віці у цех вирощування молодняку до 60-денного віку або в цех утилізації відходів (півників). Залишки курчат продають іншим господарствам.

Цех вирощування молодняку до 60-денного віку одержує ододенних курчат з інкубаторного цеху свого господарства або від місцевої інкубаторно-птахівничої станції. Молодняк, призначений для ремонту стад батьківських форм і промислового, вирощують окремо. Молодняк утримують в клітках. В 60-денно-му віці когутиків передають в цех відгодівлі, а курочок – в цех вирощування ремонтного молодняку.

В цеху вирощування ремонтного молодняку утримується поголів'я у віці 61-150 днів в клітках або на підлозі на глибокій підстилці. Молодняк, який досягне 150-денного віку, передається в цех промислового стада або батьківських форм.

Організація виробництва м'яса птиці.

Організація вирощування бройлерів. Бройлер – це м'ясне курча 60-70-денного віку живою масою 1,2-1,8 кг. Вирощування бройлерів досить ефективно тому, що забезпечує високу якість м'яса, скороспілість птиці, низькі витрати кормів, високий рівень механізації і автоматизації виробництва, швидку оборотність оборотних фондів, окупність капітальних вкладень і високий рівень рентабельності.

Птахівничі підприємства з вирощування бройлерів із замкнутим циклом виробництва мають такі цехи: батьківського стада, інкубації, вирощування

бройлерів, вирощування ремонтного молодняку, забою і обробки тушок, утилізації відходів.

Основним є цех вирощування бройлерів, в якому застосовують інтенсивну систему вирощування великих партій птиці безперервно протягом року у пташниках з високим рівнем механізації і автоматизації виробничих процесів. Бройлерів вирощують у широкогабаритних пташниках на глибокій підстилці при щільності посадки курчат 12-14 голів на 1 м² підлоги. При клітковому утриманні щільність посадки курчат складає 10-13 голів у клітці. Пташник заповнюють добовими курчатами за 1-2 дні.

Вирощування качок на м'ясо. Каченят вирощують крім птахофабрик, спеціалізовані підприємства, а також ферми інших господарств усіх форм власності. У складі підприємств з виробництва м'яса качок виділяють такі цехи: батьківського стада, інкубації, вирощування м'ясних каченят, ремонтного молодняку, забою і переробки, утилізації відходів, допоміжні цехи.

Батьківське стадо качок утримують 4-6 місяців і використовують тільки перший цикл несучості, тому що в подальшому їх несучість значно знижується.

При вирощуванні каченят виділяють три періоди. У перші 10 днів їх утримують в клітках за високої температури у приміщенні. Наступні 20 днів каченят утримують на глибокій підстилці. При досягненні 30-денного віку каченят переводять у відгодівельники, а через місяць забивають на м'ясо. Качок забивають на м'ясо у віці 60-65 днів, живою масою 2,0-2,5 кг до початку линьки.

При вирощуванні качок у водоймищах, птицю протягом дня утримують на них, а на ніч заганяють у пташники. На березі водоймища обладнують навіси для захисту каченят від сонця. При утриманні качок на хороших водоймищах потреба птиці в кормах значно знижується, їх годують тільки вранці та ввечері.

Вирощування індиків на м'ясо. У підприємствах з повним циклом виробництва виділяють такі цехи: батьківського стада, інкубації, вирощування індиченят до 20-денного віку, до 120-денного віку, ремонтного молодняку, забою і переробки, утилізації відходів, допоміжні цехи.

У цеху батьківського стада індиків утримують на підлозі з глибокою підстилкою. Поголів'я батьківського стада залежить від потреби в інкубаційних яйцях, яйценосності птиці і від інших факторів. Індички інтенсивне несуться 4-5 місяців з піком на другий місяць яйценосності.

У цеху вирощування індиченят до 20-денного віку їх утримують у клітках по 12-15 голів.

Індиків вирощують різними способами залежно від пори року та інших умов: узимку в приміщеннях без вигулів, улітку – у таборах на пасовищі, а також комбіновано – індичата до 20-денного віку в клітках, а потім – на підлозі з глибокою підстилкою.

Молодняк індиків вирощують до 4-місячного віку і реалізують масою 4-5 кг, у віці 6-7 місяців жива маса сягає 9-12 кг.

Вирощування гусей на м'ясо. Важливою особливістю даного виду птиці є те, що гуси використовують як основний вид корму у літньо-осінній період зелену масу лук і пасовищ, а також стерню зернових культур, що позитивно впливає на зниження собівартості продукції. Вода для гусей необхідна для купання і активного моціону.

Батьківське стадо гусей розміщують у секціях пташників по 25 голів, або 1,5 голови на 1 м² підлоги. Біля пташника обладнують вигули з розрахунку 15-20 м² на одну голову. У приміщенні птиця утримується на глибокій підстилці. Гуси починають нестись у віці 9-10 місяців. Гусей утримують 3-4 роки, а яйця для інкубації використовують з весняно-літньої і осінньо-зимової яйцекладки.

Товарний молодняк вирощують з добового до 60-денного віку на підстилці або до 20 днів в клітках, а потім у приміщенні на глибокій підстилці чи сітчастій підлозі. В теплу погоду гусенят 5-6- денного віку випускають на вигул, який обладнують канавою з водою для купання шириною до 1 м, глибиною 25-30 см.

Улітку для вирощування молодняку іноді облаштовують від годівельні майданчики, де встановлюють годівниці для вологих мішанок і зелених кормів або автогодівниці для сухих кормів. При пасовищному утриманні з гусей формують гурти по 250- 500 голів на 1 га. Пасуть гусей уранці і увечері, удень гуси перебувають на воді або в чагарниках, вночі – у зимових або пересувних літніх приміщеннях. Гусенят вирощують до 60-70-денного віку і реалізують живою масою 4-5 кг.

10.3. Економічна ефективність продукції птахівництва

Птахівництво, яке ведеться на індустріальній основі, є найбільш інтенсивною галуззю тваринництва. Воно вимагає високого рівня розвитку матеріально-технічної бази, розведення лінійної птиці спеціалізованих порід, безперервного забезпечення повноцінними збалансованими кормами.

Економічна ефективність виробництва продукції птахівництва характеризується системою показників:

- продуктивністю птиці (середньорічною несучістю курок - несучок, середньодобовим приростом живої маси);
- затратами праці і кормів на 1000 штук яєць і на 1 ц приросту;
- собівартістю 1000 штук яєць, 1 ц приросту і 1 ц живої маси;
- ціною реалізації одиниці продукції;
- рівнем рентабельності виробництва продукції.

Подальший розвиток птахівництва потребує інтенсивного збільшення яєць і м'яса птиці. Птахівництво розвивається в двох напрямках: створення навколо великих міст спеціалізованих птахофабрик та організація великих механізованих птахоферм в господарствах. Основою розвитку і підвищення економічної ефективності птахівництва є його інтенсифікація за наступними напрямками:

- Переведення птахівництва на індустріальну основу.
- Подальший розвиток спеціалізації та концентрації виробництва.
- Організація годівлі повноцінними кормами відповідно до вікових груп і напрямку використання поголів'я.
- Використання лінійної та гібридної птиці
- Забезпечення оптимальних пропорцій різних ланок технологічного процесу: репродукції, вирощування молодняка і його переробки.
- Високий рівень ветеринарно-санітарної роботи.
- Комплексна механізація і автоматизація на птахофермах.
- Підвищення якості продукції.
- Якісне поліпшення структури виробництва м'яса розведенням на основі промислової технології індиків та страусів.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні тенденції розвитку галузі птахівництва в Україні.
2. Які основні проблеми розвитку галузі, та як їх можна вирішити?
3. Які способи утримання птиці є найбільш ефективними та перспективними?
4. Які основні шляхи інтенсифікації галузі?
5. Які особливості годівлі та організації виробництва існують в галузі?

Тема 11. Економіка бджільництва

11.1. Значення і розвиток галузі

Бджільництво є важливою галуззю сільського господарства. Від бджіл отримують цінний дієтичний та лікувальний продукт – мед і сировину для промисловості – віск. Окрім основних продуктів, від бджіл отримують маточне молочко, квітковий пилок, прополіс, гомогенат трутневих личинок, бджолину отруту, що застосовується в медицині та ветеринарії.

У районах розвиненого землеробства бджіл використовують на запиленні ентомофільних культур. Запилення бджолами рослин підвищує їх урожайність, поліпшує якість насіння та плодів, підвищує їх схожість. Бджолозапилення є одним з основних агроприймів з вирощування сільськогосподарських культур.

На відміну від більшості сільськогосподарських тварин, бджоли не лише збирають їжу для себе в природі, а й перероблюють її для тривалого зберігання, енергійно охороняють від шкідників та ворогів, самі регулюють її споживання влітку та взимку. Бджолині сім'ї можуть жити та розмножуватися в дуплах дерев без втручання людини.

Велика територія України з її різноманітною рослинністю природних та культурних медоносів є потенціальним ресурсом та дозволяє багаторазово збільшувати виробництво меду й інших продуктів бджільництва, що використовуються в кількох галузях промисловості та медицини.

Бджільництво України має декілька напрямів ведення галузі: медовий, медово – запильний, запилювально – медовий і розплідницький.

Географічне розташування бджільництва визначається природно–екологічними умовами, різноманітністю природних зон з їх медоносною рослинністю і можливістю їх освоєння, а також господарською необхідністю в бджолах, як запилювачів ентомофільних сільськогосподарських культур.

Науково обґрунтоване розташування бджільництва відповідно природно–економічним зонам країни забезпечує отримання великих і постійних медозборів та високорентабельної роботи всіх бджільницьких підприємств.

На початок 2022 року 98,5 % бджолиних сімей утримувалося у господарствах населення, тому більшість пасік – це такі, що налічують до 100 сімей. Але є пасіки, що мають 300 і більше бджолиних сімей.

Сучасний стан бджільництва і зональна спеціалізація зумовлені особливостями клімату, медоносними ресурсами, рівнем економічного розвитку. До 30% бджолиних сімей припадає на зону Лісостепу, де основні медоноси – ентомофільні сільськогосподарські культури, що потребують обов'язкового запилення бджолами – гречка, соняшник, кормові культури. Медова продуктивність на одну бджолину сім'ю в середньому становить 35–50 кг.

Полісся характеризується меншим розвитком бджільництва. Основними медоносами є природні кущові та деревинні рослини. Із сільськогосподарських рослин найбільш поширені конюшина та гречка.

Зона Карпат по–різному насичена бджолиними сім'ями. Завдяки сприятливим умовам, технології пасічникування та наявності місцевих карпатських бджіл тут розводять з метою реалізації маток, бджолині сім'ї,

відводки та бджолині пакети. Медова продуктивність у цій зоні становить 20–30 кг на одну бджолину сім'ю, оскільки запас нектару в Карпатах небагатий.

Степова зона України характеризується інтенсивним землеробством, яке потребує запилення. Тому напрямок продуктивності цієї зони – запилювальний. Основні культури – соняшник, плодові культури, рапс озимий, люцерна, які розміщують на великих посівних площах, не повністю забезпечені бджолиними сім'ями для запилення. Медозбір за роками змінюється від 30 до 70 кг на одну бджолину сім'ю. В Степовій зоні утримується понад третини бджолиних сімей країни.

Основними постачальниками товарного меду є Степова і Лісостепова зони, які одержують високоякісний мед різного ботанічного складу.

Валове виробництво меду в Україні в 2021 році становило 68,6 тис. т. Це на 31% більше, ніж було отримано у 2001 році (52,4 тис. т).

Галузь бджільництва характеризується різними виробничими напрямами.

Медово-товарний напрям характерний для Лісостепової зони. Тут виробляється основна продукція бджільництва – товарний мед. Ця зона має багату кормову базу, що ґрунтується на природних медоносах – липа, акація, різнотрав'я – та різноманітності культурних медоносів.

Медово-запилювальний напрям розвивається в усіх зонах України. Господарства утримують пасіки для запилення, які поряд з цим дають товарну медову продукцію.

Запилювальний напрям бджільництва тісно пов'язаний із рослинництвом. Головним завданням пасік є отримання високих урожаїв плодів та насіння. В цій зоні добре розвинені тепличні комбінати, садівницькі комплекси. Товарна медова продуктивність не планується, запас нектару невеликий, тому мед, що одержують, є кормовим. Витрати на утримання пасік відносять на рослинництво.

Розплідницький напрям має за мету – розмноження бджолиних сімей і виведення маток для реалізації. Найбільш сприятливою зоною для цього напрямку є південні райони і зона Карпат України. Значну кількість бджолиних сімей, маток реалізують пасічники фермерських і присадибних пасік Хмельницької області.

Крім вище названих напрямків існує ще *комплексний напрям*, який передбачає запилення, одержання товарного меду, бджолиних сімей, маток.

На присадибних пасіках, пасіках підприємств та фермерських господарств виробляють й інші види продукції (прополіс, квітковий пилок). У зв'язку з чим одержання різного виду продукції підвищує рентабельність галузі на 30–50%. Збільшити рентабельність пасік можна за рахунок одержання додаткової продукції – бджолиної отрути, маточного молочка, прополісу, воску.

Бджолозапилення є одним з основних агроприйомів, тому в аграрному секторі бджільництво – обов'язкова галузь, без якої неможливо одержання високих урожаїв ентомофільних сільськогосподарських культур. Основною одиницею ведення бджільництва є пасіка.

11.2. Організація бджільництва

Пасіка – це виробнича одиниця господарства. На території пасіки розміщені вулики з бджолиними сім'ями, пасічні будівлі та обладнання.

Відстань між пасіками має бути не менш ніж 3–5 км, що сприятиме ефективному використанню медоносів. Під'їзні шляхи, джерела питної води, захищеність від вітрів, сирості, наявність медозбору протягом сезону – основні вимоги до організації пасік.

В умовах промислового бджільництва виділяють центральну садибу, де розташований зимівник, сховище для стільників, майстерня для виконання підготовчих робіт до сезону, виробниче приміщення для механічного відкачування меду і його фасування, переробки воскосировини, складське приміщення, а іноді й будинок пасічника. Велике значення мають під'їзні шляхи, наявність електромережі, відсутність високовольтних ліній та тваринницьких ферм, приміщень, гноєсховищ, підприємств з переробки цукрових речовин.

Пасіка повинна бути огорожена, захищена від вітру і спеки деревами та кущами. Не можна розміщувати пасіку біля великих річок, тому що за льоту до медоносів через річку, гине багато бджіл. Бажано розміщувати пасіку від інших пасік на відстані 5–7 км, що запобігає поширенню захворювань.

Кількість бджолиних сімей на пасіці може бути різною, вулики розташовують на площі з розрахунку 20–40 м² на одну бджолину сім'ю, на відстані 2 м один від одного і 4 м між рядами.

Бджолині сім'ї на пасіці розміщують трьома способами: пунктирним, шаховим і груповим.

Пасіки можуть бути *стаціонарними* (100–200 бджолосімей) і *кочовими* (300 і більше бджолосімей). Великі пасіки розділяють на точки по 40–50 бджолосімей і вивозять на медозбір.

Стаціонарні пасічні садиби для захисту від вітру і утворення мікроклімату в степових регіонах обсаджують трьома–п'ятьма рядами медоносних дерев. Деякі пасічники утримують бджолині сім'ї у спеціальних павільйонах або на платформах.

У господарствах з добрими природно–економічними умовами для розвитку бджільництва створюють виробничі підрозділи, до яких входить кілька пасік.

Однією з форм організації бджільництва є бджолоферма. Це внутрішньогосподарський підрозділ, у складі якого 5–6 пасік.

На крупних бджолофермах пасіки спеціалізовані:

- на виведенні бджолиних маток і одержанні маточного молочка;
- організації нових бджолиних сімей або відводків і бджолопакетів;
- виробництві продукції бджільництва (меду, воску, прополісу, квіткового пилку, бджолої отрути).

Нині спеціалізовані бджолопідприємства є однією з форм розвитку високотоварного бджільництва. Крім виробництва продукції бджільництва, пасіки ще й забезпечують себе племінним матеріалом.

У спеціалізованих господарствах з'являється можливість механізації засобів виробництва продуктів бджільництва і раціонального використання транспорту, технологічного обладнання.

Пасіки, призначені для виведення маток, повинні бути стаціонарними. Найбільш продуктивний взяток спостерігається в радіусі 2 км, що становить 1255 га. Знаючи медову продуктивність 1 га рослин, можна визначити запас нектару даної місцевості. Для визначення потреби у бджолиних сім'ях на запилення, користуються спеціальними нормами, залежно від виду культури.

Щоб отримати високі медозбори пасіки вивозять на кочівлю, тобто підвозяться безпосередньо до масивів медоносів. Кращим місцем для розміщення пасіки є лісосмуги та краї лісу. Не рекомендується розміщувати вулики в дуже затінених, вогких і низинних місцях, де бувають тумани. Тінь затримує виліт бджіл уранці, а туман сприяє зараженню сімей грибковими захворюваннями.

Товариством пасічників на пасіку видається паспорт установленої форми. В паспорті працівники ветеринарної служби зазначають стан здоров'я бджіл. За організації пасіки, насамперед, вибирають територію, що відповідає встановленим вимогам, купують вулики, інвентар, обладнання. На пасіці повинні бути будівлі – пасічний будинок, стільникосховище, складське приміщення. Територію пасіки необхідно огородити.

Залежно від мети організації пасіки купується обладнання. Для кочових пасік потрібні платформи. Для невеликих пасік купують або виготовляють павільйони. Бджолині сім'ї купують весною до початку медозбору, коли зимових бджіл повністю змінять на весняних. Куплені сім'ї з весни можуть дати товарну продукцію в поточному сезоні і будуть добре підготовлені до зимівлі.

Замість сімей можна купувати бджолині пакети, відводки, але в цьому році вони лише розвинуться до рівня сімей, підготуються до зимівлі, а товарної продукції не дадуть.

Придбання бджолиних сімей допускається тільки на здорових пасіках. Під час купівлі проводять спільний огляд сімей, визначають кількість і якість розплоду, оцінюють матку за розплодом, якість стільників, вік бджіл, наявність корму. В кожній бджолиній сім'ї має бути не менше 6–8 стандартних стільників з медом і 1–2 стільники перги.

Розмір пасіки планують залежно від мети її використання, напряму продуктивності: медово–запилювального, медово–товарного, розплідницького.

1. *За організації пасіки медово–товарного напряму* зважають на наявність кормової бази, потребу в бджолиних сім'ях для запилення і кліматичні особливості місцевості. Кормова база включає як природні медоноси так і культурні ентомофільні рослини. Основною метою пасік є одержання меду, воску, прополісу, бджолиного обніжжя, бджолиної отрути. Для того щоб мати високі медозбори, розробляють план та графік кочівель.

2. *За організації пасіки медово–запилювального напрямку*, насамперед, визначають посівні площі ентомофільних культур, що потребують запилення.

З метою одержання високих урожаїв встановлено норми потреби бджолиних сімей на запилення 1 га різних культур, на основі яких можна підрахувати потребу в бджолиних сім'ях для запилення кожної культури. Для ефективного запилення ентомофільних сільськогосподарських культур пасічник разом з агрономом складають графік використання бджолиних сімей протягом сезону, при цьому треба обов'язково врахувати тривалість цвітіння різних культур.

Для використання бджолиних сімей у теплицях, пасіку організують тільки для потреб запилення. Одержання меду на таких пасіках не планують. Кількість бджолиних сімей розраховують за площею культур у теплицях. На 1 га закритого ґрунту необхідно 10 бджолиних сімей.

Організацію пасік з метою запилення в садівницьких та насінницьких господарствах визначають за рекомендованими нормами і максимальною площею культур, що квітнуть одночасно. Запилення проводять згідно з квітінням культур з ранньої весни до осені. Планування медової та іншої продукції залежить від виду культур, що потребують запилення. За запилення важкозапилювальних культур (люцерна, цибуля та інші) використовують різні види дресирування бджіл.

3. *Пасіки розплідницького напряму* організують з метою забезпечення інших товарних пасік бджолиними матками, бджолопакетами, відводками

згідно з планом породного районування. Медова та інші види продуктивності на таких пасіках не плануються.

Пасіки з комплексного використання бджолиних сімей утворюють з урахуванням багатой кормової бази, природно-кліматичних умов, районованої породи бджіл, потреби бджолиних сімей у запиленні ентомофільних культур. Основна і додаткова продукція планується в кількості, що забезпечує рентабельність галузі.

Комплексне використання бджолиних сімей, як правило, можливе на великих пасіках, з застосуванням промислової технології і наукової організації праці. Важливе значення при цьому має кваліфікація кадрів і впровадження передових методів бджільництва.

11.3. Економічна ефективність виробництва продукції бджільництва

Економічна ефективність бджільництва характеризується системою показників:

- вихід валового і товарного меду на 1 бджолосім'ю;
- витрати праці на 1ц меду;
- вартість валової продукції бджільництва на одного працівника;
- собівартість та ціна 1ц продукції;
- прибуток;
- рівень рентабельності.

Мед - продукція з високою трудомісткістю, що пов'язано з низькою продуктивністю бджолосімей (5 - 7 кг товарного меду).

При розрахунку економічної ефективності у бджільництві запилювального і запилювально-медового напрямків продукція, одержана за рахунок підвищення врожайності від запилювання бджолами, в доход галузі не входить. Тому всі витрати по бджільництву, крім вартості меду, воску, плідних маток, роїв відносять на обпилювані сільськогосподарські культури та сади.

У бджільництві обпилювально-медового напрямку на обпилювані культури відносять 20 - 40% загальної суми витрат, а на плодіві насадження та посіви трав люцерни і конюшини на насіння 40 - 60%.

Собівартість продукції галузі зростає, але реалізація за різними каналами збуту забезпечує значну рентабельність.

Рівень рентабельності залежить від кількості бджолиних сімей на пасіці, їх продуктивності, витрат праці та коштів на одиницю продукції, прибутку від реалізації, собівартості продукції. Чим менша собівартість, тим більший прибуток, тим вища рентабельність галузі.

Зниження собівартості продукції бджільництва досягається застосуванням таких заходів:

- ✓ удосконалення форм організації праці, механізація трудомістких процесів;
- ✓ впровадження прогресивної технології бджільництва;
- ✓ концентрація бджільництва шляхом об'єднання дрібних пасік, збільшення бджосімей на пасіках;
- ✓ зменшення витрат корму для бджіл шляхом збільшення валового збору меду, організація медоносного конвеєра, часткова заміна кормового меду взимку цукровим сиропом (не більш 50% від загального запасу).

За оцінки продуктивності та рентабельності пасіки враховують такі показники: приріст, купівля, продаж бджолиних сімей і кількість їх на початок наступного року; виробництво продукції бджільництва; реалізація продукції; витрати праці; грошові доходи; собівартість продукції; будівництво та капітальний ремонт споруд та приміщень; підготовка кадрів.

З метою збільшення дохідності бджільництва, застосовують комплекс заходів, що приводять до збільшення медової і воскової продуктивності за рахунок утримання міцних та здорових бджолиних сімей, одержання додаткової продукції бджільництва (прополісу, маточного молочка, квіткового пилку та бджолої отрути), виробництво і реалізація бджолиних маток, бджолопакетів, сімей.

Підвищення економічної ефективності бджільництва, відбувається в двох напрямках: зростання продуктивності та інтенсифікація галузі.

Шляхи підвищення ефективності галузі:

1. *Підвищення продуктивності бджільництва передбачає:* розведення селекційних ліній районованих порід, раціональну організацію кочівлі пасік, посів спеціальних медоносних культур для заповнення безвзяткових періодів.

2. *Інтенсифікація галузі включає:* використання прогресивних промислових технологій, покращення ветеринарно-санітарної роботи, підвищення спеціалізації і концентрації виробництва, механізацію виробничих процесів, впровадження досягнень науки та передового досвіду.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Назвіть основні тенденції розвитку галузі бджільництва в Україні.
2. Які основні проблеми розвитку галузі, та як їх можна вирішити?
3. Які напрямки бджільництва є найбільш ефективними?
4. Які забезпечити найбільшу продуктивність в галузі?
5. Які особливості організації бджільництва?

Розділ 3. Основи бухгалтерського обліку в тваринництві

Тема 12. Методи бухгалтерського обліку, баланс та система рахунків

12.1.Значення бухгалтерського обліку, його принципи та методи

Основним джерелом економічної інформації про фінансово-господарську діяльність сільськогосподарського підприємства є дані бухгалтерського обліку.

Правові основи організації, ведення бухгалтерського обліку, складання фінансових звітів визначаються законом України “ Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні ” і Положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку.

Метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності на сільськогосподарських підприємствах є надання користувачам повної, правдивої, неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності і переміщення грошових коштів підприємства для прийняття ними необхідних рішень. Користувачами такої інформації можуть бути керівництво підприємства, його служби, співробітники, а також зовнішні користувачі: банки, постачальники, засновники, акціонери, інвестори, контролюючі органи. Показники бухгалтерського обліку забезпечують необхідну інформацію для управління підприємством, стратегічного планування, економічного аналізу, контролю (ревізії, аудиту). Вони є вихідними даними для податкового обліку, складання фінансової та податкової звітності, статистики.

Бухгалтерський облік є обов’язковим видом обліку, який ведеться на підприємстві з дня його реєстрації до ліквідації.

Особливістю бухгалтерського обліку є те, що всі господарські операції, обліковані в натуральних (кілограми, метри, штуки, голови і т. ін.) та трудових (години, дні, і т. ін.) вимірювачах обов’язково узагальнюються в грошовому вимірі . Це дає можливість отримати узагальнюючі показники:

- загальну вартість майна підприємства;
- загальну суму витрат на виробництво продукції;
- обсяг реалізації цієї продукції;
- фінансові результати діяльності підприємства.

Обов’язковою умовою відображення господарських операцій в бухгалтерському обліку є їх документальне оформлення, з допомогою чого показники обліку мають юридичне значення.

Бухгалтерський облік – це система послідовного, безперервного, документально обґрунтованого і взаємопов'язаного відображення:

- всіх господарських засобів підприємства (грошових і матеріальних ресурсів);
- джерел їх утворення (внесків засновників, прибутку, позичкових та інших засобів);
- господарських процесів (постачання, виробництво, реалізація);
- фінансових результатів (прибуток або збиток) в грошовому виразі для забезпечення інформацією, необхідного для управління і контролю за діяльністю підприємства.

Предметом бухгалтерського обліку є господарська діяльність підприємства: використання засобів підприємства в господарських процесах, участь в розрахунково-кредитних операціях (з постачальниками, покупцями, бюджетом та небюджетними фондами і т. інше).

Кожен об'єкт обліку розглядається з двох позицій:

- 1) об'єкти, що забезпечують господарську діяльність (тобто господарські засоби підприємств і їх джерела);
- 2) об'єкти, що складають господарську діяльність (господарські процеси і їх результати).

Об'єктами управлінського обліку є:

- затрати підприємства за їх цільовим призначенням, їх групування за видами продукції, процесами, стадіями виробництва, регіонами реалізації продукції;
- доходи підприємства, їх групування за видами продукції, сферами діяльності, регіонами реалізації продукції;
- фінансові результати діяльності підприємства за видами продукції, сферами діяльності, регіонами реалізації.

Всі види обліку функціонують у взаємозв'язку.

Принципи бухгалтерського обліку:

- *обачність* (застосування таких методів оцінки, які запобігають заниженню оцінки зобов'язань і витрат і завищенню оцінки активів і доходів підприємства);
- *повнота* (всі господарські організації без винятку реєструються на рахунках бухгалтерського обліку);
- *автономність* (активи та зобов'язання даного підприємства повинні бути відокремлені від активів та зобов'язань інших підприємств та власників цього підприємства);

- *сталість* (постійне застосування підприємством обраних методів бухгалтерського обліку із року в рік. Зміна їх повинна бути обґрунтована);
- *безперервність* (оцінка активів та зобов'язань підприємства здійснюється виходячи з припущення, що його діяльність триватиме в неосяжному майбутньому);
- *нарахування та відповідності доходів та витрат* (для визначення результатів звітного періоду потрібно зіставити доходи та витрати, відображені в момент виникнення, а не в момент оплати грошми);
- *превалювання сутності над формою* (фінансові операції обліковуються та розкриваються відповідно до їх суті, а не лише за формою);
- *історична собівартість* (пріоритетною є оцінка активів підприємств виходячи із витрат на їх виробництво і придбання);
- *єдиний грошовий вимірник* (вимірювання і узагальнення операцій здійснюється у валюті України);
- *періодичність* (розподіл діяльності підприємства на певні періоди часу).

Метод бухгалтерського обліку являє собою сукупність способів і прийомів, з допомогою яких господарська діяльність підприємства відображається в обліку.

Документація – відображення господарських операцій в первинних документах.

Інвентаризація – перевірка фактичної наявності товарно – матеріальних цінностей і матеріальних засобів їх перерахунком, обміром, зважуванням.

Система рахунків – відображення господарських операцій по їх переміщенню і джерелам.

Подвійний запис – запис по кореспондуючим рахункам, при якому дебет одного рахунку дорівнює кредиту другого рахунку.

Грошова оцінка – єдиний грошовий вимір в обліку (гривня).

Калькуляція – підсумовування всіх витрат, що формують собівартість.

Бухгалтерський баланс – одна з форм фінансової звітності (форма №1), яка відображає загальну вартість господарських засобів підприємства (актив) і суму джерел їх формування (пасив). В підсумку актив дорівнює пасиву.

В бухгалтерському обліку велике значення має оформлення **первинних документів**.

1. Первинні документи складаються під час здійснення господарської операції, а якщо це неможливо – зразу після її закінчення.

2. Вони складаються на паперових або машинних носіях і повинні включати реквізити: назву документу (форми), дату і місце складання, назву підприємства, посади осіб, відповідальних за здійснення операції і правильність її оформлення, особистий підпис особи, яка брала участь у здійсненні операції.

3. Інформація первинних документів систематизується в реєстрах синтетичного та аналітичного обліку у формі подвійного запису на взаємопов'язаних рахунках. На перше число кожного місяця дані аналітичних і синтетичних рахунків повинні бути тотожними.

4. Реєстри повинні мати назву, у них зазначаються періоди реєстрації операції, прізвища осіб, що брали участь в виконанні операцій.

5. Операції відображають у тому звітному періоді, в якому вони були зроблені.

6. У разі складання первинних документів і їх зберігання на машинних носіях, виготовляються їхні копії на паперових носіях.

7. Не можна несанкціоновано і непомітно виправлять дані документів.

8. За несвоєчасне складання та недостовірність даних первинних документів несуть відповідальність особи, які підписали документ.

9. Первинні документи та реєстри бухгалтерського обліку можуть бути вилучені у підприємства тільки за рішенням відповідних органів. Посадова особа в присутності представників органів може зняти копії документів, що вилучаються.

12.2. Бухгалтерський баланс та основи його складання

Бухгалтерський баланс – це спосіб узагальненого відображення в грошовій формі господарських засобів та джерел формування (починаючи з 1 січня або з моменту реєстрації підприємства) на дату балансу – 31 грудня звітного року (проміжні дати балансу – 31 березня, 30 червня, 30 вересня).

Баланс являє собою двобічну таблицю, лівий бік – Актив, правий – Пасив. В Активі балансу відображені всі засоби по складу і розміщенню (все те, що має підприємство на визначену дату), а в Пасиві – джерело утворення цих засобів за цільовим призначенням (за рахунок чого підприємство має).

Використовуються терміни: “debit” - (боржник, дебітор) і “credit” – (довіритель, кредитор). Дебіторська заборгованість відображається в Активі балансу (ми щось віддали і замість того отримаємо гроші або товар, а поки боржник цим користується). Кредиторська заборгованість відображається в Пасиві балансу (ми щось отримали і не розрахувались, тимчасово користуємося чужими засобами).

Приклад балансу наведено в табл. 12.1.

12.1 Баланс на 31 березня 2022 р.

Актив	Сума, тис. грн.	Пасив	Сума, тис. грн.
(Склад і розміщення засобів)		(Джерела утворення і цільове призначення господарських засобів)	
I Необоротні активи		I Власний капітал	
Нематеріальні активи	3	Статутний капітал	20
Основні засоби	15	Прибуток	6
II Оборотні активи		II Поточні зобов'язання	
Запаси: сировина, матеріали, готова продукція	18	Кредити банків	10
Дебіторська заборгованість	9	Кредиторська заборгованість постачальникам	8
Грошові засоби (каса, поточний рахунок)	5	Заборгованість по розрахунках по оплаті праці	4
		Заборгованість по розрахунках з бюджетом	2
Баланс	50	Баланс	50

В балансі Актив і Пасив завжди однакові по сумі. (50=50)

Актив = Зобов'язання + Власний капітал (50=24+26)

Власний капітал = Актив – Зобов'язання (26=50-24)

Актив балансу складається з трьох розділів:

I Необоротні активи.

II Оборотні активи.

III Витрати майбутніх періодів.

Пасив балансу складається з таких розділів:

I Власний капітал.

II Забезпечення наступних витрат і платежів.

III Довгострокові зобов'язання.

IV Поточні зобов'язання.

Баланс складається 1 раз в квартал, а господарські операції відбуваються кожен день. Вони відображаються в системі бухгалтерських рахунків.

Рахунок бухгалтерського обліку є способом групування здійснюваних господарських операцій за економічно однорідними ознаками з метою поточного відображення наявності і руху окремих активів і джерел їх утворення.

Схематично рахунки являють собою двосторонню таблицю: ліва частина називається дебетом, а права – кредитом. Назва рахунка пишеться посередині:

Рахунок (назва рахунку)	
Дебет	Кредит

Відповідно до балансу рахунки поділяються на активні (призначені для обліку стану та змін господарських активів) та пасивні (для обліку стану та змін джерел утворення господарських активів).

Кожна господарська операція записується в дебет одного рахунку і в кредит іншого. Наприклад, господарство одержало з поточного рахунку в банку 100000 грн. для виплати заробітної плати. Це значить що збільшився дебет рахунку «Каса» і одночасно зменшився кредит рахунку «Поточний рахунок в національній валюті»:

Рахунок «Каса»

Дебет	Кредит
100000	

Рахунок «Поточний рахунок в національній валюті»

Дебет	Кредит
	100000

Кошти в касі господарства збільшились на 100000 грн., але зменшилась на поточному рахунку господарства в банку. Такий взаємозв'язок між рахунками називається кореспонденцією рахунків, а самі рахунки – кореспондуючими. Запис, що показує дебет і кредит кореспондуючих рахунків називається бухгалтерською проводкою.

Кожна бухгалтерська операція обов'язково відображається на двох рахунках бухгалтерського обліку. Один з цих рахунків дебетують, а другий кредитують на одну і ту саму суму.

Отже, подвійний запис є способом відображення господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку, за якого кожна операція відображається за дебетом одного та кредитом другого рахунка в одній і тій же сумі.

Подвійний запис має контрольне значення. Відсутність рівня дебету і кредиту рахунків свідчить про наявність помилок у записах.

Подвійний запис має й економічне значення, оскільки допомагає з'ясувати, внаслідок яких операцій відбулися зміни активів або їх джерел, звідки вони надійшли і куди вони вибули.

12.3. Оборотні відомості, план рахунків

За способом групування та узагальнення облікових даних бухгалтерські рахунки поділяються на синтетичні та аналітичні.

Синтетичні рахунки – це балансові рахунки, що узагальнюють облік господарської діяльності підприємства. Синтетичні рахунки призначені для обліку інформації в узагальненому вигляді і в грошовому вимірнику. Облік наявності та змін сукупностей економічно однорідних господарських засобів і джерел їх утворення в грошовому вимірнику називається синтетичним обліком.

Облік на синтетичних рахунках використовують при заповненні Балансу підприємства і відповідних форм звітності. До синтетичних рахунків належать рахунки: “Основні засоби”, “Нематеріальні активи”, “Виробничі запаси”, “Розрахунки з постачальниками та підрядниками” та ін.

Для детальної характеристики об'єктів бухгалтерського обліку використовуються аналітичні рахунки, в яких крім вартісного (грошового) вимірника використовуються натуральні й трудові вимірники. Прикладом аналітичних рахунків можуть бути: до синтетичного рахунка “Основні засоби” – “Споруда №1”, “Споруда №2” та ін.; до синтетичного субрахунка “Сировина і матеріали” на цукровому заводі – “Цукровий буряк”, “Вода”, “Хімікати” та ін.; до синтетичного субрахунку “Паливо” – субрахунки “Газ”, “Вугілля” за марками, “Дрова” та ін.; до синтетичного рахунка “Розрахунки за виплатами працівникам” – субрахунки: “Копитко О. І.”, “Ткачук В. О.” та ін.

Облік наявності та змін окремих видів і об'єктів господарських засобів та джерел їх утворення з використанням різних вимірників називається аналітичним обліком.

Між синтетичними й аналітичними рахунками існує нерозривний зв'язок, тобто на аналітичних рахунках відображаються ті ж зміни, що й на синтетичних, але більш докладно, значення дебету і кредиту кожного аналітичного рахунка те ж саме, що й синтетичного рахунка; сума сальдо, сума оборотів на дебеті, сума оборотів на кредиті всіх аналітичних рахунків даної групи відповідно дорівнюють сальдо, обороту на дебеті і обороту на кредиті синтетичного рахунка. Тому загальні підсумки записів на аналітичних рахунках мають відповідати сумам, записаним на синтетичних рахунках бухгалтерського обліку.

Для перевірки правильності облікових записів і складання достовірної звітності дані поточного обліку треба узагальнити. Для цього по синтетичним рахункам і окремо по кожній групі аналітичних рахунків складають оборотні відомості. Вони мають такий вигляд (табл. 12.2).

По такому ж принципу складаються відомості для аналітичного (більш докладного) обліку:

- сировини і матеріалів – для того, щоб знати, які матеріали, скільки і по якій ціні ми маємо на 6000 тис. грн.;

- розрахунків з постачальниками (наш борг 2000 тис. грн.) – можна визначити найменування постачальників, суми заборгованості кожного з них по рахункам і датам і іншим статтям обліку.

З приведеної оборотної відомості видно, що вона складена правильно: обороти і сальдо на кінець місяця по дебету і кредиту мають однакові суми (30000 тис. грн. і 22000 тис. грн.).

12.2 Оборотна відомість по синтетичним рахункам за січень 2022 р.

№ п/п	Назва рахунків (субрахунків)	Сальдо на 01.01.2022р.		Обороти за січень		Сальдо на 01.02.2022р.	
		Дт	Кт	Дт	Кт	Дт	Кт
1.	Основні засоби (10)	-	-	1500		1500	
2.	Сировина і матеріали (201)	-	-	6000		6000	
3.	Каса (301)	-	-	5000	4000	1000	
4.	Статутний капітал (40)	-	-	-	20000		20000
5.	Розрахунки з постачальниками (631)	-	-	4000	6000		2000
	Всього	-	-	30000	30000	22000	22000

Щоб не було помилок остатки на кінець місяця по оборотній відомості звіряють з даними обліку по кожному рахунку. Наприклад:

- загальна сума всіх основних засобів – з даними аналітичного обліку в відомості (або таблиці, в книзі), де дається перелік основних засобів;
- сума залишку в касі грошей – з даними касової книги і т. ін..

Оборотну відомість ще називають перевірочним балансом. Якщо знайдена помилка, то її виправляють і тільки після цього складають баланс.

Рахунки бухгалтерського обліку класифікують:

1. За економічним змістом.
2. За призначенням і структурою.

За економічним змістом виділяють дві групи рахунків:

1. Рахунки обліку засобів і господарських процесів для обліку оборотних та необоротних активів(їх 27).
2. Рахунки для обліку джерел господарських засобів – для обліку джерел власних і залучених (їх 25).

За призначенням і структурою рахунки поділяються на:

- 1) Рахунки основного, грошового і власного капіталу;
- 2) Регулюючі (напр. торгова надбавка);
- 3) Фінансово-результативні;
- 4) Позабалансові (для обліку господарських засобів, які не належать даному підприємству, але тимчасово знаходяться у користуванні).

На основі класифікації рахунків за їх економічним змістом розроблений і затверджений План рахунків бухгалтерського обліку (План рахунків).

Рахунки в ньому згруповані в 9 класів. Позабалансові рахунки виведені в окремий клас.

В Плані рахунків крім назви приведені коди (номери), в яких перша цифра (одна) визначає клас рахунка; далі дві цифри – номер синтетичного рахунку, наступні три цифри – номер субрахунку.

Наприклад: клас 2 – “Запаси”;

код синтетичного рахунку 20 – “виробничі запаси”;

код субрахунку 201- “сировина і матеріали”

Використання кодів зменшує облікову роботу, воно зручне при автоматизації бухгалтерського обліку.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. В чому полягає головне завдання бухгалтерського обліку в галузі тваринництва?
2. З чого складається баланс?
3. Що включає в себе План рахунків?
4. Перерахуйте методи бухгалтерського обліку?
5. Які первинні документи використовуються в бухгалтерському обліку в галузі тваринництва?

Тема 13. Облік запасів, готової продукції та біологічних активів

13.1. Економічний зміст запасів та їх оцінка

Необхідною умовою виробництва продукції є постійна наявність частини оборотних активів у матеріальній формі (виробничі запаси). Запаси визнаються активами, якщо підприємство в майбутньому отримає економічні вигоди, пов'язані з їх використанням і їх вартість може бути достовірно визначена.

Запаси – активи утримуються для подальшого продажу, або перебувають у процесі виробництва з метою подальшого продажу, або утримуються для споживання під час виробництва продукції.

Завданням бухгалтерського обліку запасів є своєчасне оформлення первинних документів, здійснення контролю за своєчасним оприбуткуванням і витрачанням матеріалів, одержання на будь-яку дату точних даних про кількість запасів, контроль за витратами і можливостями мобілізації внутрішніх ресурсів.

Для цього використовують рахунки 2 класу «Запаси». Записи відображаються в Плані рахунків.

До класу 2 «Запаси» відносять:

- 20 Виробничі запаси;
- 21 Поточні біологічні активи;
- 22 Малоцінні та швидкозношувані предмети;
- 23 Виробництво;
- 24 Брак у виробництві;
- 25 Напівфабрикати;
- 26 Готова продукція;
- 27 Продукція с-г виробництва;
- 28 Товари.

Оцінка запасів – це їх вираження у грошовому вимірі.

За методом розрахунку виділяють:

- Початкову оцінку – витрати на придбання активів;
- Відновлювальну оцінку – оцінку придбаних раніше активів по теперішнім цінам;
- Реалізаційну оцінку – вирахований або передбачений дохід від реалізації майна;
- Ренту або капіталізовану оцінку – розмір доходу або ренти, який може мати підприємство від використання активів.

В первісну вартість запасів включають суми, сплачені постачальнику, вартість інформаційних послуг посередника, транспортні витрати, інші витрати.

В зв'язку з рухом цінностей розраховується їх середня вартість (середньозважена собівартість) методом ділення залишку на початок місяця в грошових одиницях на кількість одиниць товару.

13.2. Облік виробничих запасів

Облік виробничих запасів Планом рахунків ведеться на рахунку 20 «Виробничі запаси», який підрозділяється на:

- 201. Сировина і матеріали;
- 202. Купівельні напівфабрикати та комплектуючі вироби;
- 203. Паливо;
- 204. Тара і тарні матеріали;

- 205. Будівельні матеріали;
- 206. Матеріали, передані в переробку;
- 207. Запасні частини;
- 208. Матеріали с-г призначення;
- 209. Інші матеріал.

Надходження матеріальних цінностей від постачальників оформлюється документами. Це платіжні вимоги, рахунки – фактури, платіжні вимоги з специфікацією, товарно – транспортні накладні. Документи реєструються у Журналі обліку вантажів, що надходять.

Для одержання матеріалів зі складу постачальника експедитору виписують в бухгалтерії підприємства Довіреність, засвідчену головним бухгалтером, керівником і печаткою підприємства, яка реєструється в Журналі реєстрації довіреностей і є дійсною 15 днів. На складі приймання матеріалів від постачальника оформлюється накладними.

На складах і у коморах матеріали розміщують по секціях, а в них – на стелажах, полицях, прикріплюючи спеціальні ярлики. Облік продукції ведеться на картках складського обліку завідуючим складом (комірником) або в Книгах складського обліку. Записи в Книзі (картках) складського обліку завідувач складу робить щодня за кожним разовим документом і виводить залишок. Облік ведеться на рахунку 20 «Виробничі запаси», субрахунок 208 «Матеріали с-г призначення».

Аналітичний облік ведуть за кожним видом продукції із зазначенням кількості ціни і вартості. При цьому сіно багаторічних і однорічних трав і природних сінокосів обліковується на одному аналітичному рахунку «Сіно всіх видів», солома на загальному рахунку «Солома», на окремих аналітичних рахунках обліковують заготовлений силос і коренеплоди.

Скошена і згодована тваринам зелена маса оприбутковується на дебет субрахунку 208 з кредиту рахунку 23 «Виробництво» і одночасно списується на витрати з тваринництва на ту групу тварин, для годівлі яких вона використана. Кількість зеленої маси визначається зважуванням.

Корми, використанні при випасі на пасовищах, не оприбутковуються, а затрати з догляду за випасом списуються на утримання відповідних груп тварин. При цьому дебетується субрахунок 232 «Тваринництво» і кредитується субрахунок 231 «Рослинництво».

При заготівлі кормів на стороні усі пов'язані з цим витрати обліковуються на рахунку 23 «Виробництво», а після визначення їх собівартості оприбутковуються за субрахунком 208 «Матеріали с-г призначення».

13.3. Облік готової продукції та поточних біологічних активів

Тварина або рослина, яка в результаті біологічних перетворень здатна давати продукцію і приносити економічні вигоди, є **біологічним активом**. **Сільськогосподарська продукція** – це відокремлений елемент біологічного активу, який визначається як окремий актив. В тваринництві це м'ясо, молоко, вовна, яйця, мед тощо. Продукція поділяється на основну, супутню та побічну.

Основна приносить найбільшу економічну вигоду, вона є метою утримання біологічних активів.

Супутня - це та, що отримується одночасно з основною і підлягає подальшій переробці або реалізації (наприклад молоко від основного стада овець, віск у бджолярстві тощо).

Побічна продукція отримується разом з основною, але має другорядне значення і економічні вигоди від її використання несуттєві (гній, пташиний послід у тваринництві).

Сільськогосподарська продукція у натуральному вигляді визначається по її фактичній масі в місці оприбуткування:

- Зерно – франко - тік (або франко – місце зберігання);
- Солома, сіно – франко - місце зберігання;
- Зелена маса на корм – франко - місце споживання;
- Зелена маса на силос, трав'яне борошно, сінаж, виготовлення гранул – франко - місце силосування чи переробки;
- Приплід, приріст живої маси, приріст тварин, які не зважуються – франко - місце отримання.

Визначення вартості сільськогосподарської продукції здійснюється за останньою ринковою ціною операцій з такими активами або ринковими цінами на подібні активи. Кожен вид продукції має свої особливості обліку.

Корми, згодні тваринам на випасі, в бухгалтерських реєстрах не опубліковуються, а складається «Акт на оприбуткування пасовищних кормів».

Скошена зелена маса трав, гичка, коренеплоди, капустяний лист та інші культури, призначені на корм тваринам, перед згодовуванням зважуються і кількість їх вноситься у «Відомість витрат кормів» у двох примірниках (для бригадира рослинництва і тваринництва).

Заготовлене сіно і солома оприбутковуються на протязі трьох днів після закладання їх на постійне зберігання. Заготовлені грубі і соковиті корми приймає спеціальна комісія, призначена керівником, і передає на зберігання завідувачам ферм. Обмірювання силосу проводять через 20 днів після закінчення завантаження споруди або бурту.

Один примірник акту передають у бухгалтерію, другий – фуражиру господарства. Відпускання кормів зі складу зберігання відбувається за «Відомістю витрат кормів», яку випишує бухгалтерія на підставі раціонів, складених зоотехніком, а другий примірник передається одержувачу кормів.

Після затвердження «Відомості витрат кормів» керівником господарства, перший примірник з підписом одержувача служить основою для списання їх з підзвіту матеріально відповідальної особи, а другий є документом для списання вартості кормів на затрати виробництва, який ведуть у журналі обліку витрат кормів.

Основним первинним документом з обліку надходження молока є «Відомість обліку надою молока», яка ведеться завідувачем ферми, бригадиром або старшою дояркою. В ній за кожною дояркою записується кількість дійних корів і кількість надоеного молока вранці, вдень і увечері. Для обліку щоденного надходження і витрачання молока протягом місяця ведеться «Відомість руху молока».

По завершенні звітної періоду один її примірник разом з «Відомістю обліку надою молока», лімітно – забірними картками, товарно – транспортними накладними та іншими документами з витрачання молока передається в бухгалтерію, а другий примірник є основою для списання витраченого молока в книзі складського обліку.

Основним первинним документом з обліку надходження вовни є «Акт настригу та приймання вовни», який складається у трьох примірниках. Перший з них є підставою для оприбуткування вовни на складі, другий залишається у бригадира, а третій – у зоотехніка для складання звіту. Прийнятну вовну пакують у тюки і записують у «Покіпний опис на вовну», відправлену за товарно – транспортною накладною.

Оприбуткування зібраних яєць записують у «Щоденник надходження сільськогосподарської продукції». На птахофабриках облік ведеться в «Картці обліку дорослої птиці». Яйця щоденно здаються за накладними на яйцесклад, де їх сортирують і оформлюють «Акт на сортування яєць». Відсортовані яйця здають на склад за накладною з поміткою «Брак від інкубації». Партії закладених в інкубатор яєць присвоюється номер, який зберігається за нею після виведення курчат до 150 – денного віку.

Забій тварин і птиці оформляється «Актом на вибуття поточних біологічних активів тваринництва». Продукти забою після охолодження передаються на склад на підставі накладної, копія якої з розпискою комірника про прийняття прикладається до «Акту на вибуття поточних біологічних ресурсів».

За своїм економічним змістом тварини на вирощуванні і відгодівлі, як складова поточних біологічних активів, є незавершеним виробництвом галузі тваринництва.

Завданням обліку поточних біологічних активів тваринництва є:

- постійне забезпечення керівників інформацією про наявність тварин;
- своєчасне оформлення операцій і забезпечення даними про всі зміни у складі поголів'я;
- контроль за збереженням тварин, виявлення втрат від загибелі тварин;
- забезпечення реєстрації даних про рух поголів'я для визначення потреби в кормах;
- забезпечення зважування тварин для визначення результатів вирощування і відгодівлі;
- правильне обчислення первісної вартості тварин і оцінка їх при вибутті;
- поточні біологічні активи, придбані зі сторони, за плату, оприбутковуються за первісною вартістю.

Оцінка і порядок оформлення надходження приплоду наведена в табл.13.1.

13.1. Порядок оприбуткування приплоду та його оцінка

Вид тварин	Назва і форма документа	Час складання документа	Порядок оцінки
Телята	Акт на оприбуткування приплоду тварин (ф № ПБА-3)	У день народження	За справедливою вартістю, яка ґрунтується на цінах активного ринку (на даних того ринку, на якому підприємство передбачає продавати біологічні активи).
Поросята , ягнята	-//-	У день опоросу	-//-
Курчата, гусенята, каченята, індичата	Акт на вихід і сортування добового молодняку птиці (ф № ПБА-5)	У добовому віці	-//-
Щенята норок, лисиць, песців, соболів і кроленята	Нагромаджу вальний акт на оприбуткування приплоду звірів (ф № ПБА -7)	У день огляду, а підсумковий акт – після завершення щеніння	За справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу в сумі 50 % на момент відлучення від матки, із коригуванням після завершення щеніння
Лошата коней	Акт на оприбуткування приплоду тварин (ф № ПБА-3)	У добовому віці	За справедливою вартістю, зменшеною на очікуванні витрати на місці продажу

Один примірник Акту передається до бухгалтерії, а другий є підставою для записів у «Книгу обліку руху тварин і птиці» на фермі.

Для відображення в обліку процесу інкубації птахів застосовується «Звіт про процеси інкубації» (ф № ПБА – 4), де відображається кількість закладених на інкубацію яєць з присвоєнням кожній партії свого постійного номера. У звіті приводяться дані про вилучення яєць незапліднених, розбитих, завмерлих і дані про вихід голів курчат (здорових, слабких). Звіт затверджує керівник підприємства, після чого він передається в бухгалтерію.

Для документального оформлення процесу сортування яєць складається Акт на сортування яєць в цеху інкубації, який підписує начальник цеху інкубації, оператор та сортувальник, після чого він передається до бухгалтерії.

Для документального оформлення процесу сортування добового молодняку застосовується Акт на вихід і сортування добового молодняку птиці, підписаний начальником цеху інкубації, зоотехніком, старшим оператором та оператором.

Для документального оформлення приросту тварин за звітний період застосовують «Відомість зважування тварин» (ф №ПГ - 7) і «Розрахунок визначення приросту» (ф №ПГ - 8). Тварин необхідно зважувати, щоб визначити приріст живої маси. Молодняк та відгодовуване поголів'я зважують щомісяця. Загальні підсумки використовують для складання «Розрахунку визначення приросту». Відомості зважування тварин надають в бухгалтерію одночасно зі Звітом про рух тварин і птиці на фермі (ф № ЖН - 17). Приріст живої маси (П) визначається за формулою:

$$П = Вк.р. - В в. - Вп. - Вп.р.$$

де: Вк.р. – вага поголів'я на кінець року;

Вв. – вага тварин, які вибули;

Вп. – вага приплоду і поголів'я, що надійшло протягом року;

Вп.р. – вага поголів'я на початку року.

При продажу тварин, птиці, кролів супровідним документом є Товарно – транспортна накладна на перевезення тварин (ф № ТНСГ - 5). На прийнятті від господарства тварини, птицю і кролів виписують Приймальну квитанцію ПК–1 окремо на кожний вид тварин.

При переведенні тварин з однієї статево – вікової групи в іншу або в основне стадо оформлюється «Акт на переведення тварин з групи в групу» в межах поточних біологічних активів (ф № ПБА - 9). Цей документ універсальний, він використовується за всіма видами і обліковими групами тварин. Акт підписує керівник підрозділу, завідуючий фермою. Він використовується для обліку тварин у Книзі обліку руху тварин і птиці на фермі

(ф № ЖН - 1) і для зоотехнічного обліку. Наприкінці місяця Акти разом із Звітом про рух тварин і птиці на фермі (ф № ЖН - 17) передають у бухгалтерію.

Для документального оформлення вибуття тварин та птиці в результаті забою, прирізки та падежу використовується Акт на вибуття поточних біологічних активів тваринництва(забій, прирізка та падіж) (ф№ ПБА - 6) і Обліковий лист забою та падежу худоби (ф № ПБА - 8). Для вибракування тварин із основного стада для постановки на відгодівлю і реалізацію (тобто без забою) оформлюється Акт на списання довгострокових біологічних активів тваринництва (вибраковка тварин (ф № ДБА - 4). Акт на вибуття складається в день вибуття комісією в складі зоотехніка, ветеринарного лікаря, завідувача фермою та особи, за якою була закріплена тварина, і затверджується керівником. Після затвердження акту роблять запис в Книзі обліку руху тварин і птиці на фермі (ф № ЖН - 1) і разом із Звітом про рух тварин і птиці на фермі (ф № ЖН - 17) подають до бухгалтерії.

Продукцію окоту каракульських овець, що надійшли на забійний пункт, записують окремим рядком з кожної накладної в Акт на вибуття поточних біологічних активів тваринництва. Тут же показують вихід товарних і нетоварних шкур та тушок. Наприкінці робочого дня Акт підписують всі члени комісії і в кінці Акту матеріально відповідальна по забійному пункту особа.

В спеціалізованих свинарних комплексах застосовується Обліковий лист забою та падежу худоби (ф № ПБА - 8), в якому є розділи: I – «Забій», II – «Вихід продукції», III – «Падіж». Обліковий лист складається у двох примірниках, підписується керівником структурного підрозділу, головним ветлікарем, ветлікарем санбойні, економічною службою господарства. Дані про одержану від забою продукцію на склад підписує комірник. Перший примірник передається в бухгалтерію.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Як здійснюється облік запасів та їх оцінка?
2. Як визначається первісна вартість запасів?
3. Як здійснюється облік поточних біологічних активів тваринництва?
4. Як оформлюється забій худоби та птиці?
5. Як обліковується надходження приплоду?

Тема 14. Облік оплати праці і розрахунків з працівниками

14.1. Економічний зміст і завдання обліку праці

У процесі виробництва використовується жива та уречевлена праця.

Уречевлена праця втілена в засоби виробництва (будівлі, машини, добрива, пальне, сировину тощо), які переносять свою вартість на створену продукцію.

Жива праця створює нову вартість, частина якої споживається самими працівниками, які одержують її у формі оплати праці.

Заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором власник або уповноважений ним орган виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства.

Одним з основних принципів оплати праці є дотримання законодавчого положення про розмір мінімальної заробітної плати. Мінімальна заробітна плата – це законодавчо встановлений розмір заробітної плати за просту, некваліфіковану працю, нижче якого не може провадитися оплата за виконану працівником місячну, годинну норму праці (обсяг робіт). До мінімальної заробітної плати не включаються доплати, надбавки, заохочувальні та компенсаційні виплати. Мінімальна заробітна плата є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання.

Основним джерелом коштів на оплату праці робітників госпрозрахункових підприємств і організацій є частина доходу та інші кошти, одержані внаслідок їх господарської діяльності.

Завданням обліку праці та її оплати є:

- Оформлення даних про обсяг виконаних робіт, одержаної продукції і нарахованої оплати;
- Правильне нарахування оплати праці кожному працівнику;
- Правильний розподіл оплати праці за об'єктами бухгалтерського обліку;
- Повний і своєчасний розрахунок з працівниками з оплати праці;
- Своєчасне складання і подання бухгалтерської і статистичної звітності з оплати праці.

14.2.Трудові відносини на підприємстві, форми і види оплати праці

При прийманні працівника на роботу власник вступає з ним в трудові відносини, закріплені в трудовому договорі або контракті. За трудовим договором працівник зобов'язується виконувати роботу і дотримуватися внутрішнього трудового розпорядку підприємства, а власник – виплачувати працівнику заробітну плату і забезпечити необхідні для роботи умови.

Трудовий договір може бути безстроковим (на невизначений термін) або строковим. Він укладається в письмовій формі. Працівник подає паспорт, трудову книжку, документ про освіту, довідку про стан здоров'я та ін. Укладання договору оформлюється наказом, в якому в разі потреби може бути обумовлене випробування (випробування не встановлюється для молодих спеціалістів після закінчення вищих навчальних закладів, для осіб до 18 років, для осіб, звільнених у запас з військової служби та ін.).

Різновидом трудового договору є контракт, який укладається на певний термін або на час виконання певної роботи. Контракт укладається в письмовій формі у двох примірниках і підписується роботодавцем і працівником. На підставі контракту видається наказ про прийняття працівника на роботу. В контракті вказуються обсяги роботи, термін виконання, обов'язки і відповідальність сторін, підстави припинення контракту та ін.

Основним документом про трудову діяльність працівника є його трудова книжка, яка заповнюється на всіх працівників, що пропрацювали на підприємстві понад п'ять днів.

Для обліку існують Книга обліку бланків трудових книжок і Книга обліку руху трудових книжок. Обидві книги повинні бути пронумеровані, прошнуровані і затвердженні підписом керівника підприємства і печаткою.

На всіх підприємствах укладається колективний договір, яким регулюються виробничі, трудові й економічні відносини трудового колективу з адміністрацією підприємства. Проект колективного договору обговорюється у трудовому колективі, потім вноситься на розгляд загальних зборів і після схвалення підписується установленими представниками сторін.

Сільськогосподарські підприємства самостійно обирають форми та системи оплати праці і матеріального стимулювання, які найбільшою мірою відповідають умовам конкретного господарства та досягнутому рівню соціально-психологічних відносин у трудових колективах, їх довіри один до одного і рівня сумлінного ставлення до праці.

Структура заробітної плати включає: основну заробітну плату; додаткову заробітну плату; інші заохочувальні та компенсаційні виплати.

Основна заробітна плата - це винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців. Її особливості - гарантованість та регулярність виплати.

Додаткова заробітна плата - винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідництво і особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантовані і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій.

Інші заохочувальні та компенсаційні виплати включають виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми.

Основна оплата має 2 форми: **відрядну і погодинну**. Форми заробітної плати в сільськогосподарських підприємствах визначаються способами обліку праці. Там, де облік ведеться за виробленою продукцією або обсягом виконаних робіт, застосовується відрядна форма оплати праці. Якщо ж облік праці ведеться за відпрацьованим робочим часом, застосовується погодинна форма оплати.

Залежно від способу розрахунку основної оплати праці та її погодження з додатковою оплатою, умов виробництва визначають *системи оплати праці*.

Під **системою**, як правило, розуміють спосіб поєднання основної, додаткової оплати праці та премії, що забезпечують найбільш оптимальне співвідношення між кількістю та якістю вкладеної праці й її оплатою, тобто є сукупність правил та показників, що визначають співвідношення між мірою праці і винагороди за неї.

Обидві форми оплати праці застосовують в сільськогосподарських підприємствах у вигляді таких систем та їх підвидів:

1. **Погодинна:**

- проста погодинна (оплата за пророблений час);
- погодинно – преміальна (оплата за відпрацьований час + премія).

2. **Відрядна:**

- пряма відрядна (оплата в залежності від виробленої продукції);
- відрядно – преміальна (оплата за вироблену продукцію + премія);
- акордно – преміальна (оплата за одержання кінцевого виду продукції з урахуванням кількості і якості).

Основою організації оплати праці є *тарифна система*, яка використовується для розподілу робіт залежно від їх складності, а працівників - залежно від їх кваліфікації та відповідальності.

Диференціація оплати праці сільськогосподарських підприємств здійснюється за допомогою тарифної системи, яка складається з довідника тарифікації робіт, тарифних сіток, тарифних ставок і схеми посадових окладів. Тарифна система являє собою сукупність нормативів, що визначають співвідношення між розміром заробітної плати, кваліфікацією працівників та умовами праці.

Довідник тарифікації робіт. На відміну від промисловості, де тарифікуються робітники, в сільському господарстві, як правило, тарифікуються роботи. Показниками якості праці є її складність, терміновість виконання робіт, відповідальність, умови праці, а також час, необхідний для оволодіння даною кваліфікацією.

До умов праці належать: шкідливість, небезпечність і важкість роботи. Праця, що потребує навичок, знань і умінь, є кваліфікованою. Довідник тарифікації сільськогосподарських робіт вміщує перелік робіт із зазначенням присвоєного кожній з них розряду. Тарифно-кваліфікаційна характеристика (довідники) розроблюється Міністерством праці України.

Віднесення виконуваних робіт до певних тарифних розрядів і присвоєння кваліфікаційних розрядів працівникам проводиться власником або уповноваженим органом згідно з тарифно-кваліфікаційним довідником за погодженням з профспілковим або іншим уповноваженим на представництво трудовим колективним органом.

Посадові оклади службовцям (спеціалістам та обслуговуючому персоналу) установлює власник або уповноважений ним орган відповідно до посади і кваліфікації працівника.

Тарифна сітка (схема посадових окладів) - це друга частини тарифної системи. В ній встановлені групи (розряди) робіт за якістю праці. Вона формується на основі тарифної ставки першого розряду і міжкваліфікаційних (міжпосадових) співвідношень розмірів тарифних ставок (посадових окладів).

У господарствах користуються переважно 6-розрядними тарифними сітками для різних категорій робітників, в т. ч. і на ручних роботах в рослинництві і тваринництві.

Тарифна сітка характеризується тарифними коефіцієнтами, темпами абсолютного і відносного (процентного) їх зростання. Найбільш прості й легкі роботи віднесені до I розряду, найбільш складні й відповідальні, що потребують кваліфікованої праці, - до вищих розрядів тарифної сітки (У-УІ).

Тарифні ставки - третя складова частина тарифної системи. Розмір ставки встановлюється, виходячи з тарифної ставки працівника першого розряду, який виконує просту роботу, що не вимагає кваліфікації й встановлюється у розмірі,

що перевищує законодавчо встановлений розмір мінімальної заробітної плати, на з 1.10.2022 р. роки він дорівнював 6700 грн. на місяць.

Мінімальний розмір тарифних ставок встановлюється галузевою угодою, яка укладається між профспілками та Урядом України. Тарифна ставка визначає розмір оплати праці за одиницю робочого часу або за визначений обсяг виконаних робіт. Це ще не заробітна плата і не оплата праці, а тільки мінімальна величина заробітку, яка є основою для обчислення оплати праці з урахуванням її якості .

Окремим висококваліфікованим працівникам, які зайняті на особливо важких, відповідальних роботах, можуть встановлюватись місячні оклади на умовах колективного договору.

14.3. Первинний облік праці та її оплати

Основним документом з обліку виходу на роботу і відпрацьованого часу є Табелі обліку робочого часу. Його ведуть спеціально призначені працівники або керівники підрозділу в одному примірнику.

Для кожного працівника відводять окремий рядок, у якому записують кількість відпрацьованих годин, умовними літерами позначають причини невиходу на роботу (святкові дні – С, хвороба – Х тощо). Зазначають посаду працівника, його оклад, вид оплати, суму заробітної плати, табельний номер, код синтетичного і аналітичного обліку.

Для обліку ручних та кінно–ручних робіт використовують Обліковий лист праці та виконаних робіт (ф № ЛСГ-2), де відображають число, назву робіт, відпрацьований час, обсяг виконаної роботи і нараховану суму оплати праці.

Для обліку робіт трактористів–машиністів використовують (ф № ПСГ - 3). Виконані тракторами транспортні роботи оформляють Дорожнім листом трактора (ф № ПСГ -4), який виписує механік або бригадир перед виїздом із гаража.

Для обліку обсягу виконаних робіт, робочого часу і заробітної плати у будівництві, промислових, допоміжних виробництвах застосовують наряд на відрядну роботу (ф № ПСГ -5). Для обліку роботи водія і нарахування заробітної плати використовується Подорожній лист вантажного автомобіля.

Узагальнюючим реєстром, в якому відображаються розрахунки за оплатою праці з кожним робітником, є Розрахунково – платіжна відомість (ф № П - 49) або Книга обліку розрахунків з оплати праці (ф № 44).

В Розрахунково – платіжну відомість записують всі нараховані для оплати суми, підраховують їх за графою «Усього належить», заповнюють розділ «Утримано та вираховано» і суму до сплати.

Із заробітної плати працівників утримують Податок на доходів фізичних осіб (ПДФО), який складає у 2022 році 18%, та військовий збір (ВЗ) в розмірі 15%. Можуть бути і інші утримання: за виконавчими листами, аліменти, відшкодування за брак, відрахування у недержавні пенсійні фонди та ін.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Як обліковується праця в галузі тваринництва?
2. Що включає система оплати праці?
3. З чого складається тарифна система оплати праці?
4. Які відрахування здійснюють при розрахунку фонду оплати праці?
5. В яких документах бухгалтерського обліку відображають первинний облік праці ?

Тема 15. Облік витрат, виходу продукції тваринництва та методи її калькулювання

15.1. Економічний зміст виробничих витрат та їх класифікація

Основна діяльність підприємства – це операційна діяльність, яка включає в себе виробництво, збут, управління, зміни розмірів виробничих запасів та ін.

Основною метою обліку виробництва є своєчасне, повне, вірогідне відображення фактичного розміру і складу витрат та контроль за використанням усіх видів виробничих ресурсів, а також обсягу виробленої продукції у натуральних та грошових вимірах.

Основними завданнями обліку виробництва є:

- визначення складу виробничих витрат;
- своєчасне і повне відображення виготовленої продукції;
- встановлення фактичного рівня собівартості одиниці продукції і порівняння з нормативним та цінами;
- формування потрібної інформації про обсяг витрат і виготовлення продукції.

Витрати – це використані у процесі виробництва різні речовини і сили природи на виготовлення нового продукту праці. Грошовий вираз витрат на виготовлення конкретного продукту називають собівартістю.

До виробничої собівартості відносять:

- прямі матеріальні витрати;
- прямі витрати на оплату праці;
- інші прямі витрати;
- загальновиробничі витрати.

До **прямих витрат** відносять такі, що безпосередньо можуть бути віднесені до конкретного об'єкту витрат і включені в собівартість. Це сировина та основні матеріали, оплата праці та інші (відрахування на соціальні заходи, плата за оренду земельних і майнових паїв, амортизація тощо).

Непрямі витрати – це такі, що не можуть бути віднесені безпосередньо до певного об'єкта витрат, тому що вони відносяться до кількох об'єктів (наприклад, до вирощування кількох груп тварин). Їх називають загальновиробничими і розподіляють між об'єктами обліку.

Подальша деталізація витрат в обліку здійснюється в розрізі статей калькулювання собівартості.

В тваринництві виділяють такі статті витрат: витрати на оплату праці, відрахування на соціальні заходи, засоби захисту тварин, корми, роботи та послуги, витрати на утримання основних засобів, у тому числі паливо і мастильні матеріали, інші витрати, витрати на управління і обслуговування виробництва.

Прямі виробничі витрати обліковуються на рахунку 23 «Виробництво», а непрямі – на рахунку 91 «Загальновиробничі витрати».

Тваринництво включає в себе ряд самостійних галузей: скотарство (молочне і м'ясне), свинарство, вівчарство (вовняне, м'ясне, каракульське), птахівництво (яєчне, м'ясне), бджільництво (медове, медово – запилювальне, запилювальне, бджолорозплідне), рибництво, шовківництво та ін.

Об'єктами обліку виробничих витрат у тваринництві є технологічні групи тварин за їх видами. На кожну таку групу тварин відкривають окремі аналітичні рахунки, на яких відображують витрати на утримання тварин і вихід продукції тваринництва. Облік витрат і виходу продукції тваринництва ведеться на рахунку 23 «Виробництво» субрахунку 232 «Тваринництво», на дебеті якого відображують витрати, а на кредиті – вихід продукції за справедливою вартістю, зменшеною на очікувані витрати на місці продажу. На кожному аналітичному рахунку облік витрат ведуть за статтями витрат.

Для оформлення витрат та виходу продукції тваринництва використовуються первинні документи: рахунки – фактури, дорожні листи

вантажного автомобіля, накладні, лімітно – заборні картки, облікові листи праці й виконаних робіт, розрахунок амортизаційних відрахувань та інші.

Застосовується ряд документів, притаманних тільки тваринництву. Оплату праці нараховують, виходячи з обсягу виконаних робіт чи виходу продукції або відпрацьованого часу на підставі Розрахунку оплати праці працівникам тваринництва, Табеля обліку робочого часу та документів про вихід продукції.

Видачу кормів проводять на підставі Відомості витрати кормів, яка є одночасно документом на списання витрачених кормів з підзвіту завідувача ферми. Відомості виписують на кожного працівника, за яким закріплені тварини, на початку місяця в двох примірниках. Наприкінці місяця роблять записи до Журналу обліку витрат кормів за кожним видом і групою тварин.

Для оприбуткування продукції тваринництва застосовують такі первинні документи: Відомість обліку надою молока; Відомість руху молока; Щоденник надходження сільськогосподарської продукції; Акт настригу та приймання вовни; Акт на оприбуткування приплоду тварин; Нагромаджувальний акт на оприбуткування приплоду звірів; Акт про хід окоту; Відомість зважування тварин; Розрахунок визначення приросту та ін..

До основного виробництва в сільському господарстві відносяться переробні виробництва (переробка сільськогосподарської сировини, забою худоби і птиці тощо). Облік витрат у промислових виробництвах ведуть за такою номенклатурою: витрати на оплату праці; відрахування на соціальні заходи; сировина і матеріали(без зворотних відходів); роботи та послуги; витрати на утримання основних засобів; інші витрати; витрати на організацію виробництва і управління.

Послідовність визначення собівартості продукції.

Собівартість окремих видів сільськогосподарської продукції визначають на підставі витрат, віднесених на відповідний вид тварин чи виробництва. Витрати за окремими видами тварин складаються як з прямих витрат, що безпосередньо відносять на відповідні види тварин, так і з витрат, що розподіляються.

Визначення собівартості продукції здійснюється у такій послідовності:

1. Розподіляють за призначенням витрати на утримання основних засобів на об'єкти планування та обліку витрат;
2. Обчислюють собівартість продукції(робіт, послуг) допоміжних та підсобних промислових виробництв, які надають послуги основному виробництву;
3. Розподіляють загальновиробничі витрати;

4. Визначають загальну суму виробничих витрат за об'єктами планування та обліку;
5. Розділяють витрати на утримання кормоцехів;
6. Визначають собівартість продукції тваринництва;
7. Визначають собівартість живої маси тварин на вирощуванні і відгодівлі;
8. Визначають собівартість продукції підсобних промислових виробництв з переробки сільськогосподарської продукції.

15.2. Обчислення собівартості робіт і послуг допоміжних виробництв

В допоміжних виробництвах обчислення собівартості ведеться на різні об'єкти.

В автомобільному вантажному транспорті обчислюють собівартість 1 т-км вантажоперевезень та 1 машино – дня роботи спеціальних автомобілів; в гужовому транспорті – одного робочого дня за всіма видами робочої худоби, приплоду і одного кормо – дня; в електропостачанні – 10 квт - год електроенергії, відпущеної споживачам; в тепlopостачанні – 1 Гкал теплоенергії, доведеної до споживачів; в водопостачанні – 1 кубічний метр води, поданої через водопровідну мережу сільгосп підприємства; в газопостачанні – 1 кубічний метр газу, відпущеного споживачам; в холодильному обладнанні – один центнеро – день зберігання.

Визначення собівартості послуг вантажного автотранспорту. Собівартість 1 т-км визначають діленням всієї суми витрат, пов'язаних з утриманням вантажного транспорту, на обсяг перевезень у тонно - кілометрах. Витрати на перевезення людей і роботи спеціальних автомобілів зараховують на кожен об'єкт пропорційно до кількості виконаних машино – днів. До розрахунків собівартості 1 т – км визначають собівартість одного машино – дня роботи спеціальних автомобілів на перевезення людей, множать на кількість машино – днів, виконаних цим автотранспортом, і одержаний результат виключають з витрат. Суму витрат, що залишились, ділять на кількість тонно – кілометрів, виконаних вантажним автотранспортом.

Визначення собівартості послуг гужового транспорту. Спочатку обчислюють середню собівартість робочого дня коней (волів), приплоду і одного кормо - дня. Собівартість одного кормо – дня визначається діленням суми витрат по утриманню робочої худоби на їх кормо – дні. Собівартість однієї голови приплоду прирівнюється вартості 60 кормо – днів утримання дорослих тварин. З суми витрат з утримання робочої худоби віднімають вартість

приплоду, гною, іншу побічну продукцію і залишене ділять на кількість робочих днів за винятком днів із самообслуговування. Вартість гужового транспорту розподіляють між групами тварин пропорційно до кількості відпрацьованих робочих днів.

Обчислення собівартості електроенергії. При розрахунках враховують витрати на електроенергію, отриману на власних електростанціях і ту, що надійшла зовні. Витрати на експлуатацію своїх електростанцій ділять на кількість виробленої електроенергії за винятком спожитої на потреби електростанцій. Середню собівартість 10 кВт – год всієї електроенергії розраховують діленням всіх витрат електрогосподарства на загальну кількість спожитої електроенергії. Визначення собівартості теплоенергії. Собівартість 1 Гкал теплоенергії визначається діленням суми витрат на виробництво і доведення її до споживача на кількість виробленої теплоенергії в Гкал за винятком спожитої самою теплостанцією.

Визначення собівартості води. У центральному водопостачанні собівартість 1 кубічного метра води обчислюють діленням витрат на доведення води до споживача на загальну кількість кубометрів води, поданої через водопровідну мережу.

Визначення собівартості газу. Собівартість 1 кубічного метру газу обчислюється діленням загальної суми витрат на газозабезпечення на загальну кількість кубометрів спожитого газу.

15.3. Обчислення собівартості продукції тваринництва

Витрати на утримання худоби і птиці (без витрат на незавершене виробництво на кінець року і вартості побічної продукції) складають **собівартість продукції тваринництва.**

При цьому вартість тварин, що загинули внаслідок стихійного лиха відносять на фінансові результати підприємства, а вартість тварин, загинувших з інших причин відносять на витрати на утримання даної групи тварин. Маса загинлого чи вимушено забитого молодняку тварин, птиці, худоби на відгодівлі не виключається із приросту живої маси.

Собівартість 1 т гною визначається діленням загальної суми витрат на його фізичну масу. Інша побічна продукція (вовна – линька, пух, перо, м'ясо забитих звірів, шкури загинувших тварин та ін.) оцінюється за цінами можливої реалізації. Її вартість відноситься на зменшення витрат на утримання даної групи тварин.

Визначення собівартості продукції вирощування та відгодівлі худоби та птиці. Продукцією вирощування та відгодівлі худоби та птиці (великої рогатої худоби, овець, свиней, кролів, птиці) є одержаний у звітному періоді приріст живої маси та жива маса від тварин, яких не зважують (молодняк робочих тварин, звірів) продукція не оприбутковується, а витрати відносяться на дооцінку поголів'я виходячи із кількості кормо – днів і собівартості одного кормо – дня.

Приріст живої маси молодняку та тварин на відгодівлі і птиці визначається як різниця між живою масою поголів'я на кінець року разом з вибувшим на протязі року і живою масою тварин на початку року разом з масою приплоду і масою тварин і птиці, що надійшли протягом року. *Собівартість 1 ц приросту живої маси* визначається діленням загальної суми витрат на утримання на кількість приросту живої маси в центнерах (вартість побічної продукції не враховується).

Собівартість живої маси молодняку і тварин на відгодівлі та птиці визначається виходячи з витрат на їх вирощування і відгодівлю та вартості худоби і птиці і вартості приплоду. Кількість живої маси становить маса тварин, що реалізовані, забиті, переведені в інші групи та залишені на кінець року.

Собівартість 1 ц живої маси худоби і птиці визначається діленням їх вартості на кількість живої маси в центнерах (маса загиблих тварин не враховується). Знаючи собівартість 1 ц живої маси, обчислюють фактичну собівартість реалізованої худоби, переведеної в основне стадо, забитої на м'ясо, залишеної на підприємстві на кінець року.

Визначення собівартості продукції скотарства. У молочному скотарстві розраховують собівартість 1 ц молока і однієї голови приплоду. Собівартість 1 голови приплоду прирівнюється вартості 60 кормо – днів утримання корови. Собівартість одного кормо – дня розраховують поділивши суму витрат на утримання основного стада корів на кількість кормо – днів. Собівартість 1 ц молока визначають, поділивши загальну суму витрат на утримання корів (без вартості приплоду і побічної продукції) на кількість центнерів одержаного молока.

Визначення собівартості продукції в м'ясному скотарстві. У м'ясному скотарстві обчислюють:

- собівартість однієї голови приплоду, 1 ц приросту живої маси телят до 8 – місячного віку і 1 ц живої маси;
- одного центнера приросту живої маси молодняку старше 8 місяців і дорослої худоби на відгодівлі;
- одного центнера живої маси по цій групі.

При розрахунках із загальної суми витрат виключають вартість молока, вовни – лінки, гною, розрахованих за середньореалізаційними цінами.

Одну голову приплоду оцінюють за живою масою теляти при народженні і фактичною собівартістю 1 ц живої маси відлучених телят у віці 8 місяців. Приріст живої маси телят до 8 – місячного віку визначають на підставі записів на кредиті аналітичного рахунку «Основне стадо великої рогатої худоби м'ясного напрямку». Собівартість 1 ц приросту живої маси по цій групі тварин розраховують поділивши витрати по дебету цього аналітичного рахунку за мінусом побічної продукції і доходів від пункту штучного осіменіння на приріст живої маси телят з урахуванням живої маси приплоду.

Собівартість 1 ц живої маси телят до 8 – місячного віку визначають з урахуванням маси молодняку цієї групи, який залишився з минулого року (загальну масу телят до 8 – місячного віку ділять на загальну масу тварин цієї групи). Загальна вартість молодняку у віці до 8 місяців включає в себе вартість телят на початок року, вартість придбаного молодняку, приплоду і витрати, віднесені на приріст живої маси телят до 8 – місячного віку. Загальна маса тварин складається з живої маси телят до 8 – місячного віку на кінець року, молодняку, переведеного в старшу групу, і проданих тварин. Поділивши їх вартість на живу масу отримують собівартість 1 ц живої маси, за якою визначають вартість телят, які вибули на протязі року і тих, що залишились на кінець року. Собівартість 1 ц приплоду живої маси і 1 ц живої маси молодняку старше 8 місяців і дорослої худоби на відгодівлі обчислюють так само, як і молодняку великої рогатої худоби молочного напрямку.

Визначення собівартості продукції свинарства. Собівартість продукції свинарства включає витрати на утримання свиноматок з поросятами до відлучення, кнурів, поголів'я свиней на дорощуванні і відгодівлі. Всі витрати розподіляють між окремими видами продукції свинарства (голову ділового приплоду, приріст живої маси, гній).

Собівартість приросту живої маси і однієї голови приплоду на момент відлучення розраховують поділивши загальну суму витрат за рік на утримання основного стада на кількість приросту живої маси разом з живою масою приплоду при народженні. Вартість побічної продукції не включають.

Собівартість 1 ц приросту живої маси відлучених поросят обчислюють розділивши вартість поросят під свиноматками на початок року і витрат на основне стадо за поточний рік на живу масу відлучених поросят, включаючи загиблих. Собівартість 1ц приросту живої маси свиней на дорощуванні і відгодівлі інших облікових груп, визначають діленням витрат за даною групою на кількість приросту.

Визначення собівартості продукції вівчарства. Витрати на утримання дорослого поголів'я, молодняку овець і на їх стрижку розподіляються між видами основної продукції (вовною, приростом живої маси, приплодом).

Молоко і шкури загиблих тварин вважаються побічною продукцією, їх оцінюють за організаційними цінами, а гній - за нормативно – розрахунковою вартістю. На собівартість приплоду ягнят відноситься в романівському вівчарстві 12 %, каракульському – 15 %, а в усіх інших напрямках – 10 % загальної суми на утримання овець основного стада.

Витрати на утримання овець (без вартості побічної продукції та приплоду) розподіляються між приростом живої маси (один центнер його береться за одиницю) і вовною (один центнер прирівнюється до 5). Витрати на утримання стригального пункту, стрижку, класування та ін. відноситься на собівартість вовни. Собівартість 1 ц живої маси молодняку і овець на відгодівлі розраховується як для великої рогатої худоби.

Визначення собівартості продукції птахівництва. В птахівництві обчислюється собівартість 1 тисячі яєць та 1 ц приросту живої маси молодняку. Собівартість продукції птахівництва визначається діленням витрат на утримання або вирощування птиці (без вартості посліду) на кількість відповідної продукції. Яйця батьківського стада, непридатні для інкубації, оцінюють за собівартістю яєць промислового стада, а при його відсутності – за реалізаційними цінами. Для визначення витрат на одержану продукцію слід до вартості незавершеного виробництва на початок року додати витрати за рік і відрахувати вартість незавершеного виробництва на кінець року. Розділивши цю суму на кількість голів, отримаємо собівартість однієї голови ділового молодняку птиці.

Визначення собівартості продукції кролівництва. Собівартість однієї голови приплоду кролів визначається як 50 % справедливої вартості однієї голови молодняку на момент його відлучення. Приплід при відлученні до оцінюється на 50% справедливої вартості. Собівартість 1 голови ділового приплоду визначається діленням загальної суми витрат на утримання дорослих кролів основного стада та молодняку до 100 відлучення на кількість голів ділового(відлученого) приплоду. Вартість побічної продукції (гній, шкурки забитих звірів) не враховуються. Собівартість приросту маси та живої маси молодняку після відлучення визначається так же, як для молодняку ВРХ.

Визначення собівартості продукції бджільництва. Собівартість окремих видів продукції бджільництва визначається розподілом витрат, включаючи вартість незавершеного виробництва на початок року, між видами продукції пропорційно її вартості за цінами реалізації. Собівартість приросту стільників розраховується за собівартістю топленого кондиційного воску. Нові бджолосім'ї

оцінюються за реалізаційними цінами. Собівартість 1 кг бджіл прирівнюється до собівартості 10 кг меду.

У бджільництві калькулюється валовий вихід меду, до якого відноситься товарний мед і мед, залишений у вуликах (незавершене виробництво на кінець року). Частину витрат на утримання бджіл відносять на роботи із запилення сільськогосподарських культур.

Визначення собівартості продукції рибництва. Собівартість 1 ц товарної риби, вирощеної в ставках та водоймах, складається із витрат на зариблення водоймищ, витрат на вирощування та вилов риби.

Собівартість 1 тисячі мальків при зарибленні визначають діленням витрат на утримання плідників в маточниках і нерестових ставках на кількість пересаджених з нерестових ставків мальків.

Собівартість 1 ц цьоголіток визначається діленням загальної вартості мальків та витрат на вирощування цьоголіток на кількість центнерів продукції. Середня маса цьоголіток приймається за 30 грамів. Вартість цьоголіток, що залишились в ставках – зимівниках – це витрати на незавершене виробництво, що переходять на майбутній рік. Після вилову риби і пересадки цьоголіток у вигульні ставки всі наступні витрати відносять на вирощування товарної риби. Це витрати на вирощування до вилову і реалізації. Собівартість 1 ц товарної риби визначають діленням усіх витрат на її вирощування на кількість одержаної товарної риби.

Контрольні питання для самоперевірки:

1. Які основні статті витрат при виробництві продукції тваринництва?
2. Які витрати відносяться до прямих та непрямих?
3. Як визначається собівартість основної продукції тваринництва ?
4. Як визначається собівартість побічної продукції?
5. Як визначається собівартість супутньої продукції?

Рекомендована література.

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. К.: КНЕУ. 2004. 624 с.
2. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві: підручник. 2-е видання. К.: КНЕУ. 2004. 452 с.
3. Дробот В.І., Мартянов В.П., Соловйов М.Ф. та ін. Бізнес – план сільськогосподарського підприємства : навч. посібник. Харків. ХНАУ. 2002. 424 с.
4. Тридід О. М. Організаційно-економічний механізм стратегічного розвитку підприємства: монографія. Харків: ХДЕУ. 2002. 364 с.
5. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах: підручник / За ред. С.П. Азізова. К.: ІАЕ . 2001. 496 с.
6. Економіка аграрного підприємства: підручник / С.І. Михайлов, В.В. Ярова, Г.В. Заєць та ін.; За ред. С.І. Михайлова. К.: Укрцентр духовн. Культури. 2004. 396 с.
7. Вдовенко Н. М., Михальчишина Л. Г., Павленко М. М. Економіка у тваринництві: навч. посібник. К.: НУБіП України, 2019. 256 с
8. Про Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III (зі змінами від 07.02.2019). Офіційний вісник України. 2001. № 46. С. 1.
9. Про оплату праці: Закон України від 24.03.1995 № 108/95-ВР (зі змінами та доповненнями від 01.01.2017).
10. Обліково-аналітичне і організаційно-правове забезпечення діяльності аграрних підприємств: монографія. За ред. Р. Ф. Бруханського, М. К. Пархомця, П. Р. Пуцентейла. Тернопіль: Крок. 2015. 300 с
11. Економіка підприємства : підручник / за ред. С. Ф. Покропивного. К. : КНЕУ, 2001. 527 с.
12. Економіка сільського господарства / за ред. В. К. Збарського, В. І. Мацибори. К. : Каравела, 2009. 263 с.
13. Топіха І. Н. Економіка аграрних підприємств: курс лекцій. Миколаїв, 2005. 318 с.
14. Македонський А.В., Білоусько Т.Ю. Організація сільськогосподарського виробництва: практикум. Харків. нац. аграр. ун-т. Харків, 2007. 91 с.
15. Білоусько В.С., Беленкова М.І., Білоусько Т.Ю. Теорія бухгалтерського обліку: навч. посіб. К.: Сузір'я, 2008. 246 с.
16. Економіка підприємств АПК: навч. Посібник /За ред. Дусановського С.Л. Тернопіль. Горлиця, 2008. 259 с.

Навчальне видання

**ЕКОНОМІКА ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ
ТВАРИННИЦТВА ТА БУХГАЛТЕРСЬКІЙ ОБЛІК**

Курс лекцій

БІЛОУСЬКО Таміла Юріївна

Формат 60x84/16. Гарнітура Times New Roman
Папір для цифрового друку. Друк ризографічний.

Ум. друк. арк. _.

Наклад ___ пр.

ДБТУ

61002, м. Харків, вул. Алчевських, 44